

RECEP TAYYIP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

**T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ANTİK YUNAN KOMEDYALARINDA ROL KAVRAMI VE
KADIN TİPOLOJİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Ayşenur DEMİRCİ

**Danışman
Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında, Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU danışmanlığında, Ayşenur DEMİRCİ tarafından hazırlanan *Antik Yunan Komedyalarında Rol kavramı ve Kadın Tipolojileri* adlı bu tez çalışması, 26/03/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU	
Üye	: Prof. Dr. Ümit Fafo TELETAR	
Üye	: Doç. Dr. Kamil DOĞANCI	

ETİK BEYAN

Tarih Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Antik Yunan Komedyalarında Rol Kavramı ve Kadın Tipolojileri” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağımı hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

26/03/2024

Ayşenur DEMİRCİ

ÖN SÖZ

Bu tez boyunca yapmaya çalışacağımız şey antik Yunan tiyatro oyunları üzerinden toplumun gerçekliğini görmeye çalışmak ve oyunun gerçeklik, gerçekliğin oyun olduğunun düşünülmesini sağlayacak tabloyu oluşturmak. Tıpkı Kierkegaard'ın bütün eserlerinde yanılısamadan ibaret olan yaşam biçimlerini ifşa etmeyi amaçladığı gibi biz de çalışmamız boyunca oyundan ibaret olan yaşamlarımız üzerindeki yanılısamayı kaldırmaya çalışacağız. Birçok sosyoloğun da işaret ettiği gibi, her kişisel meselenin kurumsal bir karşılığı vardır. Ve kurumsal olarak karşılığı olan her mesele tarih disiplini içerisinde incelenmeyi hak etmektedir. Bu çalışmanın okurlarına Augustus gibi, kendilerine dönüp; *Nasıl görünüyor? Yaşam komedisini düzgün oynayabildim mi?* diye sorgulayacağı bir farkındalık katması temennisiyle.

Hayatım boyunca bana karşı sevgi, saygı, anlayış ve inançlarını hiçbir zaman kaybetmeyen biricik sığınağım değerli aile üyelerime, bilhassa tez sürecimde maddi manevi desteğini yoğun şekilde hissettiğim ablam İlknur AVCI'ya, her fırsatta tezimi okumak için heyecanla beklediklerini ifade eden dostlarıma, ilk günden bana inanan ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU'na hayatım boyunca duyacağım bir vefayla teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayşenur DEMİRCİ

İstanbul / 2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. SİYASİ ÇERÇEVE	3
1.1. Antik Yunan Uygarlığının Siyasal ve Toplumsal Kısa Tarihi	3
1.2. Anaerkil Dönem Hakkında	11
1.3. Antik Yunan’da Kadının Konumu ve Evlilik Anlayışı.....	25
2. KAVRAMLAR VE KADIN TİPOLOJİLERİ	35
2.1. Oyun Kavramı Üzerine	35
2.2. Tiyatro Tarihi	40
2.2.1. Tiyatronun Kökenleri	40
2.2.2. Tiyatronun Gelişimi	43
2.2.3. Komedyalara Giriş	45
2.2.4. Komedyanın Evreleri ve Komedy Yazarları	46
2.3. Rol Kavramı	48
2.4. Kadın Tipolojileri.....	53
2.4.1. Tanrıça Karakter Tipleri.....	53
2.4.1.1. Hera Tipi.....	53
2.4.1.2. Athena Tipi	54
2.4.1.3. Demeter Tipi.....	56
2.4.1.4. Artemis Tipi	56
2.4.1.5. Afrodite Tipi	57
2.4.1.6. Hestia Tipi	58
2.4.2. Kahraman Karakter Tipleri:	60
2.4.2.1. Medea Tipi.....	61

2.4.2.2. Klytimestra Tipi	63
2.4.2.3. Antigone Tipi	63
2.4.2.4. Hekabe Tipi	66
2.4.2.5. Elektra Tipi	66
2.4.2.6. Helena Tipi	67
2.4.2.7. Andromakhe Tipi	67
2.4.3. Komedyalara Yansıyan Karakterler:	68
3. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	81
KAYNAKÇA.....	84

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Tarih

Tez Türü : Yüksek Lisans

Danışman : Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU

Hazırlayan : Ayşenur DEMİRCİ

Yıl : 2024

Sayfa Sayısı : 90

ÖZET

ANTİK YUNAN KOMEDYALARINDA ROL KAVRAMI VE KADIN TİPOLOJİLERİ

Bu tez, Antik Yunan toplumunun genel yapısı, kadının statüsü, rol ve oyun kavramı gibi konuları içermektedir. Daha özelde rol kavramına ve antik tiyatro metinleri üzerinden Yunan toplumundaki kadın rollerine odaklanmakta olup rol ve oyun kavramlarının toplumsal düzendeki etkin gücünü ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan, Tiyatro, Komediya, Kadın, Rol, Oyun, Tipoloji

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : History

Thesis Type : Master's Thesis

Supervisor : Prof. Dr. Ali GÜVELOĞU

Author : Ayşenur DEMİRCİ

Year : 2024

Pages : 90

ABSTRACT

THE CONCEPT OF ROLE AND FEMALE TYPOLOGIES IN ANCIENT GREEK COMEDIES

This thesis covers topics such as the general structure of Ancient Greek society, the status of women, the concept of role and play. More specifically, it focuses on the concept of role and women's roles in Greek society through ancient theater texts and discusses the effective power of the concepts of role and play in the social order.

Keywords: Ancient Greece, Theatre, Comedy, Woman, Role, Play, Typology

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
M.Ö.	: Milattan Önce
S.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınevi
Yy.	: Yüz Yıl

GİRİŞ

Aristoteles ‘Şiir, felsefeye tarihten daha yakındır ve daha değerlidir; çünkü şiir daha çok genelden, tarih ise özelden söz eder.’ der.¹ Tarih ilmi, akışını özel hadiselerden genel çıkarımlar yapma üzerine kurmuşken biz; tarih ilmi çerçevesinde şiiri ana kaynak kabul ederek geneli anlatan şiiri felsefeyle özelleştirmeyi ve akabinde onu tarih, sosyoloji ve antropoloji ilimlerinin yardımıyla tekrar genelleştirmeyi deneyeceğiz. Bunu Eski Çağ insanların kültürel yapısının iç dinamiklerini anlayarak başarabileceğimiz inancıyla çalışmamızda siyasal ve kültürel tarihin anlatımını çok kısa tuttuk ve elimizden geldiği ölçüde kültürün arka planını psikolojik ve sosyolojik gözlemlere tâbi tutarak inceledik. Çalışmamızı multidisipliner bir yaklaşımla yürütmemize rağmen onu Eski Çağ tarihi çalışması yapan en önemli unsur kullandığımız ana kaynakların Antik Yunan tiyatro eserleri olmasıdır. Yanı sıra başvurduğumuz eserler de ağırlıklı olarak Eski Çağ çalışmalarıdır. Farklı disiplinlerin terminolojisinden olduğunca uzak durulmuştur.

Her ne kadar tarafımızdan doğru bir tanım olmadığı düşünülse de anlatımımız boyunca ataerkil dönem öncesi için anaerkil ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir. Anaerkil ve ataerkil sözcüğü ile ilgili katılmadığımız noktalar ve dönemin adını belirleyen kıstaslar maddeler halinde yazılıp açıklanmıştır.

Çalışmamız siyasi tarih anlatımı ve tiyatro oyunlarının incelemesi olarak iki ana bölüme ayrılmakta, birinci bölümde üç, ikinci bölümde dört alt başlık bulunmaktadır. İlk bölümde inceleyeceğimiz antik Yunan toplumunun siyasi ve kültürel tarihi kısaca anlatılmıştır. İkinci bölümde, oyunlarda işlenecek ana tema olan kadın karakterlerin, ilgilenilen dönemin (M.Ö. 5. yy.) ana hatlarının daha iyi anlaşılabilmesi adına dünden bugüne değişim seyri gösterilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, incelediğimiz dönem itibarıyla Yunan kadınının evlilik öncesinde ve evliyken sahip olduğu statü ve haklar anlatılmıştır.

Tiyatro oyunlarının incelendiği bölümde ana tema; oyun, din ve toplum ilişkisi ile rol, tiyatro ve kadın ilişkisinin paralel anlatımını sağlamaktır. Antik Yunan toplumunda oyunun ve inancın harmanlanması ile oluşan tiyatronun gündelik hayattaki yansımalarıyla oluşan rol kavramına ve özelde kadınların bundan aldığı

¹ Aristoteles, *Poetika*, IX. 1451-b, 3.

paya odaklanılmıştır. Birinci bölümde, oyun kavramı, ontolojik bir yaklaşımla incelenmiş, din ve inanç ekseninde insanın hayatındaki merkezi konumu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, oyunun sahneye uyarlanma sürecinin tarihi ele alınmış kısaca, tiyatronun kökenlerine ve gelişim sürecine değinilmiştir. Üçüncü bölümde, rol ve statü kavramları anlatılmış, özellikle geleneksel toplumlarda doğuştan sahip olduğumuz statülerin hayat akışımızı nasıl oluşturduğunu ve bunun ötesine gitmenin mümkün olamayışı gösterilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde, toplumun kadınlara sunduğu statülerin oluşturduğu roller, antik Yunan edebiyatındaki kadın tanrıça ve kahramanlar üzerinden ‘tipleştirilmiş’ komedya eserleri üzerinden de toplumun izlediği kadın rolleri gösterilmiştir.

Çalışmamızın önemi ve ayırıcı noktası: Antik Yunan’da tiyatro sahnesinde sergilenen oyunlar birçok farklı açıdan birçok araştırmacının çalışma konusu olmuştur. Araştırmacıların ortak kanısı; her biri kendi döneminde aydın kabul edilen şairlerin toplumun çözümlemesini tiyatral metaforla yapmaya çalıştıklarıdır. Bizim tarafımızdan farklı olarak yapılmaya çalışılan şey, şairin kullandığı malzemenin çözümlemesini yapmaktır. Bu çözümlemeyi modern toplumları inceleyen sosyoloji ilminin perspektifi ve Eski Çağ toplumlarını inceleyen antropoloji ilminin desteğiyle yapmaya çalıştık. Bu çalışma yeni buluşların sunumunu değil, mevcut olanın multidisipliner yaklaşımla yeniden yorumlanmasını içermektedir.

1. SİYASİ ÇERÇEVE

1.1. Antik Yunan Uygarlığının Siyasal ve Toplumsal Kısa Tarihi

Homo Sapiens türünün yerleşik hayata geçmesi günümüzden 12 bin öncesine dayandırılır. Yazılı tarihin temelleri ise bundan yaklaşık 8 bin yıl sonra Mezopotamya’da Sümerler tarafından atılmıştır.² Uygarlığı oluşturan coğrafi şartlara paralel gelişen; iş bölümü, sınıflaşma, şehirleşme, zenginlik, nüfus yoğunluğu, teknolojik ilerleme gibi toplumsal şartlar yakın zamanlı olarak Mısır, Hindistan ve Çin gibi farklı coğrafyalarda ortaya çıkmış zamanla çok daha geniş alana yayılıp Akdeniz kıyılarına kadar uzanmıştır. Bu yayılmayı tetikleyen iki önemli etken savaş ve ticarettir. Bu sayede farklı uluslar tanışmış, göçler yaşanmış, zenginlik artmış, kültürel etkileşim oluşmuştur. Bunlar da düşünsel ve sanatsal faaliyetlerin oluşumuna imkân tanımıştır.³

Paleolitik Dönemde (M.Ö. 600.000-10.000) Yunanistan’da yaşam izlerine rastlanmaz. Neolitik dönemde (8000-5500) çok zayıf yerleşim yerleri görülür. Tunç/Bakır çağına geldiğimizde ise yerleşimin hızla oluştuğunu görürüz. M.Ö. 3 binlerde ilk Akdeniz Uygarlığı olan Girit, Mısır ve Anadolu ile ticaret aracılığıyla ilişki kurmuş ve kısa sürede ticaret üzerinden Akdeniz’e egemen olmuştur. Kısa sürede gelen bu zenginlik beraberinde düşünce zenginliğini ve düşünsel faaliyetlerle ilgilenecek refah ortamını da getirmiştir. Diğer uluslarla ilişki kurana kadar yazıyı kullanmayan Akdeniz kavimleri sözlü edebiyat geleneğini geliştirmiştir. Girit’te kurulan bu ilk uygarlık M.Ö. 1500’lerde Akhalar tarafından yıkılmıştır. Yaşanan yıkım; siyasi olarak yönetimin el değiştirmesine ve maddi kayıplara sebep olsa da oluşturulan kültür aynı coğrafyada Giritliler ve Akhalar tarafından yaşatılıp geliştirilmeye devam etmiştir. Bu iki uygarlığın [Girit ile Akha] karışımından Miken Uygarlığı doğmuştur. Bu uygarlık da tüm Hellen Uygarlıklarının temelini oluşturur.⁴ Bu dönem M.Ö. (1650-1050) aynı zamanda tarihe Geç Tunç Çağı diye geçen; savaşlarda tunçtan yapılan savaş aletlerinin ve savaş arabalarının etkin olarak kullanıldığı, gücün de bunlara sahip olanların elinde toplandığı, siyasi egemenliğe

² Tarihin başlangıç noktası olarak: Sümerlilerin yazıyı kullanmaya başladıkları M.Ö. 3200 yıllı kabul edilir. Eş zamanlı olarak Mısırlıların da yazıyı kullanmaya başladıkları düşünülür.

³ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, (Ankara: Phoenix yay. 2019), s. 2.

⁴ Clive Ponting, *Dünya tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, (İstanbul: Alfa yay. 2011) s. 154-158.

zengin ve savaşçı aristokratların hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Bu durum aynı zamanda savaş ve yağmacılık ile edindiği zenginlikle elit bir yaşam süren üst sınıf, ticaret ile uğraşan orta sınıf, tarım ile uğraşan alt sınıf ve savaşların bir başka getirisi olan köleler olmak üzere toplumda katmanlı bir yapı oluşturmuştur.⁵ İleriki aşamalarda bu katmanlı yapıyı hem *Polis*lerde hem de *Polis*ler arası ilişkilerde göreceğiz. Atina ve Sparta gibi bazı *Polis*ler öne çıkacak ve diğer *Polis*lerin gayri resmi yöneticiliğini üstlenecek.

Miken Uygarlığı (M.Ö. 1600-1100) dönemi aynı zamanda Homeros'un eserlerinde anlatılan ve Kahramanlar çağı diye isimlendirilen dönemdir. Homeros destanlarında Yunan *Polis*⁶ devletlerinin ortaya çıkışından önceki bu devir feodal bir düzen ve sürekli yağma seferlerinin yapıldığı bir çağ olarak anlatılır. Daha sonra Miken Uygarlığı hakkında edindiğimiz bilgiler bu destanlardaki anlatımın hikâyeyi geçmişten alıp gününün anlayışı ile kurgulanarak anlatıldığı sonucunu doğurur.⁷ Bu dönemden kalan yazılı eserler sayesinde Miken Uygarlığının kendinden önceki Girit Uygarlığı ve sonraki uygarlıkların *Polis* devleti anlayışının aksine merkezi devlet kurduklarını güçlü bir bürokrasiye sahip olduklarını ve yine Girit Uygarlığının aksine oldukça savaşçı bir toplum olduklarını biliyoruz.⁸ Girit toplumunda kadınların erkeklerle birlikte sosyal hayata katılım gösterdiklerini, eğlencelerde, dinsel törenlerde, kamu gösterilerinde rol alabildiklerini, Miken Uygarlığında kadının bu durumunun da gerilediğini biliyoruz.⁹ 1200'lere gelindiğinde tunç yerini çok daha ucuz olan ve halktan insanların da sahip olabildiği yeni demirden savaş aletlerine bırakmıştır. 100 yıl gibi bir süre sonra da bunun etkisi, tüm dünyada siyasal egemenliklerin el değiştirmesi olmuştur. Bu süreçte, Hint-Avrupa kökenli göçebe kabilelerden Dorlar Yunanistan'a saldırmış ve Akhaların Girit ile ortak mirası olan Miken Uygarlığını yıkmıştır.¹⁰ Akabinde 300 yıllık karanlık bir çağa girilmiştir. Hakkında bilgi sahibi olmadığımız bu 300 yıllık aradan sonra 800'lere gelindiğinde;

⁵ Charles Gates, *Antik Kentler*, çev. Barış Cezar, (İstanbul: Koç Üniversitesi yay. 2019) s. 65.

⁶ Antik Yunan Uygarlığına özgü şehir devleti anlayışı. Detaylı bilgi için bakınız: s. 5-6.

⁷ Alâeddin Şenel, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970), 27.

⁸ Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay. 2007), s. 15.

⁹ Gabriel Leroux-Georges Contenau, *Eski Akdeniz ve Yakın Doğu Uygarlıkları*, (İstanbul: Varlık yay. 1966), s. 58-59.

¹⁰ Şenel, s. 11.

yaşanan aşırı nüfus artımı sebebiyle Anadolu'ya göçlerin yaşandığını bu etkileşim ile de yazının ve dilin geliştiğini görüyoruz. Klâsik Yunan kültüründe Arkaik Dönem (M.Ö. 800-450) diye geçen bu yeni dönemde Girit, Akha ve Dorların birleşimi ile Hellen Uygarlığı oluşmuştur. Hellen Uygarlığını oluşturan topluluklar; Dorlar, Akhalar, -Anadolu'ya göç eden Akhaların oluşturduğu- *İonialılar*- Batı Anadolu'ya (Ege bölgesine) göç eden Akhaların oluşturduğu- *Aiolialılar*'dır. Antik Yunanistan coğrafyası; bugünkü Yunanistan topraklarının yanı sıra Ege ve Anadolu'ya göç eden Yunanlıların yaşadığı toprakları da kapsar. *Aiolialılar* Çanakkale ve İzmir civarına, *İonialılar* Menderes ve İzmir de dahil olmak üzere Gediz arasına, Dorlar da Muğla/Datça bölgesine yerleşmişlerdir.¹¹

Göç edenler özellikle kıyı şehirlerine yerleşmiş, güvenlik maksadıyla bulundukları şehirleri surlarla çevirmiş ve ayrı siyasi birimler olarak ortaya çıkmışlardır. Göç edenlerin ve kalanların kurduğu *Polis*lerin sayısı 1000'den fazladır. Bunların büyük bir çoğunluğu bugünkü Yunan coğrafyasında, kalan az bir kısım ise Akdeniz kıyılarındadır. *Polis*lerin 4'te 3'ünün alanı 100 km² ulaşmıyor, genel nüfus birkaç yüz ile birkaç bin arasında değişiyordu. Nüfusu 10 bin yetişkin erkeğe ulaşan *Polis* sadece birkaç taneydi.¹² Yunan coğrafyasındaki *Polis*ler genel anlamda ekonomik olarak kendine yeten bir yapıya sahiptir. Her *Polis*in kendine yetecek düzeyde tarıma uygun arazisi vardır. Halkın bir kısmı çiftçi olsa da arazilerde çoğunlukla köleler çalıştırılırdı. Halkın çalışmadan yaşayabilecek az miktardaki zengin nüfusuna karşılık kalan kalabalık halk geçimini çiftçiliğin yanı sıra zanaatkarlık yahut ticaret gibi meslekler ile kazanırdı. Marangozluk, heykeltıraşlık, inşaat ustalığı, çömlekçilik başta gelen zanaatlardandı. Bu meslekler genelde babadan oğula geçer, atölyeler beş altı kişi ile yönetilirdi. Kadınlar ise dışarıda çalışmaz sadece ev işlerine bakardı. Kıyılardaki *Polis*lerin durumu biraz daha farklıdır, bazıları zamanla epey güçlenmiş ama topraklarını savaşıyla genişletmeyi değil ticaret yaparak zenginleşmeyi ve gemilerini çoğaltmayı tercih etmişlerdir. Bir arada yaşayan ve Hellen Uygarlığını oluşturan bu toplulukların birlikteliği coğrafyadan ibaret olup dil ve yönetimleri farklıdır. Hepsi benzer inançlara sahip olmasına rağmen öne çıkan tanrıları farklıydı

¹¹ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, (İstanbul: İletişim yay. 2008), s. 19.

¹² Marco Bettalli, 'Polislerin Ülkesi Yunanistan', *Ed. Umberto Eco, Antik Yunan*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), s. 61-62.

ve hepsinin kendine özgü dinsel inançları vardı. Genel olarak Hellenleri bir araya toplayan en önemli tapınak ve kehanet merkezleri; Olympia'daki Zeus ve Hera, Delos'taki Apollon ve Artemis tapınakları ile Dodona'daki Zeus ve Delphoi'deki Apollon kehanet merkezleriydi. Geleneğe göre M.Ö. 776 yılında spor müsabakaları, Olympia'da düzenlenen Zeus festivalinin bir parçası haline geldi. Dört yılda bir düzenlenen Olympia oyunları başta sadece civardaki yarışmacı ve seyircileri kendine çekiyordu fakat yüzyılın sonuna doğru şanı uzak diyarlara kadar yayıldı ve 6. yüzyıla gelindiğinde Yunan dünyasının her köşesinden yarışmacıları ve izleyicileri kendine çekmeye başladı. Panhellenik festivaller bir Yunan kimliği de geliştirerek tüm Yunanların ortak bir miras, dil ve dini paylaştıkları hissini güçlendirdi.¹³ Yunan *Polis*leri siyasal olarak birbirinden farklı yerel yönetimlere sahiptirler. Bu yönetim şekli de Yunanistan ile özdeşleşen *Polis* devletidir. *Polis*ler M.Ö. 7. yüzyıldan başlayıp beş yüz yıl boyunca yani Yunan Uygarlığı boyunca devam eden kurumlardır. Genel hatları ile bütün *Polis*lerin örgütlenişi benzer olsa da sosyal yapıları birbirinden farklıdır. *Polis*lerin ekonomik ve sosyal yapısı:

- Akha-İon kültürünün egemen olduğu ticaretin ağır bastığı *Polis*ler,
- Dor kültürünün egemen olduğu tabakalı – tarımsal yapıya sahip *Polis*ler,
- Tamamen tarımla geçinen *Polis*ler,
- Irkları ve ekonomileri farklı ve çeşitli derecelerde olan karma *Polis*ler,

olmak üzere dört ana grupta sınıflandırılabilir.¹⁴

İon kültürünün egemen olduğu *Polis*lerin tipik örneği Atina, Dor kültürünün egemen olduğu *Polis*lerin en iyi bilinen örneği ise Sparta'dır. Bu *Polis*lerin bazıları *Tiranlık*la, bazıları *Oligarşi* ile bazıları da *Demokrasi* ile yönetiliyordu. Her *Polis*in siyasal yaşamı ekonomik yaşamı ile paralel gelişim göstermiştir. Başlangıçta göçün etkisi ile yeni elde edilen toprakların eşit dağıtıldığı, göçe önderlik yapanın ve onun soyunun kral olduğu eşitlikçi monarşik yapıların yaşandığını düşünebiliriz. Zamanla özellikle denizcilik, ticaret ve zanaat ile uğraşan toplumlarda iş bölümü, zanaat becerisi, sermaye birikimi, ticaret yeteneği gibi faktörlerin toplumdaki dağılımı hızla değiştirdiği zenginliğin ve toprakların fazlasının bir grubun elinde toplandığını zamanla da bu durumun Aristokratik bir yönetime dönüştüğünü söyleyebiliriz. Aristokratların yönetimi ise özellikle, tarımda zeytin ve şarap üretiminin artıp ithalatın

¹³ Sarah B. Pomeroy, *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, çev. Oğuz Yarlığaş (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 76.

¹⁴ Şenel, s. 93.

önem arz ettiği sürece geçilmesi ile toprak sahibi olmayıp ticaret ile zenginleşen orta sınıfı öne çıkarmış, aristokratlar yönetimi, alt sınıfı da yanına çekerek kanlı bir mücadeleye giren orta sınıf ile paylaşmak zorunda kalmıştır.¹⁵ Yaklaşık 50 yıl geçtikten sonra, tarih M.Ö. 650'ye geldiğinde aristokratik hukuk daha eşitlikçi yeni bir hukuka kapı araladı. Bu eşitlik arayışı genel anlamda Aristokratlarla orta sınıf arasında süren bir mücadeleydi ve neticede, aralarında arabuluculuk yapacak, Aristokrasinin sözlü yasalarının aksine yazılı yasaları oluşturacak “Yasa Koyucular” seçerek uzlaştılar. M.Ö. 650-600 yılları “Yasa Koyucular” çağıdır. Yeni oluşturulan bu yasalar elbette ki mücadeleye katılan orta sınıfın çıkarları görece gözetilerek oluşturulmuş, topraksız ve parasız alt sınıf düşünülmemiştir.

İlk yasa koyuculara geçmeden önce ticaretin yeteri kadar gelişmediği ve *Polis* vatandaşları arasında toprak zenginliğine bağlı sınıflaşmanın yaşanmadığı ikinci grup içerisinde kategorilediğimiz Dor kültürünün egemen olduğu Sparta'da Aristokratik kültürün maddi zenginlik ile değil savaş ve askerlik üzerinden oluştuğunu söyleyelim. Tarihe ilk yasa koyucu olarak geçen kişiler: Lokroi'li Zaleukos, Katane'li Kharondas,¹⁶ Lesbos'lu Pittakos, Atina'lı Drakon ve Solon, Sparta'lı efsanevi kişilik Lykurgos'tur.¹⁷ Bu ilk yasa koyucuların Aristokratları fazlasıyla gözettiğini, hiç de adil olmayan yasalar yaptıklarını ve orta sınıfı dahi memnun edemediklerini ama değişime ve gelişime kapı açtıklarını söyleyebiliriz.¹⁸ Böylece orta sınıf kısmen de olsa siyasal hayatta söz sahibi olmuş, siyaset Aristokratların güdümünden çıkmıştır. Bir süre sonra hiçbir şeye sahip olmayan fakir ve eğitimsiz halk arasında huzursuzluk ve yönetime karşı tepki oluşur. Bunları zaten hâlden pek memnun olmayan orta sınıf ve bazı siyasette öne çıkmak isteyen idealist Aristokrat gençler desteklemiştir. Böylece alt sınıf da siyasette kendilerini temsil edecek yöneticilere sahip olmuşlardır. Hukuken böyle bir hakları olmadığı için bu önderler halkın kendilerine sağladığı askerlerle hükümete darbe yapıp yönetimi ele geçirmiş, bundan sonraki yönetime de “Tiranlar Çağı” denmiştir. Tiranların yönetimi, zaten yönetime dair bir fikri, arzusu ve zamanı olmayan, kendisi için siyasal ve ekonomik haklar sağlayan alt sınıfı ve *Polisteki*

¹⁵ Ponting, s. 200.

¹⁶ Stefania De Vido, ‘Modelin Yaygınlığı: Göletteki Kurbağalar’ Ed. Eco, *Antik Yunan*, s. 81.

¹⁷ Laura Pepe, ‘Yunan Hukuku’, Ed. Eco, *Antik Yunan*, s. 321.

¹⁸ Şenel, s. 100.

ekonomik hareketlilikten zenginliğini arttıran orta sınıfı memnun etti. Ancak bu yönetim Aristokratların zararınaydı ve onların çabası ile birçok yönetim üçüncü kuşaktan sonra yıkıldı. Böylece Yunanistan M.Ö. 650-550 yılları arasında Tiranlıkla yönetilmiş oldu. Aristokratların Tiranların aleyhine yürüttüğü propaganda çalışmaları; Tiranların yönetimi yasa dışı yollarla elde ettiği, bütün halkı köle durumuna indirgediği bu yüzden öldürülmeleri gerektiği gibi nefret dolu söylemleri sonraki kuşakların Tiranlar hakkındaki fikrini oluşturmuştur.¹⁹ Tiran yönetiminden önce orta sınıfa aralanmış olan siyasal haklar kapısı, Tiran yönetimi yıkıldıktan sonra alt sınıfa da açık haldeydi artık bütün sınıflar yönetim için bir mücadele içerisine girmiş ve neticede bu mücadeleye katılmayan kadınlar, köleler ve yabancılar haricindeki bütün sınıfların katılımı ile demokrasiye geçiş süreci başlamıştır. Bu bağlamda tiranlığın demokrasinin gelişimine dolaylı da olsa pozitif etkide bulunduğunu söyleyebiliriz.²⁰

Hiçbir zaman tam anlamıyla demokratikleşmemiş olan Sparta için durum biraz daha farklıdır. Muhtemelen başlangıçta onlar da göçlerde kendilerine liderlik eden kabile şeflerine sahiptiler. Şefler bir kral gibi yasayıcı olmaktan çok, yönetici konumundaydı. Yasama, kabile hayatının önemli sorunlarında, savaş, barış, göç gibi kararlar almada yetkili olan birbirlerine eşit ve özgür kabile savaşçıları meclisi elinde olmalıydı. Yerleşik hayata geçildikten sonra düzenli olarak savaşır başkalarının topraklarını ele geçirdiler ve oralarda yaşayan halkı toprağa bağlayıp, yarı köle durumuna indirdiler ve siyasal haklarından mahrum ettiler. Halkın büyük bir kısmı tarımla uğraşıp aldıkları ürünü Spartalılara veren köle nüfusunu oluşturan *Helot*lardı. Toplum sadece savaşçı aristokrat Spartalılardan ve *Helot*lardan oluşmuyordu.²¹ Bazı Dor kabilelerinin yerleştikleri Lakonia bölgesi, Yunanistan'ın en verimli topraklarına sahipti. Buralara yerleşen Dorlar güçlü bir tarımsal toplum kurdular. Akabinde Messenia bölgesini de zapt edip topraklarını bölüştüler bunun sonunda refah düzeyleri yükselip nüfusları arttı. Messenia'nın tamamı Dor savaşçıları arasında paylaşılmamış, yalnızca Lakonia'ya yakın topraklar Spartalılar arasında paylaştırılmıştır, geri kalan Lakonia'ya uzak olan topraklar, yerli halka parsellenerek dağıtılmıştır. Sadece kendilerine yetecek kadar küçük toprakların bırakıldığı bu halklara, *Perioikos*

¹⁹ Geoffrey Ernest Maurice de Ste Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, çev. Çağdaş Sümer, (İstanbul: Yordam Kitap, 2014) s. 355

²⁰ Pomeroy, s. 95.

²¹ Şenel, s. 64.

denmiştir. *Perioikos*, *helot*lardan farklı olarak serf durumunda değildi. Kendi toprağını ekip biçer, ürünü kendine ait olurdu. Hukuki haklara, hatta bölgesel siyasal haklara (kendini bazı konularda yönetme hakkına) sahipti. Ama Sparta devletinin bir üyesi olarak, siyasal haklara sahip değildi. Spartalılar tarafından yönetilir, onların safında savaşa katılırdı. Spartalılar kendilerini onlara karşı yönetici ve askeri bir güç haline getirip hem halkı sınıflandırmış hem de aristokratik bir yönetim oluşturmuş oldular. Böylece Sparta toplumu, özgür Spartalılarla, *serf helot*lar arasında üçüncü bir sınıf olarak *Perioikos*ların girmesiyle, aşamalı sınıflara sahip bir toplum olarak belirdi. Spartalıların kendilerinden kat kat kalabalık olan alt sınıfları egemenlikleri altında tutabilmeleri için hem birlik içinde hem sıkı bir askeri disiplin içinde olmaları gerekiyordu. Özellikle Messenialıların isyanı bu gerekliliği arttırdı ve halk için bir takım iyileştirici yenilikler de yapmak zorunda kaldılar. Öncelikle Messenialılardan geri alınan topraklar daha eşit şekilde bölüşüldü, bu ekonomik eşitliği, sosyal ve siyasal eşitlik izledi. Daha önce kalıtımsal bir hak olan kabile üyeliği, kabilelerin sayısı üçten beşe çıkarılarak, vatandaşlık, kan bağından yerel ilkeye dayandırılmış, böylece kabilelerdeki aristokratik egemenlik kaldırılmış oldu.²² Ama yapılan değişiklikler bunlarla sınırlı değildi. Spartalılar bundan sonraki hayatlarını iyi asker olmaya adanmış ve toplumsal hayatı buna göre yeniden düzenlediler. V. yüzyıl başlarında Sparta Yunan standartları açısından büyük bir şehirdir ve 8000 kadar *hoplit*'i²³ savaş alanına gönderebileceği tahmin edilir. Bu askerleri yetiştirmek için kentsel makamlar tarafından düzenlenen ve denetlenen bir eğitim sistemi geliştirilir ve bir ara zorunlu hale getirilir. Ayrıca tüm Spartalıların aristokratik bir yaşam biçimi sürmesi beklenir. Her tür bedensel işten muaf olup kendilerini siyasi ve dini faaliyetlere, ava, spora, şöenlere adanmış ve her an mertliklerini göstermeye hazır olmaları gerekir. Bazı Spartalılar için bu gerçek anlamda toplum içinde terfi etme anlamına gelir. Kendileri için kullandıkları *homoios* terimi (her şeyden önce mertlik açısından, dolayısıyla haysiyet açısından da "eşit"), yurttaşlar arasında konum farklılıklarının aşıldığını gösterir. Ancak "eşitlik" en talihlilerin daha mütevazı bir hayat sürmesini gerektirir. V. yüzyıl sonlarında artık Spartalıların mütevazı ve son derece eşitlikçi bir hayat tarzı

²² Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, (Ankara: TTK Basımevi, 2004), s. 117.

²³ Hoplit: Antik Yunanistan'da, M.Ö. 8. yüzyılda ortaya çıkan ağır piyade sınıfından savaşçılara verilen addır.

benimsediği söylenir. Zengin olma arzusu ve gösterişi, toplumsal uyum açısından tehdit olarak algılanır, lüks tüketim ürünleri ve rahat bir hayat, her tür zorluğa katlanması ve savaşta cesaret göstermesi gereken insanlar için gereksiz ve tehlikeli sayılır. Zenginlik genel anlamda toplumda takdir görmez.²⁴ Tabii ki bu eşitlik anlayışı Sparta yönetimi altında yaşayan herkesi kapsamadığı gibi insancıl amaçlarla da oluşturulmamıştır. Maksat her zaman askeri olarak daha mükemmel hale gelmektir. Bu amaç sayesinde durumları her zaman çağdaşlarından çok daha şanslı olan grup ise Sparta kadınları olmuştur. Toplumsal hayattan siyasal haklara kadar birçok alanda özellikle Atina kadınlarına kıyasla çok daha fazla özgürlüğe sahiptirler. Atina ve Sparta arasında yaşanan Peleponnesos Savaşları birçok askerin ölümüne sebep olmuş akabinde toprakların önemli bir kısmı, savaşta ölen babalarından ya da kocalarından Sparta kadınlarına kalmıştır.

M.Ö. 431 yılında Atina ve Sparta arasında 27 yıl sürecek olan Peleponnesos Savaşları başlamıştır. Yunan dünyasının iki süper gücü arasında başlayan bu savaş neredeyse tüm coğrafyayı iki taraftan birinin müttefiki olmaya zorlamış, savaşta kalış süresi uzadıkça iç ve dış dengeler bozulmuştur. Ekonomik ve ruhsal dalgalanmalar yaşanmış, entelektüel anlamda altın çağını yaşayan Atina bir daha kendini toparlayamamıştır. Güçlü bir bürokrasiye ve askeri güce sahip olan Sparta savaşı kazanan olmasına rağmen eski günlerine dönememiştir çünkü her iki toplum da en iyi savaşçıları ve yöneticilerini kaybetmiş, ekonomik anlamda çökmüştür. Savaş sosyal hayatı geri dönülmez şekilde yaralamıştır. Sonrasında bir süre daha ayakta kalmayı başarsalar da eskisi gibi olmayı başaramamışlardır. Sparta'nın bu savaşı kazanması kısmen Pers desteği ile mümkün olmuştu, uzun zamandır Yunan dünyasını hegemonyası altına almaya çalışan Persler; çökmüş ve savaşı kaybetmiş bir Atina ve galibiyetini kendisinden aldığı desteğe borçlu olan Sparta karşısında artık istediği üstünlüğü sağlamıştır.²⁵

Yunan dünyasında Pers etkisi, Büyük İskender'in tarih sahnesine çıkıp Persleri tarih sahnesinden indirdiği Gaugamela Muharebesine (M.Ö. 332) kadar devam etmiştir.²⁶ Artık Yunan dünyasının süper gücü Makedonia krallığını bir imparatorluğa

²⁴ Massimo Nafissi, 'Mükemmel Olmak İsteyen Polis', Ed. Eco, *Antik Yunan*, s. 94-95.

²⁵ Tekin, s. 103-113.

²⁶ İplikçioğlu, s. 44.

çeviren Büyük İskender'dir. Bütün karizmatik lider örneklerinde olduğu gibi Büyük İskender'in imparatorluğu da ömrü kadar sürmüş, akabinde topladığı güç komutanları arasında bölünmüş, yeni güç odakları oluşmuştur.²⁷ İskender'in ölümü itibariyle Eski Yunan dönemi kapanmış (323), yeni bir dönem olan Helenistik dönem başlamıştır. Helenistik dönemin konumuz itibariyle önemi Yunan kültürünün dışarıya açılma süreciyle ilgili olmasıdır. Yunanlılar barbar deyip kendilerinden aşağı gördükleri kültürlerle alıp vermeye dayalı bir etkileşim içine girmişlerdir bu süreçte. Bu da dinden edebiyata, siyasetten toplumsal ilişkilere bir dönüşüm ve geçiş sürecidir. Kısmen de olsa Asya'nın bir bütün olarak kaynaşmasıdır. Bu dönem bölgenin hakimiyetinin Roma Cumhuriyetinin eline geçeceği M.Ö. 146 yılına kadar devam eder. Roma kültürü kısmen kaynaşmış olan bu topraklar üzerinde gelişmiş tıpkı 1500 yıl önce Girit kültürü üzerine kurulan Miken Uygarlığı gibi kültürel bir devamlılık sağlamıştır.

1.2. Anaerkil Dönem Hakkında

Anlatımımız Yunan kültürünün ataerkil bir sisteme dayandığını göstermektedir. Toplumsal yapının dinamiklerini anlamak için ataerkil sistemin dinamiklerinin de anlaşılması gerekmektedir. Tarihin belli bir süreyi anaerkil geçirdiğini biliyoruz.²⁸ Arkeolojik buluntular ve toplumdaki kültürel yansımalar ana hatları ile anaerkil sistemin yapısını ele veriyor. Ataerkillik: Erkeğin ailede ve topluluk içinde iktidar sahibi olması durumu diye açıklanır.²⁹ Anaerkili ise, ataerkilliğin karşıtı olarak tanımlanmıştır. Bazıları böyle bir dönemin hiçbir zaman yaşanmadığını iddia etse de dönemin adını belirleyen etkenler şunlardır:

1. Soy takibinin kimin üzerinden yapıldığı,
2. Siyasal hakimiyetin (mülkiyetin) kimde olduğu,
3. Güçlü tanrıların ve temsilcilerinin cinsiyeti,
4. Toplumda kimin daha çok saygı gördüğü.

Anaerkil dönemde bu maddelerin varlığı incelenecektir ama öncelikle anaerkil sözcüğünün çok da yerinde bir seçim olmadığı ifade edilmelidir çünkü ataerkil

²⁷ Charles Freeman, *Antik Akdeniz Uygarlıkları-Mısır, Yunan ve Roma*, (Ankara: Dost Kitabevi, 2003), s. 317.

²⁸ Cengiz Kılıç, 'Antik Yunan Toplumunda Ataerkil Toplum Yapısı ve Felsefenin Feminist İncelemesi: Mitolojiden Düşünceye Kadın', 2019.

²⁹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay Derya Kömürcü, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), s. 47.

dönemin baskın özelliği olan mülkiyet ve siyasal hakimiyet, anaerkil dönemde tam olarak ortaya çıkmış değildir. Aile yapısında belirgin olarak bir cinsin egemenliği ve mülkiyet söz konusu olmadığı gibi anaerkil dönem erkekler yerine kadınların toplum yönettiği bir dönem olarak düşünülmemelidir. Bununla birlikte ataerkil kuramın iddia ettiği gibi insan evveliden beri ataerkil bir yaşantıda da değildir, yani kendisine boyun eğen kadın ve çocukların geçimini sağlayan, onları korumasında bulunduran erkeği merkeze alan bir yapıda değildir.³⁰ Ataerkil dönem tam olarak hâkim olana değin soy takibinin analar üzerinden yapıldığı, başlangıçta buna gerekçe olarak da annelerin bilinmesinin gösterildiği bugünkü antropolojik araştırmalar neticesinde kabul edilmektedir.³¹ O dönemde siyasal anlamda ataerkil dönemdeki gibi siyasal kurumlar henüz gelişmemiş en büyük siyasi yapı aile klanları olarak kalmıştır. Haliyle rekabet, rekabetin sonucu olan savaşlar ve mülkiyet de henüz bilinmiyordu. Tek tanrılı dinler henüz ortaya çıkmadığı gibi çok tanrılı inançlarda da bilinen en büyük Tanrıçalar kadın tanrıçalardı.³² Araştırmalar; dini ayinlerin kadınlar tarafından yönetildiğini, kadınların ana rolüyle toplumda daha fazla saygı gördüklerini, geçiş aşamasında kralların temsili rollerde olduklarını göstermektedir.³³ Cinsler arasında çok eşliliğin olması sebebiyle doğan çocuklar annelerinin çocukları kabul ediliyor klanın erkekleri de o büyük ailenin bir parçası olması sebebiyle bütün çocuklardan sorumlu tutulup ailenin refahı için çalışmak zorunda bırakılıyordu. Tıpkı bugün çok eşli erkeklerin bir arada yaşayan eşlerinin kocanın bütün çocuklarından kısmen sorumlu olması gibi. Yemek yapanın bütün aileye yetecek kadar yemek yapması vb. Kalabalık bir kabile daha fazla gıdaya sahip olabiliyordu haliyle daha fazla insan daha fazla refah anlamına geliyordu. Çocukların bilinen ebeveyni anne olduğu için bu durum çocukların üzerinde anneyi tek otorite kılıyordu. Ortadaki tek yönetsel yapı da aile ve klan olduğu için toplumdaki otorite ve güç kadınların elinde toplanıyordu. Aynı zamanda kadınlar dinsel anlamda da saygı görüyordu.

³⁰ Robert Briffault, *Analar*, çev. Şemsa Yeğin, (İstanbul: Payel Yayınları, 1990), s. 127, 216, 217.

³¹ Lewis Henry Morgan, *Eski Toplum I*, Çev. Ünsal Oskay, (İstanbul: Payel yay. 1994) s. 117.

³² Kudret Emiroğlu- Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yay. 2003), s. 43-44; Ana tanrıçanın gelişimi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ömer Çapar, 'Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı', (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt, 29, sayı, 1-4, 1978). s. 167-189.

³³ Özkul Çobanoğlu, 'Türk Mitolojisinde Anaerkil Dönem Üzerine Tespitler', *Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde*, Ed. Timur Kocaoğlu, (İstanbul: Kutlu Yay. 2020), s.124.

Graves'in ifadesiyle:

*“Eski çağlarda İnsanların tanrıları yoktu. Ulu Tanrıçaya ölümsüz, değişmeyen ve her şeye gücü yeten gözüyle bakılıyordu; babalık kavramı henüz dini düşünceye katılmamıştı. Ulu Tanrıçanın aşıkları oluyordu, ama çocuklarına baba olsun diye değil, zevk için. Erkekler anaerkil topluma hükmeden kadından korkar, ona tapar ve itaat ederlerdi; Tanrıçanın bir mağarada ya da kulübede göz kulak olduğu ocak, erkeklerin ilk sosyal merkezi, annelik de başlıca gizemleriydi.”*³⁴

Alıntındaki eski çağlar ifadesinin tarih öncesi dönemden bahsettiğinin altının çizilmesi tanıtılan dönemin, eski çağlarda kabul gördüğü bilinen çok tanrılı dinler döneminin de çok evveline tekabül ettiğini anlamamıza olanak sağlayacaktır.

Kısaca bu dönem evrelere ayrıldığında bilinen üç evreden bahsedilebilir:

1. Graves'in bahsettiği henüz teolojik bir yapının oluşmadığı kadınlara tanrısal özellikler atfedildiği ilk evre.³⁵

2. Çok tanrılı teolojik yapının oluştuğu ve merkezde baskın olarak dişil tanrıların görüldüğü gelişim evresi.³⁶

3. Dişil tanrıların yerini eril tanrıların aldığı dönüşüm evresi.³⁷
İlkel toplumların bugünü ve tarihi incelendiğinde ikinci evreden üçüncü evreye geçişin toplumların anaerkil yapıdan ataerkil yapıya geçişiyle paralel olarak ilerlediği gözlemlenebilir. Aynı zamanda bu ilerleyişin her toplumda farklı zamanlarda farklı aşamalarda gerçekleştiği de.³⁸

Dönemlerin adını belirleyen yukarıda sayılı maddelerden dönemin en belirleyici özelliğinin ana yerli evlilik uygulaması olduğu söylenebilir. Bu dönemde kadının kendi evinde ve akrabaları arasında kalması nedeniyle erkek toplumda her zaman ikincil konumda kalıyordu. Doğan çocuklar da annenin hanesine yazılıyordu. Hatta görece daha erken dönemlerde babanın sürekli olarak aile ile yaşamadığı ve evde hep bir yabancı gibi kaldığı söylenebilir. Tam bir mülkiyet anlayışının oluşmaması sebebiyle klan kültüründe bireysellik yok aşamasında kalmış, ev dışında kişisel mülk anlayışı gelişmemiş, bütün aletler, silahlar vb. ortak kullanılmıştır.³⁹ İlerleyen

³⁴ Robert Graves, *Yunan Mitleri*, çev. Uğur Akpur (İstanbul, Kolektif Kitap 2015), s. 24.

³⁵ Graves, 15-27.

³⁶ Baki Satış, *Çifte Balta Labrys*, (İstanbul: Arkeoloji Sanat yay. 2008), s. 13-23.

³⁷ Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, (Ankara: İmge yay. 2000), s. 24.

³⁸ Övün Selim Martin, ‘Anaerkil Yapıdan Ataerkil Topluma Dönüşümde Yazının Rolü’, *BELGÜ, Özel Sayı*, 2023, s. 19.

³⁹ V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi Cilt: 1*, çev. Özdemir İnce, (İstanbul: Yordam Kitap, 2017), s. 41-42.

zamanlarda toprağın da değeri kazanmasıyla evle birlikte ona ait kabul edilen bahçe (toprak) da kadının mülkü kabul edilecektir. Bu dönemde evin yönetimi bütünüyle kadında olduğu gibi evi de bizzat kendisi yapmaktadır. Tasarımından, kaba inşaat ve süslemesine kadar her şeyi kadının emeğidir. Bazı ilkel topluluklarda yakın zamana kadar inşaat işi hâlâ tümüyle kadınlar tarafından yapılıyordu.⁴⁰ İlkel iş bölümünde, avlanma nasıl erkeklere düşüyorsa, başlangıçta yiyecek toplama daha sonraysa sebze yetiştirme, kadınların özel uğraşıydı. Bu durum evcilleştirilmiş sığırların saban sürme işinde kullanıldığı evreye kadar kadınlar tarafından yapılmaya devam etmiştir.⁴¹ Toprağı ilk işleyen kişiler olarak kadınlar, bütün ilkel kültürlerde, toprağın sahibi sayılmışlardır; böylece de toprak mülkiyeti, önce kadınların elinde gelişmiştir.⁴² Toprağın işleyicileri ve yiyeceklerin de sorumlusu olarak, bütün üretim fazlası da kadınlara aittir. Onu yönetmek ve dağıtmak, tümüyle kadının işidir. Meta haline gelmiş ürünlerin de tek üreticisi olduklarından, takas etme, dağıtma işleri onlara düşer. Bütün eski kültürlerde, yiyecek ve meta giriş çıkışı, kadınların denetimindedir; kadınlar, ilkel tacirlerdir. Tarımın, kadınların elinde gelişmesiyle, kadınların ekonomik üstünlüğü büyük önem kazanmıştır.⁴³ Yine de o dönemde kültür neredeyse tümüyle ev yaşantısıyla, yaşamın sürdürülmesi için gerekli küçük ayrıntılarla, gıdaya ulaşmak, ev işlerini yönetmek vb. ilgilidir. Sanayi mutfak ve dikiş sepetinden ticaret, pazarlamadan ibarettir. Yasa ve yönetim; ailenin ve evin işlerinin ve ilişkilerinin yürütülmesidir. İlkel toplumda erkek üretim ya da yönetim ücretlerini değil, hammaddeyi sağlar. Uygur toplumlarında, genel olarak erkeklerin alanını oluşturan etkinlikler, aslında ilkel toplumda yoktur.⁴⁴ Anaerkil dönemin temel siyasal yapısı kabul edilen klan sözcüğünün kökeninde ‘Kunkak’ sözcüğü vardır. Bu sözcük ‘kadınlık’ ya da ‘analık’ anlamına gelir.⁴⁵ Klanda bizim anladığımız anlamda siyasal bir yönetici yoktur. Avda ve savaşta lider erkektir, erkek avladığını evin hanımına getirmekle yükümlüdür. Ondan sonra da getirdiği kadının malı kabul edilir. Taksimi kadına aittir. Özellikle

⁴⁰ Briffault, s. 200-202.

⁴¹ Yıldız Tilbe Etgü, ‘Tarih öncesi Çağlardan Demir Çağına Eski Mezopotamya’da Kadının Üretimdeki Rolünün Sosyal Yaşama Etkisi’, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4/1, Mart 2022, s. 25.

⁴² George Thomson, *Tarih Öncesi Ege I*, (İstanbul: Payel yay. 1983), s.171.

⁴³ Ricardo Coler, *Kadın Krallığı*, (İstanbul: Nemesis Kitap, 2010), s. 17.

⁴⁴ Briffault, s. 205.

⁴⁵ Briffault, s. 137.

yerleşik hayatla birlikte güvenlik erkeğin görevi kabul edilmiş ve zamanla savaş erkek işi olarak görülmüştür. Ama bunun her zaman böyle olmadığını ve istisnaların çok uzun süre varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. Avda, savaşta, yolculukta, barış görüşmelerinde reis olarak kabul edilen kişinin yetkileri son derece sınırlı ve geçicidir; bu liderlik, topluluk için yapılan bir hizmet olmasının dışında bir yetki içermeyen bir görevden ibarettir.⁴⁶ Ev yönetimi, o zamanlarda ev yönetimi anlamına gelen ekonomi ve en önemlisi de çocukların velisi olma görev ve sorumluluğu ise kadına aittir. Bu da kadının toplumda sözü geçen, saygın bir konumda olmasını sağlamıştır. Briffault: *Ataerki ailenin ortaya çıkması, her yerde, ilkel klanın ve kabile örgütünün parçalanmasını ve bozulmasını simgelemektedir.* der.⁴⁷ Daha sonraları önce hayvancılık sonra kullanılan madenler ve gelişen silahlar, kabilelerin birbirlerini yağmalamasına zamanla dengelerin değişmesine ve yeni zenginlik anlayışlarına sebep olmuştur.

T. Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisinde* bu süreci şu şekilde anlatır:

*“Yağmalamalar önce kullanışlı mal ve teçhizata el koymayla başlar. Kadın mülkiyeti, düşük barbar kültürü aşamasında, görünen o ki, kadın esirlerin, zaptıyla başlar, Kadınların zaptının ve kadınlara el koymanın kökensel sebebi, kadınların zafer hatırası olarak kullanışlı görünmeleridir. Düşmandan gasp ettikleri kadınlara zafer hatırası olarak el koyma pratiği, erkeğin lider olduğu hane ile sonuçlanan mülkiyet evliliğini ortaya çıkarmıştır. Bunu, kadınların yanı sıra diğer esir ve aşağı derecedeki kişilerin de köle olması, yani köleliğin genişlemesi ve mülkiyet evliliğinin, düşmandan gasp ettikleri kadınların dışındaki kadınları da içerecek biçimde genişlemesi izlemiştir. Dolayısıyla yağmacı yaşam koşullarında, rekabet, bir yandan evlilik biçiminin zora dayalı bir hale gelmesine ve öte yandan ise mülkiyetin alışkanlık haline gelmesine yol açmıştır. Gelişmelerinin başlangıç safhalarında bu iki kurumu birbirinden ayırmak mümkün değildir, her ikisi de başarılı erkeğin, kahramanlıklarının kalıcı sonuçlarını teşhir etme yoluyla yiğitliğini ortaya koyma arzusundan doğar. Ayrıca her ikisi de bütün yağmacı cemaatlerde geçerli olan üstünlük temayülüne hizmet eder.”*⁴⁸

Mülkiyet anlayışının oluşumu daha fazla güvenlik arayışına sebep olmuş bu da zamanla yaşanan yerlerin etrafının sarılmasıyla şehirleşmeleri ortaya çıkarmıştır. Şehirleri korumak için daha fazla silahlı insan oluşturulmuş, şehirleşme ile siyasal yapılar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Mülke, iktidara ve silaha sahip olan erkek zamanla otoriteyi de ele geçirmiştir. Bu süreçte yeni oluşan siyasal yapılar, kentleşmeler, gelişen zenginliğin ve silahların neticesinde doğan savaşlar toplumsal kültürde de erkeklerin daha güçlü hale gelmesini sağlamıştır. Artık daha fazla insan

⁴⁶ Briffault, s. 210.

⁴⁷ Briffault. S. 185.

⁴⁸ Torstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, çev. Zeynep Gültekin-Cumhur Atay (İstanbul, Babil yay. 2005) s. 32.

demek daha fazla savaşçı erkek anlamına gelmektedir. Bugün bile hala bazı toplumlarda devam eden çok çocuk çok güç anlayışı bu savaşçı kültürün ürünüdür. *Şiddeti anlamak* kitabında bugünün değerlendirmesi olarak sunulan şu satılar anlattığımız dönemin devamıdır:

“Daha çok erkek, daha çok şiddet gücü olarak algılandı. Başka bir nedenle değil, bir silahşora daha sahip olmak için erkek çocuğa sevinçle kucak açıldı. Kız çocuk başlık parası karşılığında satılmasına rağmen, yine de erkek çocuk istendi; zira, şiddetin erkek işi olduğu düşüncesi köklü ve güçlüydü. Erkek, savaşçı olur düşüncesiyle kadına tercih edildi. Kız evlat, beklendiği kadar şiddet aracı olamadığı için, "olsa da olur olmasa da" muamelesi gördü. Bu anlayış, toplumda ortak saplantı olarak kök saldı. Bu toplumun erkek çocuğa verdiği önem, savaşa verdiği önemin göstergesi oldu.”⁴⁹

Sabanın üretilmesi ile de toprak işlerini kadınlardan devralan erkekler, toprağın bereketi sayesinde sürekli çalışma zorunluluğundan kurtulmuş, şehir hayatı ile kısmen güvenliğin de sağlanmış olmasıyla erkekler boşta kalmış ve zamanla kadınların uğraşı olan ilkel sanatlar, alet yapımı, çanak çömlek yapımı, elbise, çizme dikimi, seramik, çadır, sepet örme, süsleme vb. etkinlikler erkeklerin eline geçmiştir.⁵⁰ Önce toprağı sonra zanaatlarını kaybeden kadınlar zamanla aile içindeki ekonomik üstünlüklerini de kaybetmişlerdir. Ekonomik olarak üretmeyen kadınlar muhtaç ve bağımlı hale gelmiş, işleyemedikleri ama mülk olarak sahip oldukları toprakta evlilik yoluyla erkeklerin eline geçmeye başlamıştır. Özellikle Yunanistan’da, evliliğin amacının kalıtı terk edilmiş bırakmamak ve soyun sürmesini sağlamak olduğu belirtilmiştir. Atinalılar, eski çağlarda dişi kalıtıcının sunduğu reis olma hakkı ve topraklar yerine, erkekleri kızlarıyla evlenmeye özendirmek için çeyiz verme geleneğini ortaya çıkartmışlardır. Yunan evliliğinin bütün işlemleri bu çeyizin çevresinde gelişmektedir.⁵¹ Medea, Euripides’in eserinde, ‘Kocalarımızı çok pahalıya alıyoruz’, diye yakınırken de bu durumdan bahsetmektedir.⁵²

Eski Yunan düşüncesinde, bir kadında, eş ya da kız evlat olarak erdemlilik, bir ahlaksal nitelik olarak değil de kocaya ya da akrabalara karşı bir yükümlülük olarak değerlendirilmiştir. Bu toplumda zinanın, yaygın olduğu görülmektedir ve kadına bu fırsatı vermemek, kocaya ya da kızın velisine düşmektedir. Euripides Yunan kadınlarının bitmez tükenmez entrikalarını ve zina suçlarını, kapalı kapılar ardında yaşamalarına bağlamaktadır ama bunları ortadan kaldırmak için başvurabileceği tek

⁴⁹ Âdem Solak, *Şiddeti Anlamak*, (Ankara, Hegem Yayınları, 2009) s, 245.

⁵⁰ Briffault, s. 196-200.

⁵¹ Briffault s. 285.

⁵² Euripides, *Medea*, 230.

çare, daha da sıkı bir inziva hayatından başka bir şey değildir.⁵³ Daha sonra Roma’da bu durum ahlaksal erdemliliğe, Hristiyanlığın etkisiyle de dinsel bir yükümlülüğe dönüşecektir.

Aynı dönem Sparta’da kadınların durumu ve evlenme gelenekleri daha farklıdır, en ilkel cinsel düzen biçimlerinden bazılarını içermektedir. Kadınlar ve kızlar, gerek toplumsal gerek cinsel ilişkilerinde hiçbir kısıtlama altında değildirler, evlenmeden önce diledikleri gibi yaşamakta, dilediklerini yapmakta özgürlerdir; Evlilik dışı doğan çocuklar, evli çiftlerden doğan çocuklara her açıdan eşit sayılmıştır.⁵⁴ Bu durum daha eski dönem Atina’sında da aynen geçerlidir, o dönemler için tıpkı Sparta’nın bazı yurttaşlarının babasız oluşu gibi, insanların babalarının olmadığı söylenmiştir: ‘Bir zamanlar, cinsel ilişkilerin rastgele olması nedeniyle, insanlar babalarını tanımıyorlardı.’

*“Yunan soy tablolarında tanrı ve kahraman adları genellikle ‘Leto’nun oğlu Apollo’, ‘Semele’nin oğlu Dionysos’, ‘Alkmene’nin oğlu Herakles’, ‘Thetis’in oğlu Akhilles’ şeklinde ana adlarıyla belirtilmektedir. Aslında, ilkel dönem Yunanistan’ında, kadınlar, adlarını yalnızca çocuklarına değil, ailelerine, klanlarına, kabilelerine de vermişlerdir. Buna göre Atmalılardan Kranaos’un kızı Atthis’in, Spartalıların Eurotas’ın kızı Sparta’nın, Thebaililerle Aeginetanların, Thebe ve Aigina adındaki iki kız kardeşin torunları olduğu öne sürülür. Hatta, ‘her bir küçük vadi topluluğu, yerel bir kadın atanın soyundan geldiklerini biliyor ve atalarının adlarını sayabiliyorlardı.’ Yunan aile ya da kabile adlarının ‘—ida’ takısını alması, dilbilgisi kurallarına göre dişil ad olduklarını göstermektedir; ayrıca en azından güney batı ağzlarında bu adlar dişil adları sayılmakta, erkekleri değil kadınları belirtmektedir.”*⁵⁵

Erkekler tarafından mülkiyet, siyasal hakimiyet ve toplumsal saygı ele geçirilmiştir ama soy takibi ve dinsel alan hala kadınların hakimiyetindedir. Bundan sonra siyasal anlamda son bulan anaerkininin toplumdaki izlerini de silmek için ciddi bir güç mücadelesine girişilmiştir. Bu mücadele ise toplumun inanç ve yaşantısına müdahale anlamı taşımaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi;

*“...ilkel dönemde belli bir aşamaya kadar, cinsel ilişki ile doğum arasındaki ilinti kurulamıyor ve kadın bir benzerini yaratan, yaşam veren olarak tanrısal bir saygı görüyordu. Daha sonraları kısmen bu kavranmış olsa da babalık rolü uzun bir dönem bilinçli olarak önemsenmedi ve çocuklar hala annelerinin çocukları olmaya devam etti. Bu durumun sonucu olarak ana ailenin tek atası kabul edildi. Çocukların da ana soyunun ya da boyunun adını alması doğal kabul edildi. Ailedeki soy zinciri. Bugünkü gibi babadan oğula değil, anadan kız çocuğa doğru sıralanarak tutuldu. Haliyle uygarlığın ilerlediği aşamada da ana soyuna yalnız adlar değil, sanlar, taşınmazlar ve toprak hakları da geçer oldu.”*⁵⁶

⁵³ Briffault s. 301-302.

⁵⁴ Briffault s. 324.

⁵⁵ Briffault, s. 327-328.

⁵⁶ Merlin Stone, *Tanrılar Kadıncık*, çev. Nilgün Şaman (İstanbul, Payel, 2000), s. 43.

Yunan kültürünün beşiği kabul edilen Girit kültüründe de anaerkil yaşam biçimi hakimdi.⁵⁷ Kadınlar yüksek toplumsal konumlara sahipti, erkek ancak resmi evlilik yoluyla kral ya da kabile başkanı olabiliyordu. Tahta da oğul değil, kız çocuk geçiyor, bir sonraki kabile başkanı da kızın evlendiği genç oluyordu. Kuzeyliler gelinceye kadar Akdeniz’de din ve geleneklerin dışıl ilkenin yönetimi altında olduğu kabul edilir⁵⁸ M.Ö. 13. yüzyılda meydana gelen Akha istilaları, kadın egemen yaşam tarzını önemli bir ölçüde zayıflatmıştır. Bin yılın sonlarına doğru Dorların gelmesiyle de ataerkil yaşam sistemi bir kural haline gelmiştir. Taht erkek çocukların eline geçmiş, ülkesini terk edip evlendiği kişinin yanına yerleşenler artık prensler değil prensesler olmaya başlamıştır. Yeni düzenin toplumda yavaş yavaş kabul edilebilir hale gelmesini tanımlayan geçiş dönemi için de Odysseus'un Penelope'yi bu şekilde davranmaya ikna etmesi iyi bir örnektir.⁵⁹ Anaerkil süreci daha uzun yaşayan Sparta için Briffault: Söylencenin Sparta uyarlamasında Penelope’nin bu davranışıyla uyması gereken bir kuralı çiğnediği belirtilmektedir. der.⁶⁰ Butterworth: Bu dönüşümün oldukça kanlı yaşandığını anlatır ve özellikle baba yanlı soyların kendi geleneklerini şiddet uygulayarak çevrelerine zorla kabul ettirmeye çalıştıklarını iddia eder. Hatta eski Yunanistan tarihinde en büyük devrimin, bu geleneğin ana yanlıdan baba yanlı soy takibine geçilmesi ve klana bağlılığın yok edilmesi olduğunu, bu devrimin beşinci yüzyılın ortalarında hâlâ bir trajedi konusu olduğunu söyler.⁶¹

Anlaşıldığı kadarıyla baba yanlı soy çizgisini koruyabilmek kadın cinselliğini kontrol altında tutmayı gerektiriyordu. Halbuki başlangıç evresinde tanrıça gücünü doğurganlığından almıştı. O var eden, besleyen, büyüten, sahip çıkandı. Haliyle onun dininde cinsellik kutsallık barındıran bir eylem kabul ediliyor, kadınlar ve erkekler çok eşliliği normal kabul ediyorlardı. Hatta evlilik bile bu duruma engel teşkil etmiyordu. Zaten evlilik kurumsal olarak uzun zaman ekonomik çıkar iş birliğine dayanan bir kurum olarak var olmuştur. Daha sonraları İbrani dinler evlilik dışı cinsel ilişkileri yasaklamış ve evliliğe kutsallık atfetmiştir. Bu uzun süre ekonomik nedenlerin yanında

⁵⁷ Satış, s. 36.

⁵⁸ Stone, s. 77.

⁵⁹ Graves, s. 30.

⁶⁰ Briffault, s. 325.

⁶¹ E. A. S. Butterworth, *Some Traces Of The Pre-Olympian World In Greek Literature And Myth*, (Berlin, 1966 by Walter de Gruyter & Co.), s. 8.

ikinci bir etken olarak varlığını sürdürmüş belki son yüz yılda, dinin toplumdaki etkisinin zayıflaması ve ekonomide cinsiyet eşitliğinin yeşermeye başlaması kültürümüzde Aşk/Sevgi evliliğinin oluşmasını sağlamıştır. Tabii ki bu kültür de bu şartları sağlayan toplumlardan diğerlerine seyreterek gözlemlenebilir.

Tanrıça dininde, cinsellik Tanrıçanın insanlığa bir armağanı olarak görülüyor ve kutsal kabul ediliyordu. Tapınaklarda çalışan kadınlar, tanrıçaya saygılarını sunmak için gelenlerle sevişiyordu. Bekar kadınlar gibi evli kadınlar da tapınakta görev aldığı gibi sıradan kadınlar gibi varlıklı ve soylu ailelerin kadınları da bu geleneği sürdürürdü. Bu kadınlar istediği zaman da evlenmekte serbestti. Stone'nin aktarımıyla Strabon, M.Ö. birinci yüzyıl kadar yeni bir tarihte bile bu kadınların olağanüstü iyi niteliklere sahip eşler sayıldığını anlatır.⁶² Çok uzun zaman varlığını koruyan bu din ve gelenekler önce kuzeylilerin etkisi daha sonra da İbrahimi dinlerin öğretileri ve şiddet politikaları ile büyük bir direnç göstererek toplumdan silinecektir.

Kuzeylilerin kimler olduğu konusu oldukça şaibeli. Bu çalışmada kuzeylerin soylarına hiç değinilmeyecek bilindiği ölçüde, oldukça dar kapsamlı bir şekilde kültürlerinden bahsedilecektir. Bu topluluğun ilk gelişimleri hakkında pek bir bilgiye sahip değiliz, ilk kez karşımıza, kendilerinden daha gelişmiş olan uygarlıklara yaptıkları baskınlar ve istilalar ile çıkarlar. Bu da onların tarihte direkt olarak iki atlı savaş arabaları süren saldırgan savaşçılar olarak tanınmalarını sağlamıştır. Tarih öncesi anlatımlarda ise Avrupa ve Yakındoğu kıyılarını gemilerle dolaşan büyük denizciler olarak tanınmışlardır. Bu halkın kendini üstün bir kavim olarak kabul ettikleri söylenir ki bu da muhtemelen savaşçı kabiliyetleriyle, uygarlık düzeyi kendilerinden daha fazla gelişmiş halkları dize getirmeleri sonucunda oluşmuştur. Aynı zamanda gemileri ve savaş arabalarıyla kendilerini teknolojik anlamda da daha üstün kabul ediyor olabilirler. Kuzeyli istilaları kısa bir sürede olup biten bir olay değil aksine binlerce yıla yayılmış savaşlar dizimidir. En eski ve dar kapsamlı akınlar M.Ö. 4000-3000 yıllarına kadar gider. Merlin Stone:

'Tarihsel, söylen bilimsel ve kazıbilimsel kanıtlar, en yüce varlık olarak eril tanrı kavramını getirenlerin kuzeyliler olduğunu düşündürmektedir. Bu topluluk içinde en yüksek konumda din adamları kastının olması aynı zamanda bu akınların toprak

⁶² Stone, s. 177-179.; Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Leyla Aydemir, 'Eskiçağ'da Tapınak Köleleri: Hierodouloi / Hetairai' Anadolu Araştırmaları Dergisi, s. 27, 2022. s. 275-303.

kazanımı kadar din uğruna da yapılmış olabileceği görüşüne yol açar.’ iddiasında bulunur.⁶³

Kuzeyliler toplumun ataerkil düzene geçişinde son derece etkili olsalar da hatta Eski Çağ Yunanistan’ında kadın cinselliğini kontrol altında tutmak için kadını eve kapatacak kadar baskıcı bir düzen getirmeyi başarmış olsalar da bu durumun çok uzun yıllar neredeyse tüm dünyada kabul görmesi İbrani dinlerin getirisiidir. İbrani yasalarındaki, evli ya da nişanlı bir kadının ırzına geçilirse öldürülmesi gerektiğinin söylenmesi bu yasalardaki en temel amacın, babası belirsiz çocukların doğmasına engel olmak olduğunu gösterir. Kutsal kitapta geçen şu ayetler de aynı amacı doğrular: *Şimdi bütün erkek çocukları ve erkeklerle yatmış kadınları öldürün. Yalnız erkeklerle yatmamış genç kızları kendiniz için sağ bırakın.*⁶⁴ İbrani yasalarına göre kadınlar, tamamen ikincil konuma yerleştirilmiş ve soyun dışında tutulmuştur. Denilebilir ki yeni din, evlenmemiş kadınlara bakirelik zorunluluğunu, evli kadınlara da katı cinsel kısıtlamaları getirirken, baba yanlı soy kalıtımına şüphe karışmamasını ve böylece soyun babada kalmasını amaçlamaktadır. Kuzeyliler ile başlayan bu yıkım süreci Yahudi dininden sonra Hristiyanlığın etkisi ve baskısı ile neredeyse M.S. 5. yüzyıla kadar devam etmiş ve yaklaşık üç bin yılda gerçekleşmiştir.

Bu yıkımın tamamen gerçekleşmesinden bin yıl önce Antik Yunanistan’da M.Ö. 5. yüzyılda kadınlar toplumdaki yerini artık erkek egemenliğini tanımasına borçlu duruma gelmişti. Yunan tanrılarından baş tanrı Zeus’un gözde kızı Athena da bunun başat örneğidir. Öncelikle babası Zeus’un başından doğan Athena Anaerkil sistemde kadınların en gizemli gücü kabul edilen doğumu babaya atfeder. Athena’nın kendi rahipleri Tanrıçanın doğumu ile ilgili olarak aşağıdaki hikâyeyi anlatırlar:

“Zeus, yakalanana kadar birçok şekle giren dişi Titan Metis’i, uzun bir kovalamacadan sonra yakalayıp onunla birlikte olmuş ve Metis bu birliktelikten hamile kalmıştı. Toprak Ana’nın kehanetine göre Metis’in bir kız çocuğu olacak ve Metis eğer bir daha hamile kalırsa dünyaya getireceği erkek çocuk, Zeus’u tahtından indirecekti. Bunun üzerine tanrılar tanrısı tatlı sözlerle baştan çıkararak ona yaklaştı ve aniden Metis’i yuttu. Her ne kadar Zeus daha sonra, onun karnından kendisine akıl verdiğini söylese de bu, Metis’in sonu oldu. Bu olaydan bir süre sonra Zeus, yürüyüş yaparken dayanılmaz bir baş ağrısına yakalandı. Bu o kadar dayanılmaz bir ağrıydı ki sanki kafası patlayacaktı ve attığı nara bütün semada yankılandı. Koşarak gelen Hermes, onun rahatsızlığının sebebini tanrısal güçleriyle hemen anladı. Hephaistos’u ya da bazılarının söylediği gibi Prometheus’u baltasını getirip Zeus’un kafasında bir yarık açmaya ikna etti. Zeus’un

⁶³ Stone, s. 92-96.

⁶⁴ Eski Ahit, Çölde Sayım, (31: 17,18).

*yarılan kafasından tepeden tırnağa silahlı ve doğarken yeri göğü inleten bir nara atan
Athena dünyaya geldi.”⁶⁵*

Zeus’un Metis’i yutarak ortadan kaldırması ve kendi bünyesinde eritmesi anaerkil dönemde kadına ait olan akıl ve doğum gücünün de kadının elinden alınması anlamına gelir. Kadın artık akılsız bir varlıktır. Doğumdaki sihirli güç de ona ait değildir, kadın sadece taşıyıcı rolündedir, çocuğu gerçekte yapan babadır. Bu anlatıma göre de Athena’nın annesine, Yunan toplumunun da kadınlara borçlu olduğu hiçbir şey kalmamıştır.⁶⁶

Athena küçük bir kızken mızrak ve kalkanla talime başlamış daha sonra bu alandaki yetkinliğinin ve zekasının göstergesi olarak savaş tanrıçası kabul edilmiştir. Kahramanlığı kan dökmekle özdeşleştiren bu anlayış Athena’ya çocuk yaşta arkadaşı başka bir anlatıya göre de üvey kardeşi Pellas’ın kanını döktürmüştür. Hataen gerçekleşen bu ölüm üzerine Athena üzüntüsünü göstermek için arkadaşının adını kullanmaya başlar iyi niyet göstergesi gibi anlatılan bu davranış aynı zamanda savaşçı ataerkil geleneğin kahramanlığa ilk adım için dökülen ilk kanın sahibinden alınması gereken ilk hatıraydı da denilebilir.

Anlatılarda sürekli babacılığı ile bilinen Athena tek otorite olarak babasını saydığını aynı zamanda hiç evlenmeyerek de ispat etmiştir. Çünkü ataerkil sistemde kadın evlenene kadar babasının, evlendikten sonra da kocasının himayesinde kabul edilir. Athena bilgeliğin de tanrıçası kabul edilerek toplumda bir kadının dilinden erkek egemenliği ve babanın çocukları (ve toplum) üzerindeki üstünlüğü meşru bir hak olarak sunulmuştur. Eserleri ile toplumu eğitmeyi amaçlayan tragedya yazarlarının oyunlarında bu durum açıkça ifade edilir. Ünlü ozan Aiskhylos, *Eumenidler* adlı yapıtında annesini öldüren karakter Orestes’i şu şekilde konuşturur:

“Ben, öldürdüm, Beni doğurmuş olan o anneyi, inkâr etmiyorum, Böylece çok sevdiğim babamın intikamını aldım. Bu suçsa eğer, Apollon da ortaktır suçuma çünkü babamın katillerini öldürmeden bırakırsam dayanılmaz işkencelere uğrayacağımı söyledi bana. Ötesine sen karar ver, suçlu muyum, suçsuz muyum, Kaderimi senin yargına bırakıyorum!”⁶⁷

⁶⁵ Graves, s. 59.

⁶⁶ Benzer bir hikâye de Hera ve oğlu Hepheitos için anlatılır. Efsaneye göre, Zeus’un Athena’yı başından çıkarmasını kıskanan Hera, kendi kendine bir çocuk yapmaya karar verir ama tek başına yaptığı çocuk o kadar çirkindir ki bu çirkinliğe dayanamaz ve Olympos’tan aşağıya atar onu. Bu anlatı Zeus ve kızı Athena’nın doğumu anlatımı ile paralel düşünüldüğünde: Erkek yapınca Athena (güzel ve akıllı), kadın yapınca Hepheitos (çirkin ve sakat) sonucunu ortaya çıkarır.

⁶⁷ Aiskhylos, *Eumenidler*, 470.

Oyunun devamında Orestes'in yargılanması için mahkeme kurulur ve Athena mahkemeyi açar ve şöyle der:

*"Yargıçların tümü yerlerini aldıktan sonra, Sessizlik olmalı ki, duysun tüm kent ve uzaklar, Adil bir yargılamayla varılan hükmü ve benim, Tüm zamanlar için geçerli olacak içtihadımı!"*⁶⁸

Hükmün tüm zamanlarda geçerli olacağının söylenmesi aslında oyunun toplum üzerindeki eğitici rolüne atıftır, savcı rolündeki tanrıçalardan oluşan koro kadınların sesini ve halkın vicdanını temsil eder. Onlardan gelebilecek itirazlar koronun dilinden zikredilip tanrı karakterleri ile karşı argüman üretilir. Burada bariz şekilde akla ve vicdana karşı toplum nezdinde anlamlandırılmayan tanrısal sözler üstün tutulmuştur. Oyunda anne katili Orestes'in avukatı rolünü üstlenen ise tanrı Apollon'dur:

*"Evet, öyleyse Athena'nın yüce heyetine diyeceğim şu ki: Orestes'in annesini öldürmesi haklıdır. Çünkü bilici olarak, kâhin olarak ben, kesinlikle kimseyi aldatmaksızın, bilici tahtımdan, erkek, kadın, kent, halk, hepsi için, baba Zeus'un emretmediği hiçbir şeyi söylemedim, söylemem de! Lütfen, kavrayın artık, haklıyı bulmak çok zor iş; öyleyse: buyurun, kararı babam Zeus'a bırakın, çünkü yeminmiş, yargıçmış, hukukmuş, bunların hiçbiri Zeus'tan daha güçlü değil ki!"*⁶⁹

Koronun hiçbir açıklama içermeyen bu yanıtı cevabı:

*"Anneye saygı da neymiş, öldür onu" diyor o emir, öyle mi?*⁷⁰

Şeklinde olur. Apollon'dan gelen yanıt daha da ilginçtir:

*Elbette, eğer ölen, kutsal gücün bahşettiği tanrı vergisi bir asa ile donatılmış yüksek asaletli bir yüce adamsa, her şey değişir.*⁷¹

Babanın yüceliğini övüp, tanrıların da babadan yana olduğu fikriyle koroyu ikna edemeyen Apollon bu sefer olaya başka açıdan yaklaşır:

*"Öyleyse dinle, bir şey daha söyleyeceğim, hak hukuk neymiş anlayacaksın! Anne dediğin kadın, çocuğa hayat veren değildir, anne, babanın dölediğini, koruyup besler yalnızca. Kadın kısmı, erkeğin çocuğunu, geçici bir süre -emanetçi gibi- taşıyandır, çocuğu yapan ise erkek kısmıdır. Anne, babanın hayat verdiği çocuğu, baba için, taşır, doğurur, o kadar. Bu söylediğimin kanıtını da hemen gösteriyorum: Annesi var olmayıp yalnızca babası var olan çocuk bile var. İşte örneği: Olympos tanrılarının kralı Zeus kızı Athena."*⁷²

Savunmalar sona erer ve oylama yapılır o zaman Athena söz alır ve şöyle der:

"Son olarak oy atma sırası bende. Ve oyum, Orestes'ten yana. Çünkü bir anne doğurmuş değil beni, hayır, tümüyle babamdan olmuşum, babamın kızıyım ben ve her

⁶⁸ A.g.e, 570.

⁶⁹ A.g.e, 620.

⁷⁰ A.e.g, 630.

⁷¹ A.e.g, 630.

⁷² A.g.e, 660- 670.

*şeyin erkekçesini severim. Bu nedenle, kocasını, evin efendisini, öldürmüş olan kadından yana ağırlık koyamam, hayır!”*⁷³

Oyunun sonunda Orestes beraat eder, koro başı bir kadındır ve bu duruma isyan eder:

*“Ah siz, yeni kuşak tanrılar! Eski yasayı, en temel hukuku zorla aldınız elimden, yerlerde çiğniyorsunuz onu şimdi! Ve ben, kadından yana tanrıça Erinnü, çökertildim, korkunç öfke doluyum, kahrediyorum bu Atina'ya! Zehir, yüreğimden akan zehir, Sulayacak bu toprakları. Acıya karşı acı! Doğurganlığı yok eden, Yaprakları, meyveleri kurutan yosunlar, dikenler sarsın her yanınızı! İçim kan ağlıyor, haykırıyorum, daha ne yapayım? Bu kenti mahvetmek geliyor içimden! Ah, bizler, gecenin kızları, talihsiz tanrıçalar, yakınıyoruz işte, ne oldu sana ey adalet tanrıçası Dike!”*⁷⁴

Kora başının isyanı, anaerkil dönemin sona erdiğinin, ya da ataerkil sistemin karşısında açık bir şekilde kaybettiğinin anlatımıdır. Enteresan olan ise Athena'nın tatlı dili ve vaatleri ile tanrıçaları yumuşatıp ikna etmesidir. Onlara saygının eksilmediğini, Atina'nın ileride daha da güçleneceğini ve kendilerine sofuca bağlanacak olanlara ödül olarak mutluluğu vereceğini vadeder.

Oyunun başlarında koro başı:

*“Eğer anne katilinin hukuku ve yıkımı kazanırsa zaferi, Yenilerin yasası her şeyi devirmiş demektir. Bu cinayet yol olur kısa sürede, Öyle ki ölümlüler, Oyuncak sanmaya başlar cinayeti. Çocukların eliyle açılmış yaraların acısı, Kaplar, doğuranların yüreğini, Bundan böyle ve sürekli.”*⁷⁵

der ve Apollon ona şu şekilde meydan okur:

*Yeni, eski, tüm tanrılar terk etti sizi, hiçbir saygınlığınız yok işte!*⁷⁶

Bu meydan okumaya karşı Athena'nın vaadi yeni sistemle uzlaşan, yeni otoriteyi var gücü ile destekleyen kadınların saygınlığını koruyabileceğidir. Kendisi de bu konuda kadınlar için en güzel rol model olma görevini yerine getirir. Bu oyun ataerkil düzende kadınların erkek egemenliğini tanıdığı sürece hayatta kalacağının temsidir. Bu inanç toplumda o kadar yerleşmiştir ki 19. yüzyılda ilk feminist hareketler dahi bu inanç çerçevesinde şekillenmiştir.

Erkeği yetiştiren kadını peki erkekler böyle bir devrim yapacak potansiyele nasıl erişti sorusu tam olarak konumuz olmasa da incelediğimiz dönemin kadınlarının psikolojisinin daha iyi anlaşılması için en azından yüzeysel ölçüde cevaplandırılması gereken bir sorudur. Aslında buraya kadar olan anlatım verilebilecek cevapları içerse de bir kez daha altının çizilmesi ilerleyen dönemin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

⁷³ A.g.e, 740.

⁷⁴ A.g.e, 820.

⁷⁵ A.g.e, 490.

⁷⁶ A.g.e, 730.

Dönüşüm sürecini tetikleyen ilk faktörün ekonomik değişimler olduğu söylendi, İlin bu süreci şu şekilde anlatır:

“Anaerkil dönemin yıkılışı, erkeğin ekonomiyi yavaş yavaş eline almasıyla başlamıştı. Eski dönemde evin efendisi kadın olduğu için, her şeyi kadınlar idare ederdi. Fakat her yerde ve her zaman böyle değildi. Step bölgelerinde hububat iyi yetişmiyordu. Toprak her yerde aynı verimlilikte değildi. Kuraklık da ekinleri yakıyor sadece her şeye dayanıklı yabani otlara dokunmuyordu. Bu yabani otlar hayvanlar için ise büyük bir şanstı. Yıl geçtikçe hayvan sayısı artıyor, insana daha çok süt, et, yün veriyorlardı. Böylece bozkırda çobanın, yani erkeğin emeği birinci derecede önem kazanmaya başladı. Sabanın üretilmesiyle artık hayvanın gücünden de yararlanılmaya başlanmıştı. Çiftçi hayvana hem toprağı sürdürüyor hem harmanı dövdürüyor hem de ürünü taşıtıyordu. Hayvancılık çiftçiliğe yardımcı olmuş, erkek, hayvan gütmekle beraber, çiftçilikle de uğraşmaya başlamıştı. Bu, onun evdeki nüfuzunu arttırmıştı. Kadın evde dokumak, eğirmek, ürünü toplamak, çocuklara bakmakla yükümlüydü. Fakat artık kadına o eski saygı kalmamıştı. Hayvancılıkta da çiftçilikte de baş yeri erkek almıştı. Önceleri evin yabancısı sayılan erkeği evden kovmak işten bile değilken, şimdi ona saygı arttı. Önceleri biri ölünce miras kız kardeş çocuklarına kalırdı zamanla bu durum değişti. Eskiden kadın evleneceği erkeği evine alırdı şimdiyse erkek kadını evine almaya başladı. Kadın yabancı evde, erkeğin egemenliği altına girdi. Gelin, eve bir işçi gibi alındıktan sonra, herkes onun boş durmamasına, fazla yememesine dikkat etmeye başladı. Artık çocuklar ana soyunda değil, baba soyunda kalıyorlardı. Kan yakınlığı, ana tarafından değil, baba tarafından aranmaya başladı. İnsanın adına ve soyadına “fılanın oğlu” diye bir ek konuldu.”⁷⁷

Bu şartlar altında kadın psikolojik olarak yenik düşmüştür. Bu durum ataerkil yapıda varlığını sürdüren dünyamız için hala geçerlidir. Değişen şey, bazı toplumların bu durumu kısmen aşmış olmasıdır. Firestone ataerkil bir çekirdek aile prototipini şu şekilde tanımlar:

“Bu ailede ekmek parasını erkek kazanır; ailenin öteki üyeleri bu yüzden ona bağımlıdır. Erkek, hizmetlerine karşılık karısına bakar, bu hizmetler ev işleri, cinsel ilişki ve çocuk doğurmaktır. Kadının erkeğe doğurduğu çocuklar, ona kendisinden daha da bağımlıdır. Çocuklar yasal olarak bakanın sorumluluğundadır. Çocukları beslemek, eğitmek, içinde yaşadıkları toplumun ait oldukları sınıfta yerlerini alacak bir biçimde kalıplamak babanın görevidir. Bunlara karşılık baba, çocuklarından çoğu zaman ölümsüzlük sandığı şeyin, adının ve mülkünün, sürdürülmesini bekler. Çocuklar üzerinde babanın tam hakkı vardır, iyi yürekli bir baba değilse, işler kötüdür o zaman. Çocuklar büyümeyince babanın kısılcısından kurtulamazlar: büyüdükleri zamansa ruhsal kalıplanma işlemi tamamlanmıştır: çocuklar da artık babanın yaptıklarını tekrarlamaya hazırdırlar.”⁷⁸

Diğer önemli etken ise savaşlardır. Gerek din gerek yağmacılık veya toprak kazanımı gibi sebeplerle yapılan savaşlar neticesinde, çoğunlukla erkekler, yaşlı kadınlar ve çocuklar öldürülür, geriye eş ya da cariye olabilecek genç yaştaki kadınlar kalırlardı. Annesini, babasını, eşini, çocuğunu vs. kaybedip bir anda yalnız kalan ve şiddetle boyun eğdirilen bu kadınlar ne eski yaşamlarına tekrar dönebilir ne de

⁷⁷ M. İlin – E. Segal, *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, çev. Ahmet Zekerya, (İstanbul: Say Yayınları, 2006), s. 75-78.

⁷⁸ Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, (İstanbul: Payel yay. 1979), s. 65.

yaşadıkları yıkımın faili olan adamlardan doğan çocuklarını eskisi gibi yetiştirebilirlerdi. Zaten artık çocukları üzerinde eskisi gibi bir nüfuzları da bulunmuyordu. Diğer bir sebep ise din faktörüdür. Anaerkil dönem nasıl gücünü kutsallığından alıyorsa ataerkil dönem de kendi kutsallığını, dinini ve eril tanrılarını oluşturmuştur. Psikolojik ve sosyolojik baskılamalar birkaç kuşak içinde kadınların yeni düzeni kabullenmesini sağlamış hatta birçoğunu yeni sistemin takipçisi haline getirmiştir.

Zeus'un yüreği yumuşamak bilmez

Gücü yeni elde eden sert olur.

Prometheus

1.3. Antik Yunan'da Kadının Konumu ve Evlilik Anlayışı

“Antik Yunan toplumunda evli olsun ya da olmasın, her erkeğin evli bir kadına (ya da baba otoritesi altındaki bir genç kıza) saygı duyması gerekir, bunun nedeni o kadın ya da kızın başkasının iktidarı altında olmasıdır; erkeği kadına karşı bir saygısızlık yapma konusunda engelleyen kendi statüsü değil ilgilendiği genç kız ya da kadının statüsüdür; erkeğin suçu, esas olarak o kadının üzerinde iktidar sahibi olan erkeğe yöneliktir; bu nedenle eğer Atinalıysa, arzusunun bir anlık taşkınlığına uyarak ırza geçen erkek, kararlı ve kurnaz bir iradeyle baştan çıkardığı durumda alacağı cezadan daha hafif biçimde cezalandırılacaktır; ırza geçen, erkek yalnızca kadının bedenine saldırır, baştan çıkaran ise kocanın gücüne... Evli olan erkeğe yasaklanan tek şey bir başka evlilik yapmaktır; kurduğu evlilik bağının sonucu olarak hiçbir cinsel ilişki yasağı konulmamıştır; bir ilişkisi olabilir, fahişelere gidebilir, bir oğlanın âşığı olabilir: evinde, elinin altında olan kadın ve erkek köleler de çabasıdır. Erkeğin evliliği onu cinsel olarak bağlamaz. Bunun hukuksal alandaki sonucu, zinanın her iki eşten birinin ediminden dolayı evlilik bağının kopmasına yol açmamasıdır. Zina, ancak evli bir kadının kocası dışındaki biriyle ilişki kurması durumunda bir suç teşkil eder; bir ilişkinin zina olarak nitelenmesini sağlayan, kadının evlilik içindeki statüsüdür, asla erkeğinki değil.”⁷⁹

Ama bu sık rastlanan tutum ve davranışların dışında, ahlâkçılar (en azından bazıları), iyi bir ahlâk çerçevesinde evli bir erkeğin kendisini hazların pratiğinde sanki evli değilmişçesine özgür hissetmesinin yanlış olduğu ilkesini açıkça belirtirler. Nicocles, İsostrates'in kendisine atfettiği söylevinde, uyruklarını adil biçimde yönettiğini ve evlenmesinden bu yana karısından başkasıyla cinsel ilişki kurmadığını övgüyle aktarır.⁸⁰ Ve Aristoteles, *Politika* adlı eserinde “kocanın başka bir kadın ya da karının başka bir erkekle” ilişkilerinin “onur kırıcı eylemler” olarak

⁷⁹ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, (İstanbul: Ayrıntı yay. 2007), s. 227.

⁸⁰ Isocrates, *Nicocles or the Cyprians*, 36.

değerlendirilmesini önerir.⁸¹ Nitekim Euripides'in tragedyalarında görülen "aldatılmış" kadınlar da bunu aynı biçimde algılar. Medea Iason'un "sadakatsiz olduğunu ilan eder: Iason kendisinden sonra bir eş almıştır ve Medea'dan olan çocuklarını kırgınlık ve köleliğe sürükleyecek yeni çocukları olacaktır."⁸²

Ksenophon'un *İktisat Üstüne*'sinde, Ishomakhos, karısına ne bizim anladığımız anlamda bir cinsel sadakat vaat eder, ne de bir başkasının kendisine tercih edilebileceği gibi bir konuda kaygıya kapılmaması doğrultusunda söz verir; ama ona,

'Yaşın ilerledikçe evde daha az sayılacağından korkmak şöyle dursun, yaşlandıkça kocan tarafından bir ortak, çocukların tarafından bir ev hanımı olarak daha çok saygı görüp, evde de daha çok onurlandırılacağından emin olacağın andır.' der.⁸³

Dolayısıyla bu evlilik yaşamı etiğinde, erkeğe önerilen "sadakat", evliliğin kadına dayattığı cinsel tekelden oldukça farklı bir şeydir; karının statüsünün, ayrıcalıklarının, diğer kadınlara olan üstünlüğünün korunmasına ilişkin bir sadakat söz konusudur.

*"Kuşkusuz kadın her zaman erkeğin astıdır ve öyle kalacaktır. Eşler arasındaki ilişkileri düzenleyecek olan adalet de yurttaşlar arasında egemen olanla aynı olamaz; yine de birbirlerine benzerliklerinden dolayı, kadınla erkek "siyasal adaletle çok yakın" bir ilişki içinde olmalıdırlar."*⁸⁴

Ancak *İktisat Üstüne*'nin, kocanın sahip olması gereken cinsel tutuma değinen bölümünde, yazarın bambaşka bir adaletle değindiği söylenebilir; Pythagorascı bir deyimden hareketle, yazar kadının "evde bir sığıntı ve yuvasından koparılmış biri gibi" olmasının üzerinde durur. Ne var ki daha yakından bakıldığında, sığıntı olma durumuna ve daha genel olarak kadının başka bir evde doğmuş olmasına ve kocasının yanında "kendi evinde" olmamasına- yapılan bu gönderme, genellikle bir erkekle karısı arasında olması gereken ilişkilerin türünü tanımlamaya yönelik değildir. Yazarın, burada sığıntılık özelliğine değinerek, kadının evlilikten dolayı eşinin cinsel sadakatini talep edemeyeceğini, ama yine de evli kadının durumunda kocasının dikkatini ve sınırlı davranmasını gerektiren bir şeyin var olduğunu anımsatmış olacağı varsayılabilir: Burada söz konusu olan şey ise, kadını tıpkı evinden koparılmış bir sığıntı gibi, kocasının keyfine tabi kılan güçsüzlük konumudur.⁸⁵

⁸¹ Aristoteles, *Politika*, VII, 1335-b.

⁸² Euripides, *Medea*, 500-515.

⁸³ Ksenophon, *Oikonomikos*, VII. 36.

⁸⁴ Aristoteles, *Magna Moralia*, I, 31, 18.

⁸⁵ Foucault, s. 251.

Antik Yunan toplumunda diğer geleneksel toplumlarda olduğu gibi aşk, eş seçiminde çok az rol oynar. Genç kızlar, babaları veya yakın akrabaları tarafından hiç tanımadıkları kişilerle, kendi görüşleri alınmadan evlendirilirlerdi. Antik tiyatro eserleri yazarı Freeman'ın aktarımıyla, Sophokles'in oyunlarında bu durum -bir erkeğin ağzından da olsa- şöyle anlatılır:

“Bana soracak olursanız, çocuk saflığı her zaman güven ve mutluluk içinde korunduğu için, evlenmemiş kızlar, babalarının evinde ölümlülerin tadabileceği en tatlı yıllarını geçirirler; fakat ergenliğe eriştiğimizde, ailelerimizden ve atalarımıza ait tanrılarımızdan zorla alınıp çok uzaklara satıldığımızı anlarız. Bazılarımız ilk defa gördüğümüz erkeklerin evlerine, bazılarımız yabancı erkeklerle, bazılarımız neşesiz evlere ve bazılarımız da düşmanlığa gideriz. Ve ilk geceyle kocalarımızın boyunduruğu altına girdiğimiz zaman, övgüye ve her şeyin güzel olduğunu söylemeye zorlanırsınız.”

Anlatılanlar, kadınların evlendikten sonra erkeklerden farklı olarak bir çeşit sürgün hayatı yaşadıklarını göstermektedir.⁸⁶

Evliliğe kurumsal olarak bakmak istersek; aileye, ailenin otoritesine, uyguladığı kurallara ve benimseyip kabul ettiği ölçülere ilişkin bir özel akit olan evlilik kamu güçlerinin müdahalesini gerektirmezdi. Antik Yunan'da, evlilik iki temel ve yaşamsal eksene sahipti. Bunların biri, o zamana değin baba tarafından üstlenilmiş olan vesayetin kocaya aktarımını, diğeri ise kadının fiili olarak kocasına verilmesini belirliyordu. Böyle bir bağlamda, evlilik, ailenin sürekliliğini sağlamaya yönelik” bir pratikti. Dolayısıyla, evlilik, “bir özel sözleşme, biri gerçek -kızın babası-, diğeri ise potansiyel -gelecekteki koca- iki aile reisi arasında yapılan bir işti; bu özel işin “siyasal ve toplumsal örgütlenmeyle bağı yoktu.”⁸⁷ Evlilik sözleşmelerinin eşlere dayattığı görevlere gelince, M.Ö. IV. ya da III. yüzyıldan kalma belgelerde, kadının görevlerinin kocaya itaati, gündüz ya da gece kocanın izni olmaksızın dışarı çıkma yasağını, herhangi bir başka erkekle cinsel ilişkide bulunma yasağını, hanesini yoksullaştırma ve kocasının onuruna halel getirme yasağını kapsadığı görülür. Buna karşılık, koca, karısına bakma, eve bir başka eş getirmeme, karısına kötü davranmama ve dışarıdaki ilişkilerinden çocuk sahibi olmamakla yükümlüdür.⁸⁸

Özelikle düşünürler arasında yaygın olan pythagorascı din Dionysos ve Orpheus kültlerine dayanıyordu. Biliyoruz ki daha çok halk arasında yayılmış olan bu kültürlerde kadına büyük bir değer veriliyor, erkeğe yakın bir itibar gösteriliyordu.” Genel olarak aristokrat sınıfın kadını burjuva kadınından daha serbestti. Dor

⁸⁶ Freeman, s. 209-210.

⁸⁷ Foucault, s. 364.

⁸⁸ Foucault, s. 367.

toplumlarında kadın İon toplulukları kadınından serbestti. Kadının böylesine yüksek bir duruma yükseltilişinin nedeni sanırız kadını kollayan bu üç eğilimin pythagorascılıkta birleşmeleridir. Bazılarının kitaplar yazdığı söylenen pythagorascı kadınların Yunan dünyasında, bilimde, bilgelikte pythagorascı erkekler kadar ünlü oldukları belirtilir. Pythagoras'ın 'bir cins olarak kadın dindarlığa daha yakındır' dediği söylenir. Kişiliğin erkeğin, iffetin kadının egemen erdemi olduğunu söylemişlerdir. Sadakati, ölçülülüğü kadının baş erdemleri arasında saymışlardır. Kadının erdemleri olarak başka, erkeğin erdemleri olarak başka şeyleri göstermek, kadının erkeğe tam eşitliğini kabul etmemek demektir. Bununla beraber pythagorascılığın kadına Eski Yunanda teoride Platon'dan sonra en fazla eşitlik tanıdığını, uygulamada (dar bir çevrede de olsa) Sparta dahil en büyük serbestliği sağladığını kabul etmek zorundayız. Ama bu eşitliğin yalnız bilge kadınlar olan pythagorascı topluluk kadınları için söz konusu olduğunu unutmamalıyız. Diğer sınıfların kadınları için de eşitlikçi fikirler öne sürmüş olduklarını hiçbir kaynakta göremiyoruz.⁸⁹

Atina ve Sparta örneklerine daha yakından bakacak olursak; özellikle 'Halkın iktidara geçtiği, demokrasinin kurulduğu her yerde kadın itibarsız bir duruma düşmüştür'. 'Demokrasi kadını caddeden eve sürmüştür.' Bu sözler, Yunan, özellikle Atina kadını hakkında Yunan uzmanlarının yargılarıdır. Bir dereceye kadar doğru yargılardır da.⁹⁰ Yunan evlerinde erkeklerin oturduğu odalardan bir kapı ile ayrılan, kadınların oturduğu odalara, 'kadınlar odası' anlamına gelen 'harem' denmekteydi. Kız çocuğuna okuma yazma öğretilmez, fazla soru sormasından, çok zorunlu olanlar dışında fazla bir şey bilmesinden hoşlanılmazdı. Kız çocukları çok küçük bir yaşta, 13-15 yaşlarında evlendirilirdi. O dönemde kadın nüfusun erkek nüfusundan az olduğu düşünülmekte, buna rağmen sayılarının az olması bile onların değerini arttırmamıştı. Aksine babalar kızlarını evlendirebilmek için yüklü drahoma vermek zorundaydılar. Evliliğe babalar arasında karar verilirdi, oğula, hele kıza bu konuda hiçbir seçim, hiçbir söz hakkı tanınmazdı. Evlilikte soyluluk ve servette eşitlik baş düşünce idi. Evlenince kız, baba evinden kocasının evine girerdi. Yani baba vesayetinden, baba egemenliğinden, koca vesayetine, kocanın egemenliği altına girerdi. Atina kadını asla

⁸⁹ Şenel, s. 167.

⁹⁰ Şenel, s. 280.

eşiyile eşit statüde değildi. Tam ehliyetli bile kabul edilmezdi. Örneğin boşanan kadın tek başına yaşayamazdı. Babasının vesayetine dönmek ya da erkek kardeşinin vesayeti altına girmek zorunda idi. Eğer ergin yaşa ulaşmış bir oğlu varsa onun vesayeti altına girerdi. Erkek, karısını küçük bir kabahatinde drahomasını vererek kolayca boşayabilirken, kadın boşanabilmek için mahkemeye ya da velisine başvurmak zorundaydı. Miras erkek evlatlara düşerdi. Erkek evlat yoksa kız evlat gene de tek başına mirastan yararlanamazdı. Miras en yakın erkek akrabasına düşerdi. Kız evladın mirastan faydalanabilmesi için evli bile olsa, kocasından boşanıp erkek akrabasıyla evlenmesi gerekirdi. En yakın erkek akraba da mirastan doğrudan yararlanamazdı eğer miras bırakanın bir kızı varsa, mirastan yararlanabilmek için onun da karısından boşanarak, babası ölen kızla evlenmesi gerekiyordu. Bu iki taraf da evli ise, iki tarafın da eşlerinden boşanarak birbirleriyle evlenmesi gerekmektedir. Ailede karının ve kocanın hakları diğer birçok bakımlardan da eşitsizdi. Koca karısından çocuğu düşürmesini isteyebildiği halde, karı bunu kocasından izinsiz yapmışsa, kocası tarafından döve döve öldürülebilirdi. Erkeğin sadakatsizliği affolunur bir suç iken, kadının sadakatsizliği onun için korkunç sonuçlar doğururdu. Tekrar evleneceği adamın vatandaşlıktan atılacağı kuralı vardı. Bu, uygulamada, bu duruma düşmüş bir kadının bir daha evlenememesi, çoğunlukla da sonunda iffetsiz kadın durumuna düşmesi demektir. Kocasına sadakat göstermemiş bir kadın tapınakta görülürse, herhangi bir vatandaş onu dövüp üzerindeki giysileri yırtabilirdi. Erkeğin gününü evde geçirmesi utanç verici bir şey olarak görülürken, kadın, kadınların da katılabildiği dinsel bayramlar dışında, ileri yaşlara kadar, hele yanında bir akrabası ya da hizmetçi köle kadınları olmaksızın, dışarı çıkamazdı. Dışarıda görülen kadın iyi kadın görülmezdi. Bu konudaki önyargıyı bir Yunan şöyle yansıtır: ‘İyi kadın evinin içinde kalmalıdır. Dışarda karşılaştığımız kadınlar değerli değildir.’⁹¹ Peleponnesos Savaşları sırasında erkekler uzun yıllar cephelerde kalınca, kadınlar bu fırsatla bir parça serbestliğe kavuşmuşlardı. Savaş sonunda kadınların serbestliği (Euripides’in oyunlarında yansıttığı) büyük bir tepki ile karşılaştı. Bu ara kadınların serbestliği, eşitliği lehine aleyhine çok şey söylendi.⁹²

⁹¹ Şenel, 285-287.

⁹² Şenel, s. 492.

Atina ailesi için Solon bazı değişiklikler yaparak, erkek evladı olmadan ölen adamın mal varlığının ailede kalabilmesi için, ölen adamın kızıyla en yakın akrabasının büyük ihtimalle amcanın evlenerek, erkek çocuk sahibi olması kuralını getirdi. Öncesinde maddi olarak darda olan aileler çocuklarını satabiliyorken Solon, babanın sadece evlenmeden önce cinsel ilişki yaşamış kızını satmasına izin vererek, diğer çocuklarını satmasını yasakladı. Mirasın en büyük erkek çocuğuna kalması kuralını değiştirerek erkek çocukların tamamının mirastan pay almasını sağladı ama kız çocukları yine mirasa dâhil edilmedi.⁹³ Evlat sahibi olmayan Atinalıya, mirasını aralarında kan bağı olan veya olmayan bir başka kişiye bırakabilme hakkı verildi. Düzenli bir toplum yapısı için kadınların hareketlerinin düzenlenmesi gerektiğini savunan Solon, kadınların sosyal hayatını kısıtlayan birçok düzenleme yaparak, kadınların hayatlarını ev yaşamıyla sınırlandırdı.⁹⁴ Eski Yunan toplumunda kız ve erkek çocukların sahip olduğu haklara baktığımızda, özgür doğan Atinalılar arasında sadece babanın evlenmeden önce cinsel ilişki yaşamış olan kızını köle olarak satabilmesi, kız çocuklarının mirasa dahil edilmemesi kız ve erkek çocuklar arasındaki cinsiyet eşitsizliği açık bir şekilde göstermektedir. Özellikle Solon döneminde yapılan reformlarla kadınların zamanla sosyal yaşamdan uzaklaştırılarak evin sınırları içerisine kapatıldığını, erkeklere göre ikinci plana atıldıklarını görüyoruz.⁹⁵ Kadınların yün eğirip dokumak, yemek, çamaşır, dikiş gibi ev işleriyle ilgilenmek, su taşımak, çocukların bakımını üstlenmek, aile bütçesini dengelemek ve yiyecek stoklarını kontrol etmek gibi görevleri vardı.⁹⁶

Atina'da yedi yaşından sonra çocuk eğitimleri cinsiyete göre ayrılırdı. Kız çocuklarının temel eğitimleri, evlilik ve annelik üzerineydi. Erkek çocukları için ise yedi yaşına geldiklerinde okul eğitimi başlarırdı. Ev dışında okul eğitimi almadıkları düşünülen kız çocuklarının eğitim düzeyleri erkeklere göre oldukça düşüktü.⁹⁷ Aristokrat kadınlar bu anlamda daha şanslı kabul edilir, içlerinden bazıları felsefe, retorik, müzik gibi alanlarda eğitim alma olanağına sahip olurdu.

⁹³ Şenel, s. 121.

⁹⁴ Pomeroy, s. 139.

⁹⁵ Mehtap Baysal, *Antik Yunan Eğitiminde Cinsiyet Eşitsizliği*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2022, s. 10.

⁹⁶ Thomas R. Martin, *Eski Yunan Tarih Öncesinden Helenistik Çağa*, (İstanbul: Say yay. 2012), s. 236.

⁹⁷ Horst Blanck, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, çev. İslam Tanrıcut, (İstanbul: Arion yay. 1999), s. 168.

Bu dönemde normal vatandaşların Atinalı eşlerinin ve kızlarının eğitimsizliğine karşın, *Hetaira* olarak adlandırılan eğitilmiş kızlar da vardı. Bunlar müzik, şiir, dans ve felsefe konularında eğitilerek saygın kızlara göre daha iyi yetiştirilirdi. Bu kızların eğitim gördüğü okulların, erkeklerin eğitim gördüğü tarzda okullar gibi olduğu ve bu kişilerin felsefe okullarında ders verecek kadar yeterli bilgiye sahip oldukları düşünülmüştü.⁹⁸ Aynı dönem Atinalı kız çocukları ise anneleri tarafından aldıkları eğitimle, bütün hayatlarını erkek egemenliği altında yaşayarak, ev işleriyle ve çocuklarla ilgilenmeyi görev bilerek geçiriyorlardı.⁹⁹ *Hetairalar* ise, statü bakımından diğer kadınların çok üstündeydiler. *Hetairanın* sözlük anlamı esasen “refakatçi” demektir. *Hetairaların* en önemli özellikleri her konuda, bir erkekle rekabet edecek bilgilerinin olmasıydı. Bu kadınlar Yunan toplumunun entelektüel kadınlarıydı. Erkek dünyası içerisinde kabul gören *hetairalar*, toplumun iffetli kadınlarının aksine mal mülk edinebilmekte, kendi paralarını yönetebilmekte ve en önemlisi sokaklarda özgürce dolaşabilmekteydiler. Kısacası erkeklerden sonra en yüksek statüye sahiptiler.¹⁰⁰

Atina’nın Reformcusu Solon ile Atinalı kadınlar özgürlük anlamında daha da geri giderken Spartalı kadınlar özgürlük anlamında Lykurgos’a atfedilen reformlar sayesinde daha eşit ve özgür şartlara sahip olmuşlardır. Lykurgos, diğer Yunan *Polis*lerinde olduğu gibi kadınların eve kapanıp sabahtan akşama kadar hareketsiz kaldıklarında bu kadınlardan mükemmel asker olabilecek soylar doğmayacağı fikri ile kız çocuklarının da erkek çocukları gibi çeşitli sporlarla ilgilenip, dışarıda serbestçe dolaşp, güçlü ve sıhhatli kimseler olarak büyümelerini istemiştir. Bu isteğin temel amacı, mükemmel savaşçılar yetiştirmek olmakla beraber, bu uygulamanın Sparta kadınlarını Yunan dünyasının en güzel, en özgür, en değerli ve toplumsal konularda en etkili kadınlar olmaları sonucunu doğurduğunu çeşitli antik eserlerden öğreniyoruz.¹⁰¹

Spartalı kadınlar şayet doğum yaparken ölürlerse savaşta ölen erkekler gibi devlet hizmeti yapmış kabul ediliyor ve mezar taşlarında özel bir nişan oluyordu.

⁹⁸ Yakup Akyüz, ‘Eski Yunan’da Çocuk ve Çocuk Eğitimi’, Ed. Osman Köse, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, (Samsun: CBKY, 2016), s. 1232.

⁹⁹ Baysal, s. 66.

¹⁰⁰ Özge Şimşekdir, ‘Antik Yunan ve Roma Topluluklarında Toplumsal Cinsiyetin Şekillenmesi ve Cinsellik Kavramı’, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019, s. 100.

¹⁰¹ Şenel, s. 186.

Spartalıların askerliğe verdiği önemle de kıyas edince anneliğe de çok yüksek bir değer verildiği anlaşılmaktadır.¹⁰² Spartalı kadınlar, eşlerini seçebiliyor, babalarının mirasçısı olabiliyor, toprak ve mülk edinebiliyor, ülke ile ilgili kararlar alınırken fikirlerine başvuruluyordu. Yani Spartalı kadınlar bilhassa Atinalı kadınlara kıyasla çok saygın bir hayat sürüyorlardı.¹⁰³ Sparta'da miras dağılımı gibi konulardan anlaşıldığı kadarıyla Atina'daki kadar belirgin bir cinsiyet ayrımı olmasa da erkekler ve kadınlar arasında tam bir eşitliğin olmadığı söylenebilir. Yine de Sparta'da kadınlar toplumun etkin bir üyesiydiler. Sparta'da doğan çocukların yaşaması için sağlıklı olması yeterliydi. Büyük ihtimalle bebek doğduktan sonra Atina'da olduğu gibi kız ve erkek bebekler arasında ayrım yapılmıyordu. Miras konusunda tam bir eşitlik yoktu. Spartalı kadınlar mirastan erkek çocuğun aldığı mirasın yarısını alabiliyordu eğer erkek çocuk yoksa o zaman kadın, tüm aile varlığının mirasçısı kabul ediliyordu. Çocuklar Atina'daki gibi otoriter bir baba ve pasif bir anne figürüne karşın, evde ve sosyal hayatta görevleri olan aktif bir anneyle büyürlerdi. Böylece annenin babaya göre geri planda kalmadığı Sparta'da erkek ve kadın arasında belirgin şekilde görülmeyen ayrım, büyük ihtimalle erkek çocukla kız çocuk arasında da oluşmazdı. Erkek çocuklara ilerideki savaşçılar olacaklarından, devletin devamlılığı için ne kadar önem verilirse, kız çocuklarına da ileride yine devletin devamlılığı için erkek çocuk doğuracak ve bu devlete bağlı olan savaşçıları yetiştirecek anneler olacağından erkek çocuklar kadar önem verilirdi.¹⁰⁴

Sparta'da toplumun değerlerine göre verilen ve beden eğitiminin en temelde yer aldığı sert bir eğitim sistemi vardı. Bu durum Sparta eğitimini diğer Yunan devletlerindeki eğitimden ayıran önemli bir özellikti. Diğer önemli özelliklerden biri ise kız çocuklarının da erkeklerle beraber okul eğitimi almalarıydı. Atinalı ve Spartalı kızların hayatı, ileriki yaşamları için eş ve annelik rolü bakımından benzerlik gösterse de Atina ve Sparta devletlerindeki toplumun kadına bakış açısında görülen farklılıklar, kızların yetiştirilmelerinde ve eğitimlerinde önemli farklılıklara neden oldu.¹⁰⁵ Ayrıca Sparta'daki kadınların eğitim ve sosyal hayattaki Atinalı kadınlara karşın ayrıcalıklı durumları erkeklerle hemen hemen eşit fırsatlara sahip olmalarındaki en önemli

¹⁰² Sarah B. Pomeroy, *Spartan Women*, (Oxford University Press, 2002), s. 68.

¹⁰³ Pomeroy, s. 82.

¹⁰⁴ Baysal, s. 44.

¹⁰⁵ Nazmiye Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, (Ankara: Ütopya yay. 2007), s 81.

nedenlerden biri de Spartalı erkeklerin genellikle askeri amaçlarla ve kentin güvenliğini sağlamak amacıyla ev dışında bulunuyor olmalarıydı.¹⁰⁶ Sparta'da kız çocuklarının okul eğitimleri evlilikle beraber biterdi. Sparta'da da Atina'da olduğu gibi evlilik eğitimin önemli bir parçasıydı. Atina'da kızlar ergenliğe ulaştıklarında yani yaklaşık 14 yaşlarında yetişkin kabul edilip evlendirilirken Sparta'da kızlar 18- 20 yaş arasında, daha sağlıklı kabul edildikleri yaşta evlendirilerek yetişkin vatandaş sayılırlar ve bu yaşa kadar eğitim almaya devam ederlerdi. Spartalı erkekler ise asker olarak orduya katılıp askeri görevini tamamladığı 30 yaşlarında vatandaşlığı hak kazanırdı. Sparta'da ev işleri vb. sorumluluklar *helotlar* tarafından üstlenildiği için, Spartalı kızların daha geç yaşta evlenmeleri, kız çocukların eğitimlerinin devlet tarafından kontrol edilmiş olabileceğini ve ev işleriyle uğraşmayan Spartalı kızların okul eğitimi almaları için daha fazla zamana sahip olabileceklerini düşündürmektedir.¹⁰⁷ Sparta'da devletin devamlılığı için kadına da önem verilmesi sayesinde Spartalı kadınlar Atina'daki kadınlardan daha iyi şartlarda yaşamış ve eğitim almışlardır.

Dönemin en saygın yazarlarından Ksenophon, *Oikonomikos* adlı eserinde ideal evlilik kavramını incelemiş ve ideal evlilikte görevlerini en iyi yerine getirip ortak yaşama maddi olarak en fazla katkıyı yapanın en iyi eş sayılacağını ifade etmiştir. Evliliği ekonomik iş birliği gibi gören Ksenophon'a göre sevgi ve saygı çerçevesinde herkes üstüne düşen vazifeleri en iyi şekilde yaptığı sürece evlilik sorunsuz şekilde yürüyecektir. İdeal kadın; sağ duyulu olan, ev işlerini en iyi şekilde yapan, evin düzenini sağlayan, evini bir devlet gibi yasalarla yöneten, çocuklara karşı şefkatli, yapısı gereği erkeklere göre daha korkak, evine ve ailesine karşı korumacı, makyaj gibi yapay süslenmelere ihtiyaç duymayan, kocasına doğal haliyle güzel görünmeye çabalayan, hafıza ve özen de erkeğe eşit, kendine hakim olabilen öz denetimi yüksek, gerekmedikçe evinden çıkmayan, müsamahası, sağ duyusu ve fedakârlığı ile erkekten daha üstün, üstün ahlakını kocasına kanıtlayarak onun saygısını kazanmış, gençliğindeki vericiliği ile yaşlılığında saygı ve itibar görmeyi hak etmiş kadındır.¹⁰⁸

Kadın evlenirken ailesi onun için *drahoma* yani çeyiz verirdi. Büyük bir çeyiz vermek, gelinin ailesi için üstünlük göstergesi iken aynı ölçüde alanın gücünü ve

¹⁰⁶ Baysal, s. 91.

¹⁰⁷ Baysal, s. 94.

¹⁰⁸ Ksenophon, *Oikonomikos*, VII. 6-38.

onurunu azaltırdı. Kadının çeyizi bir üstünlük göstergesi ve ticari bir alışverişe döndüğü için dönemin düşünür ve yasa koyucularının bu konu üzerinde söylemleri ve yaptırımları olmuştur. Kleobulos bu konuda: “eş değerinle evlen, zira daha üst tabakadan evlenirsen kayınların efendin olur” ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁹ Kadının getirdiği çeyiz onun için refah ve ekonomik bağımsızlık anlamına gelmiyordu, kadına ait olması tamamen sembolikti, gerçekte getirdiği çeyiz de kocasına ait oluyordu sadece ayrılmak söz konusu olduğunda çeyizini geri alabilirdi.

Çeyizsin evlenen kızlara ise; onursuz, itibarsız, fahişeden bir gömlek üstün kişi gözüyle bakılıyordu. Bu yüzden devletin, bu tür durumlar için kötü koşullarda yaşayan özgür doğmuş kızlara, çeyizle evlenmelerini olası kılmak için küçük bir gelir bağlanması yasası konuldu.¹¹⁰

Nadiren de kadının aile evindeki statü ve zenginliğinin erkekten daha üstün olması söz konusu oluyordu. Özellikle tahakküm sevmeyen kadınlar için bu durum şans olarak görülüyor ve tercih sebebi olabiliyordu. Daha şanslı kadınların ortak görüşünü Aiskhylos’un korosu dile getirmiş olmalı:

Ne olursa olsun da kocam
Benden üstün kişi olmasın.¹¹¹

¹⁰⁹ Diogenes Laertinos, I. 92. ; Ayrıca Bakınız: Dilan Ezgi Bulut, ‘Antik Yunan Toplumunda Evlilik ve Evlilik Ritüelleri,’ Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2019, s, 91.

¹¹⁰ Briffault, s. 286.

¹¹¹ Aiskhylos, *Zincire Vurulmuş Prometheus*, 890.

2. KAVRAMLAR VE KADIN TİPOLOJİLERİ

2.1. Oyun Kavramı Üzerine

Ait olduğumuz uygarlık hakkında bilinen en eski bilgiler ve bulunan en eski kalıntılar bize oyun fenomeninin insanlık kadar eski olduğunu gösterir. Dahası oyun insan için bir varoluş fenomenidir. Varlığının farkına vardığında bilinmezliklerle çevrili olduğunu anlayan insan, anlamlandıramadığı çevre ile baş etmek için oyunu yaratır. Bu yaratımda o kadar başarılı olur ki bir zaman sonra oynanan oyun bilinmezliklerin kara kutusuna dönüşür. Ve böylece insan oyuna kutsallık atfeder. Bilgi yoktur oyun yani ritüel vardır. Ritüel inanç barındırmaz. Ritüel bir oluş bir oyun halidir. Eski insanların inançları yoktur, ritüelleri vardır. Oyun her zaman kurallara göre oynanır, kuralları kırmızıyı tutan koyabilir ve bir zaman sonra kimse kırmızıyı kimin tuttuğu ile ilgilenmez, gerekli durumlarda biri yine kırmızıyı tutabilir. Oyun oynarken insanların hem kendi aralarında hem de olası görünmeyen varlıklar ile insanlar arasında daha adil bir zemin oluşturabilmek adına maske kullanılması zorunludur. Maske hem insanları kendi aralarında eşitler hem de insanları göremedikleri canlılar ile eşitler. Maske takan köle, güçlü bir hayvana, efendiye ya da tanrıya eşit sayılır. Başlangıçta varoluşun bir parçası kabul edilen ritüel insanlığın bilgi düzeyi arttıkça kutsallıkla profanlık arasında sallantıda kalır. Günümüzde dahi yeri ve konumu sabit değildir. Eski çağlardan beri insanlar, doğanın bilinmezliğinden sakınmak, sağlığa kavuşmak, savaşları kazanmak, gıda olanaklarını daha verimli hale getirmek, toprağın bereketini sağlamak, en iyi konaklama yerlerini tespit etmek, sahip olduklarına teşekkür etmek, olamadıklarını talep etmek adına, doğumda, ölümden, evlilikte, sevinçte ve kederde farklı ritüeller/oyunlar üretmişler ve oynamışlardır. Ve tüm bunlar her zaman bir miktar kutsallık barındırmıştır. Hatta Eski Çağ insanların din anlayışının da bundan ibaret olduğu söylenebilir.

Antik Yunan toplumunda bu ritüeller büyük bir ciddiyet ve özenle sanata dönüştürülmüş ve sahneye taşınmıştır. Oyun din ve sanatla iç içe geçmiş, sanat üzerindeki din etkisi varlığını modern zamanlara kadar sürdürmüştür. Sahnede oynanan oyun başlangıçta keyif veren, kimi zaman eğlendiren kimi zaman hüzünlendiren sanatsal bir aktivite olmasının yanı sıra dinsel bir ayin niteliği de taşımaktadır. Antik dönem yazarlarından Sicilyalı Diodoros bu durumu şu şekilde

ifade eder: ‘Tiyatroda ne yarı insan yarı hayvan Kentaurosların ne de üç gövdeli Geryon'un varlığına inanırız, ama bu, bu türün masallarını takdir etmediğimiz anlamına gelmez ve onları alkışlarken tanrıya hürmetimizi sunarız’.¹¹² Bu, seküler dünyada anlamlandırılması oldukça güç olan bir iç içe geçmişlik durumudur. Eski Çağ insanlarında din ve sanat, sanat ve gündelik hayat, ibadet ve eğlence hepsi birdir çünkü hepsi oyundur.

Fink derki: ‘Çok basit gibi görünen bazı çocuk oyunları en eski büyü pratiklerinin kalıntılarıdır’.¹¹³ Çocuklar oyun oynamayı öğrenirler, oyunda yapılması gereken ritüeller ve uyulması gereken kuralları vardır. Çocuk bunları öğrenir ve oyuna uyumlanır, çocuk açısından bu süreç yetişkin olduğunda topluma uyumlanmanın provasıdır. Pedagojik açıdan da oyun oynamadan büyüyen çocuklar yetişkin olduklarında bu uyumlanamamanın eksikliğini hissedeceklerdir. Piaget’e göre çocuklar soyut işlemleri 12 yaşından sonra tam anlayabilir olsa da çok daha küçük yaştaki çocuklar dahi oyun oynarken matrix içinde matrix kurduklarının bilincindedirler. Fink bu durumu şu şekilde ifade eder:

*“Oyun oynayan küçük kız gerçekten de bebeğin canlı bir çocuk olduğuna inanıyor değildir asla; bu konuda bir yanılgıya düşmez, aldatici görünüşünden dolayı bir şeyi başka bir şeyle karıştırıyor değildir. Çocuk, aynı anda hem bebek figürünü hem de onun oyun içindeki anlamını bilir. Oynayan çocuk iki boyutta yaşamaktadır.”*¹¹⁴

Modern insan, büyümenin ve daha fazla bilgiye sahip olmanın getirdiği ciddiyet ya da sekülerizmin¹¹⁵ getirdiği kopuş sebebiyle oyunun varoluşsal yanını görmezden gelip onu kısıtlı kaçış anlarına tıkamıştır. Gerçeklik ve oyun bir bütün değilmiş, ikisi aynı şey değilmiş gibi algılamıştır. Bu modern insanın en büyük yanılgılarından biridir. Bu insanın varoluşu ile çatışması, kendini ve içinde bulunduğu toplumu, ait olduğu kültürü hatta daha geniş ölçüde dünyayı anlamlandıramamasının sebebidir. Toplum, bireyleri bu ayrımı yapmaya o kadar zorlar ki yapamayanların normal olmadığını iddia eder. Normal insan hem oynamasını bilen hem de ruh hastası olmayandır. Yani Fink’in anlatımıyla:

“‘Oynayan’ gerçek insanı, oyunun içindeki rol insanından ayırt etmek gerekir. Oyuncu, üstlendiği ‘rol’ ile kendi kendisini ‘örtmekte’dir, bir bakıma onun altında yok

¹¹² Maurizio Bettini, ‘Edebiyat-Giriş’, Ed. Eco, *Antik Yunan*, s. 900.

¹¹³ Eugen Fink, *Bir Dünya Sembolü Olarak Oyun*, çev. Necati Aça, (Ankara, Dost Kitabevi, 2015), s. 20.

¹¹⁴ Fink, s. 20-21.

¹¹⁵ Sekülerleşme, modernleşme süreciyle birlikte günlük yaşamın dini içeriğinden arındırılması anlamına gelir. (Bakınız: Mehmet Özay, Sekülerleşme, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, 2022.)

olmaktadır, kendine has belli bir yoğunlukla rolün içinde yaşamaktadır- ama, yine de 'gerçeklik' ile 'görünüş'ü artık birbirinden ayırt edemeyen ruh hastası gibi değildir."¹¹⁶

Oyun bize akıl sağlığımızı koruyarak uçlarda dolaşabilme özgürlüğü verir. Antik tiyatronun somut maskelerini modern insan soyut, dikkatle bakmayanların göremeyeceği maskelere çevirmiştir. Yine de modern insan oyun oynarken bir gün Apollon'un parlak maskesini diğer gün Dionysos'un karanlık maskesini kullanabilir.

Fink'in ifade ettiği, oyun oynayan çocuğun hem bebeğini gerçek algılaması, onunla gerçekmiş gibi iletişim ve bağ kurması hem de Sicilyalı Diodoros'un antik dönem insanının, Tiyatroda üç gövdeli Geryon'un varlığına hem inanıp hem de aslında onların olmadığını farkında olduğunu yine de inancı, takdiri ve tanrısal hürmeti aynı anda hissedebilmeleri, insanın gelişim serüveninde çocukluktan yetişkinliğe oyunun bir fenomen olarak algılanışında dahası onun varoluşsal bir fenomen olarak algılanışında bir kayıp ya da değişim yaşanmadığını gösterir. Günümüz insanı ise, çocukluk ve yetişkinlik evresinde benzer oyunları oynamaya devam etmesine rağmen oyunu algılayışında yaşadığı değişim sebebiyle hem kendi varoluşuna hem de yaşadığı dönemin kültürüne (oyunlarına) yabancılaşmaktadır. Bu yabancılaşmanın farkına varanlar da aslında durup ne yaptığını düşünenlerdir. Çünkü oyun düşünce kaldırmaz. Fink'in deyişiyle:

*"Düşünme aracılığıyla oyuna daha fazla ilgi duymayız, daha ziyade ilgimiz azalır; insan kaygısız yaşam naifliğini kaybeder, ateşli coşkuyu ve gevşemiş keyifliliği, düşüncesiz ve aksamasız yaşam icrası sevincini kaybeder. Oyun oynayan insan düşünmez, düşünen insan da oyun oynamaz."*¹¹⁷

Oyun oynamanın esası, kurallara büyük bir ciddiyetle uymak ama durup kuralları ve yapılan eylemi sorgulamamaktır. Bununla birlikte oyunda olduğunun da her an bilincinde olmak gerekir. Çünkü sorgulamak oyunu bitirir, kurallara uymamak oyundan atılmaya sebep olur, oyunda olduğunu unutmak ise bilinçli olma halinin sonunu getirir. Paskal'ın, 'Felsefeyi ciddiye almamak gerçek anlamda felsefe yapmaktır.'¹¹⁸ dediği gibi oyunu ciddiye almadan oyun oynamak gerçekten oyun oynamak anlamına gelir.

Eski insanlar bizim anladığımız anlamda yaratıcı bir tanrıya inanıyor değildi. Onların tanrı tasavvuru; başlangıçta kişiselleştirilmemiş aynı zamanda insani biçime

¹¹⁶ Fink, s. 21.

¹¹⁷ Fink, s. 78.

¹¹⁸ Blaise Pascal, *Düşünceler*, çev. Devrim Çetinkasap, (İstanbul: İş Bankası, 2017), s. 4.

de bürünmemiş, insanüstü eylemleri olan, insanın anlayamayacağı, belirsiz bir güçtü. Bu dönem insanın anlayamadığına tapındığı dönemdi. Çünkü insan doğası itibariyle anlayamadığı şeye korkuyla karışık bir saygı duyar, bu eski insanların inancını tanımlayan şeydi. Sonrasında çok uzun zaman değişmeyen bir alışkanlığa dönüştü. Sade bu durumu Tanrıya Karşı Söylev'de: 'İnsan korktuğunda artık akıl yürütemez; insanın bir kez akli karıştığında her şeye inanır ve hiçbir şeyi sorgulamaz' sözleriyle açıklar. Arkaik dönem insanların, korktuğu çok fazla şey vardı, çünkü doğa onlar için bilinmezliklerle doluydu. Yeryüzünün ve fazlasıyla meraklı oldukları gökyüzünün azameti karşısında hileli bir boyun eğiş fikrine kapılıp dizleri üzerine çöktüler. İlk çökenler ve onları takip eden diğerleri, artık insan tapınmayı öğrenmişti.

Herakleitos'a göre evren, Zeus'un bir oyunudur¹¹⁹ ve insan tanrıya hürmetinden o oyuna katılmak zorundadır. Tanrıların bir işi olmadığı için bütün eğlenceleri oyun oynamaktır. Platon dahi, tanrıların insanlar üzerindeki (bilinmezlikten oluşan) egemenliğini oyun olarak yorumlamıştır. İnsana düşen kurallara riayet ederek bu oyuna eşlik etmektir.

Arkaik dönemden itibaren insanlar, bilinmezliği ayrı bir güç olarak tanımladılar ve zamanla yer yüzü ile gök yüzü arasına sayısız tanrı doluşturdular. Artık onlar için hayatın can alıcı sorusu şuydu: Acaba, bazı tanrıların tehlikeli ve düşmancıl etkilerine karşı koyabilir miyim ya da iyi niyetli tanrıların yardımını ve desteğini temin edebilir miyim? İçine düştüğüm bu şiddetli sıkıntı ve bilinmezlikten, bu korku ve kaygıdan tanrılarla iş birliği yaparak kurtulabilir miyim? Arkaik insan görüp ürktüğü fiziksel yansımalarla karşı içsel yahut zihinsel bir tepki verecek gelişmişlikte değildi. O yüzden dönemin kült anlayışı pratiktir, ağırlıklı olarak eylemdir ve bir ritüel icrasıdır.¹²⁰

Tanrıların insanlarla oyun oynamasının da bir açıklaması vardır esasında; Tanrılar insanları yönetmek ve geliştirmek ister. Bu yüzden Eski Yunan toplumunda vicdanın sesi de insana bilgelik katan 'düşünce formları' da tanrısal kabul edilmiştir. Hatta bu anlayış 20. Yüzyıl felsefecilerini dahi etkilemiş, Wittgenstein hayatın anlamıyla tanrının aynı şey olduğunu iddia etmiştir. Çünkü içsel olarak varoluşumuzu

¹¹⁹ Friedrich Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, çev. Nusret Hızır, (İstanbul: Elif Yayınları, 1963), s. 32.

¹²⁰ Fink, s. 167.

anlamlandırabiliyorsak bu tanrıya inandığımız anlamına gelir, eğer varoluşumuzu anlamlandıramıyorsak aksini iddia etsek bile bu tanrıya inanmadığımız anlamına gelir.¹²¹ Aynı çağın nihilist filozoflarından Cioran, hayatın anlamsızlığından: ‘Biz basitçe, Tanrıların oyuncaklarıyız, yine de Tanrılar oyunlarına bizi layık görmüyorlar’ diyerek yakınıır.¹²²

Ne var ki, tanrılara iş ve savaşıyla yaklaşamayan arkaik insan, kendi kendine kılık değiştirip gizlenmekle, varoluşunun tek anlamlılığını bırakıp maskenin çok anlamlılığına kaçmakla -oynayan olarak tanrısal güce iştirak etmek ve bizzat büyücüye dönüşmekle- insanüstü güçlerle sıkı, tehlikeli ve heyecan verici bir irtibat kurar.¹²³ Bunu maskeyi kendine bir kalkan haline getirerek yapar. Önüne bir maske tutmak, bir büyüdür [gözbağcılıktır]. İnsan kendisi adına çeşitlilik kazanmak, maske sayesinde tanrısal olanın sihirli evrenine girmek ve tanrıların inanılmaz dönüşüm gücüne biraz olsun katılmak istemektedir. Maskenin amacı yanıltmak değil, büyülemektir.¹²⁴

Antik dönem insanları kendilerini asla çok tanrılı olarak tanımlamadılar, onlar için tanrı bir bütündü ve farklı yansımalara sahipti.¹²⁵ Zeus ve Afrodite aynı tanrının farklı yansımalarından ibaretti. Zeus’u belli özelliklerle sınırlandırmak bir nevi küfüdü. Plutarkhos *Erotikos* adlı eserinde şöyle der:

“Afrodite’in cinsel içgüdü, Musaların güzel sanatlar, Hermes’in belagat, Athena’nın da bilgelik” olduğunu söylemek, yani her tanrıyı çeşitli tutkular, duygular veya erdemlerle özdeşleştirmek, bir dinsizlik şeklinden ve tanrıları inkâr etmekten başka bir şey değildir.”¹²⁶

Zeus belirli bir kimliğe sahip tanrısal bir “şahıs” değil, farklı biçim ve görünümlere sahip tanrısal bir "güç" tür; Yunanlara göre Zeus'un hem bir olduğunu - yani belirli biçimlere sahip olduğunu- hem de birden çok olduğunu algılamak mümkündür.¹²⁷ Tanrının bütün tezahürleri bir yansımadan ibaret olduğu için insanın da tanrının kılığına girmesi küfür değil aksine tanrıyla bir olmayı kolaylaştıran bir ibadet şeklidir. Her ibadetin amacı tanrıyla iletişim kurmak olduğu için, insan her ibadet öncesinde bu iletişime hazırlanmalıdır. Çünkü insan iletişimin mümkün olması

¹²¹ Paul Strathern, *Wittgenstein*, çev. Murat Lu, (İstanbul: Gendaş, 1998) s, 30.

¹²² Sadık Erol Er, *Emil Michel Cioran*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), s, 27.

¹²³ Fink, s. 150.

¹²⁴ Fink, s. 159.

¹²⁵ Ali Güveloğlu, ‘Eski Yunan Tanrılarının Melez Güçleri: İsim-Biçim ve Güç Arasında Paradoksal Bir İnceleme’, s. 128. *Kutsal ve Hayvan*, Ed. Süleyman Turan, (Ankara: Nobel yay. 2020), 127-148.

¹²⁶ Plutarkhos, *Erotikos*, 13-757.

¹²⁷ Gabriella Pironti, ‘Yunanların Tanrıları ve Tanrıcaları’, Ed. Eco, *Antik Yunan*, s. 555.

için muhatabı ile ortak bir dil bulmak zorundadır. Arkaik insanın tanrıyla iletişim kurmak için bulduğu ortak dil oyundur. Belki de bu Nietzsche'nin dediği gibi, büyük görevlerle baş etmenin tek yoludur.¹²⁸

Antik dönemde tiyatro sahnesinde oynanan oyunun dinle ve hayatla bağlantısını anlamamanın yolu, dönem insanının dinle ve ritüelle (oyunla) kurduğu bağı anlamakla mümkün olabilir. Atina'da tiyatro gösterileri Elaphebolion ayında, yani mart-nisan arasında yer alan Büyük Dionysia adlı önemli bir bayram vesilesiyle düzenlenen ve üç gün süren tiyatro yarışmaları dahilinde gerçekleşir. Maskeli tanrı Dionysos'un bakışları altında aktörler, tapınak dahilindeki alanın bir parçası olan sahneye çıkarlar.¹²⁹ Sahne sanatın icra alanıdır. Sahne dönüp yaşamlarımıza baktığımızda göremediklerimizi bize göstermek için vardır. Sahne başlangıcından bugüne insanın yansımalarından ibaret olmuştur. İnsan kendi adına işi kolaylaştırmak için oyunu icat etmiştir lakin “oyun fenomeni hiçbir biçimde kendisini içyüzü kolay anlaşılan şeffaf bir fenomen olarak sunmaz. İcrası çok kolay gibi görünen şeyin kavranması çok zor ve ağırdır.”¹³⁰

Nihai olarak diyebiliriz ki: Oyunun bütün fenomeni, bakış açısında durur, ama, gözünün bağı çözülmüş [üzerindeki büyü kalkmış] olan bir izleyicinin bakış açısında.¹³¹

2.2. Tiyatro Tarihi

2.2.1. Tiyatronun Kökenleri

Genel olarak yazılı kaynakların yetersizliği dolayısıyla varsayım düzeyinde kabul edilse de tiyatronun Antik Yunan'da tiyatronun da tanrısı kabul edilen Dionysos adına yapılan ritüellerden türediği iddia edilir. Birçok antropolog tragedy ve komedyanın Dionysosçu dinsel ritüellerden sanatsal formlara dönüştüğü konusunda fikir birliğindedir. Antik Yunan mitolojisinde Dionysos farklı yüzleri olan bir tanrıdır;

¹²⁸ Nietzsche, *Ecce Homo*, çev. Can Alkor, (İstanbul: İş Bankası yay. 2011), s. 40.

¹²⁹ Marcello Carastro, “Tanrıların Dünyadaki Varlığı: Yunanistan’da Kült”, Ed. Eco, *Antik Yunan*, s. 599.

¹³⁰ Fink, s. 39.

¹³¹ Fink, s. 112.

bir yanda gülme, kutlama, haz ve yeniden doğumla ifade edilirken diğer yanda ağlama, acı ve ölümle ilişkilendirilir.¹³²

Yunan mitolojisine göre Dionysos, tanrı Zeus ile bir ölümlü olan Semele'nin oğludur. Zeus'un karısı Hera, Semele'yi kandırarak Zeus'tan onu çıplak gözle görmesine izin vermesini istemesini diler. Zeus Semele'nin ricasını kırmaz ancak bir tanrıyı çıplak gözle ve olduğu haliyle görmek Semele'nin üstelik Dionysos'a hamileyken sevgilisinin tanrısal ateşiyle yanarak ölmesine sebep olur. Zeus ise, Semele'nin yanmakta olan bedeninden küçük Dionysos'u çıkarır ve baldırına bir yarık açarak, cenin olan Dionysos'u, ana rahmine yerleştirir gibi bacağına yerleştirir. Böylece Dionysos iki kez doğacaktır. Hera ise Dionysos'u yok etme hedefinden vazgeçmez ve bir kez de Titanlara¹³³ öldürtmeyi dener. Paramparça edilen Dionysos, Athena'nın yardımıyla tekrar hayata döner. Dionysos (diğer adı dithrambos, yeniden doğan anlamındadır) Hera'dan gizlenmek için kız gibi giydirilir, daha sonra Zeus tarafından aynı amaçla keçiye çevrilir. Dağlarda dolaşan Dionysos şarabı icat eder, satirlerden oluşan alayıyla köy köy, kasaba kasaba dünyayı gezer. Bir başka söylenceye göre Hera'dan korunmak için denizaşırı ülkelere kaçırılır, Apollon'un yardımıyla yunuslara tutunup barbarlar ülkesinden geri gelir.¹³⁴ Böylece Dionysos farklı deneyimleri ile bir belirsizlik oluşturur. Dionysosculuk da bu belirsizliklerin karşıtlıkları üzerinden kategoriler oluşturur ve bunları bünyesinde birleştirir.

Antik Yunan toplumu ise sınıflandırma sistemine uymayan bu birlikteliği kendi varlığı için tehdit edici bulur. Çünkü Dionysos Yunan dünyası için her şeyden önce bir yabancıdır. Bunun sebebi de Dionysos'un dışarıdan gelen bir tanrı olmasıdır. Dionysosculuk muhtemelen Mısır'dan Babil'e, Babil'den Frigya'ya ve Frigya'dan da Antik Yunan'a gelmiştir. Genel kabul bu olsa da kimilerine göre de Dionysos, Girit kökenli, Zeus öncesi ana tanrıçalar döneminden kalma bir tanrıdır.¹³⁵ Homeros'ta (M.Ö. 8. yy.) Dionysos'dan çok az söz edilir ve şarapla ilişkisine dair açıklama yapılmaz. Bu bilgi Dionysos'un Homeros döneminde az tanınan ve henüz Yunanlı olarak görülmeyen ya da Yunan panteonuna yeni kabul edilmiş bir tanrı olabileceği

¹³² Nazım Sarıkaya, 'Dionysoscu Ritüeller ve Antik Yunan Tiyatrosunda Karşıtlıkların Biraradılığı', Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi 29, (2019), s. 17.

¹³³ Titan: Uranos'la Gaia'dan doğan 6 erkek evladın soyu. Olmippos'lardan önce dünyayı yönettiklerine inanılır.

¹³⁴ Sarıkaya, s. 22.

¹³⁵ Sarıkaya, s. 21.

şeklinde yorumlanabilir. Hesiodos'un (M.Ö.750-650) İşler ve Günler adlı eserindeyse Dionysos şarapla ilgili bir Tanrı olarak karşımıza çıkar. Bu bilgi Hesiodos'un yaşadığı dönemde Dionysos'un tanınmaya başladığını göstermektedir.¹³⁶

Nihai olarak Dionysos 12 Olympos tanrısından biridir ve doğadaki çeşitlilik, verimlilik ve bereketle ilişkilendirilir. Aynı zamanda hem tanrı hem insan olması farklı rollerle insanların karşısına çıkması bazen sıradan bir vatandaş, bazen efendi, bazen köle, bazen barbar vb. net bir kategoriye sokulamamış olması onun sistemin karşısında konumlandırılmasına sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda Olympos içinde de konumu ve statüsü belirsizdir: Tanrı'dan çok yarı-Tanrı gibidir. Olympos'ta dahi Dionysos "öteki" figürünü temsil eder. İlahi ile insani, insani ile hayvani, dünya ile öte dünya arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Dionysos'un en belirgin özelliği belirsizliğidir. Dionysos ne tanrı ne insan ne de hayvandır. Dionysos ölümlü ve ölümsüz, Vatandaş ve barbar, erkek ve kadın, yaşlı ve gençtir, amorfür (şekilsizdir), karşıtların bir bedende toplanmasıdır. Bu tanım aynı zamanda tiyatro sahnesindeki oyuncunun da tanımıdır işte bu yüzden Dionysos tiyatronun tanrısıdır.¹³⁷

Tahmini olarak M.Ö. 1000 civarlarında Trakya ve Frigya¹³⁸ çevresinde Dionysos'un Tanrı olarak kabul edildiği ve kültünün geliştiği tahmin edilir. Başlangıçta gizli yapılan dinsel törenler kısa zamanda Yunan toplumunda yayılmaya başlar. M.Ö. 7. yy'e gelindiğinde içinde şarap yapım odası da olan ilk Dionysos tapınağı yapılır. Bu zamana kadar Dionysoscu ritüeller kentin dışında gizli saklı gerçekleştirilir. M.Ö. 6. yy'e gelindiğinde ise gizli saklı yapılan bu ritüeller resmi Dionysos şenliklerine dönüştürülür.¹³⁹ Bu dinin müritleri ritüellerde toplumsal yaşamın içindeki eylemleri ve insanın hayatındaki duygusal iniş çıkışları temsili bir şekilde yüksek dozda yaşayarak içlerindeki bastırılmış duygulardan arındıklarına inanırlar. Bu ritüellerdeki hikayeler, yaşam ve ölüm ya da ritüellerdeki temsil edilişi ile ölüm ve yeniden doğum, yeni ve eski, cinsellik, şarap ve eğlence (şölen), tanrı temsilleri ve maskelerdir.

¹³⁶ Sarıkaya, s. 22.

¹³⁷ Sarıkaya, s. 23.

¹³⁸ Frigya, Sakarya Irmağı ile Büyük Menderes'in yukarı çıkışları arasında kalan bölgenin Eski Çağdaki adıdır.

¹³⁹ Sarıkaya, s. 22.

Ritüelden şenliğe ve tiyatroya giden yolda bunlar sahnede gördüğümüz yansımalar olacaktır.¹⁴⁰ Mesela, Anthesterion (Çiçekli Ay) adı verilen ritüelin ilk günü Dionysos heykeli etrafında toplanılır, önceki yıldan kalan şarap açılır ve kölelerin dahi içmesine izin verilir. Kalabalıklar topluca içerken şarabın bir kısmı da Dionysos heykeline dökülür. İkinci gün şölen tüm kente yayılır, toplumca yapılan cümbüş (gürültülü müzik-dans, küfürlü kavgalar ve cinsel sataşmalar) tüm kenti dolaşır. Üçüncü gün hayaletlerin ortaya çıktığı gündür. Şenlikteki tüm neşe ve eğlence birdenbire tersine döner. Bugün ölüme ve korkuya adanmıştır, günün sonunda ağlama töreni gerçekleştirilir. Tüm bunlar hayatın kendi akışının ritüellere sonra da tiyatroya uyarlanmasıdır.¹⁴¹ Ritüellere katılan kişinin kendinden geçmesi, kendi varlığının dışına çıkması böylece onu bilgeliğe ulaştıracak bir farkındalık yaşaması hedeflenir.

Dionysos ritüellerinde tanrının maskeyle temsil edilmesi, ritüelden tiyatroya geçişte önemli bir aşamadır. Bir tarafta yüzü, görüneni örterken diğer tarafta yüze, görününe başka bir anlam, yeni bir görüntü kazandırır. Maskeyi takan kimse bir başkalaşım geçirerek kendi olmaktan çıkar, maskesini taktığı şeye dönüşür.¹⁴² Böylece sahnede her şeyin canlandırma mantığıyla gerçekmiş gibi kabul edildiği bir evrene geçilmiş olur.

2.2.2. Tiyatronun Gelişimi

Tiyatronun işleyişinde ve ortaya çıkışında belli aksiyomlar vardır; ilk olarak bugün elimizde metin hâliyle bulunan Antik Yunan oyunları kesinlikle okunmak üzere değil seyredilmek üzere kaleme alınmıştır. Bu da yazım sürecinde bazı kaçınılmaz bağılıkları getirir. Yer-mekân ve zaman sınırlılığı ile seyircinin yönelimleri ve diri tutulması zorunluluğu gibi. Aynı zamanda bu oyunlar belli bir amaca bağımlıdır, Antik Yunan'da tiyatro oyunları Dionysos şenliklerinin bir parçasıdır ve şölende istisnai durumlar dışında bir defa oynanmak için hazırlanır bununla birlikte bu katılımın amacı yarışmaya da dahil olmaktır. Bu süreç beraberinde araçsal kısıtlamaları ve bağımlılıkları da getirir. Henüz tam olarak oluşmayan oyun alanı, bir profesyonelliği

¹⁴⁰ Sarıkaya, s. 33.

¹⁴¹ Sarıkaya, s. 31.

¹⁴² Sarıkaya, s. 33.

olmayan oyuncular, sahip olunan müzik aletleri, kostümler, aksesuarlar vb. dönemin kısıtlı imkanları ile oluşturulmak zorundadır.¹⁴³

Festivallerde Tanrı Dionysos onuruna yapılan törenlerde söylenen Dithyrambos şarkılarının tiyatronun ilk evresi olduğu varsayılmaktadır. Bu koro şarkılarını söyleyenler, Dionysos'un kutsal hayvanı olan teke kılığına giriyor, şarkılar söylüyor, kaba saba danslar yapıyorlardı. Giderek belli biçim kalıplarına göre yazılmaya ve şiirsel bir nitelik kazanmaya başlayan bu koro şarkılarına bir de konuşan kişi *hipokrites* (yanıt veren) eklenince tiyatronun diyalog çekirdeği oluşmuş oldu. Yunanca teke anlamına gelen *tragos* sözcüğü ile şarkı anlamına gelen *aoide* sözcüğünün birleşmesi ile bu konuşmalı şarkı *Tragoidia* (tragedya) adını aldı ve dinsel törenin bir parçası olmaktan çıkıp bir sanat gösterisine dönüştü. Komedyanın Dionysos için düzenlenen bağbozumu törenlerinden doğduğu varsayılır. Bolluğu, üremeyi kutsayan ve köylerde yapılan halk geçit törenlerine *komos* deniliyordu. Komedyada, bu eğlenceli geçit törenlerinde yapılan açık saçık taklitlerin düzenli bir biçim kazanmasıyla oluşmuştur.¹⁴⁴

Gösterimler genelde Akropolis'teki Dionysos tiyatrosunda yapılırdı. Daha erken evrelerde *Thespis* adı verilen bir yük arabası üzerinde oyunlar oynandığı bu arabaların bir nevi tekerlekli sahne işlevi gördüğünü söyleyebiliriz. O zamanlar oyun da tek başına şarkı söyleyen *korist* ve toplu halde şarkı söyleyen korodan ibaretti. Buna Tiyatronun kurucusu kabul edilen Thespis tarafından eklenen ilk yenilik Satyros'lerin¹⁴⁵ oyununa *hypokrit s* denen ilk tekil oyuncunun girmesidir. İkinci olarak da oyunların arasına *prolog*¹⁴⁶ ve *rhesis*¹⁴⁷ adı verilen iki konuşma bölümü eklemesidir. Bu da oyunlarda seyircinin karşısına az sonra neyin geleceğinin prolog tarafından açıkladığı ve akabinde koronun şarkı sözlerine rhesis tarafından yanıt verildiği anlamına geliyordu. Aslında her ikisini de *hypokrit s* adı verilen tek bir oyuncu yapıyordu. Bu dönemde oynanan oyunlara *satirik dram* deniyordu ve genel hatları tragedyada gibi inşa edilse de araya komik unsurlar da ekleniyordu. Bu türün

¹⁴³ Joachim Latacz, *Antik Yunan Tragedyaları*, (İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları, 2016), s. 11-21.

¹⁴⁴ Sevdâ şener, *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, (Ankara: Dost Kitabevi, 2006), s. 16.

¹⁴⁵ Satyros: Antik Yunan mitolojisinde yer alan yarı keçi yarı insan kır ve orman canlısı. Çoğunlukla gövdelerinin belden üstü insan, belden aşağısı ise teke biçimindedir. şarap tanrısı Dionysos ile şarap içerler, kırlarda dans ederler. Özel olarak Dionysos'u yetiştiren yaratığın adı da Silenos'tur.

¹⁴⁶ Prolog:  ndeyiş anlamına gelir, oyunun başlangıcında seyirciye seslenmenin adıdır.

¹⁴⁷ Rhesis; şarkıların arasına yerleştirilen oyuncu konuşmasıdır.

eksiksiz olarak elimize ulaşan tek örneği Euripides'in *Kyklops* oyunudur. Genel hatları ile bu dönem tiyatronun ilk evresidir.¹⁴⁸ M.Ö. 5. yüzyıla geldiğimizde dans ve müzik tiyatronun olmazsa olmaz öğeleridir ve yazar metinden sorumlu olduğu gibi besteden ve koronun yönetiminden de sorumludur.¹⁴⁹ Aiskhylos, oyuncuların sayısını birden ikiye çıkaran, koronun önemini azaltan ve başrolü diyaloga veren ilk ozan oldu; Sophokles, oyuncuların sayısını üçe çıkardı ve sahneye boyalı dekorları soktu.¹⁵⁰ Aiskhylos'un *Persler*'i sahnelediği M.Ö. 472 tragedyanın başlangıç tarihi kabul edilebilir. Antik Yunan tiyatrosu tragedyaya özelinde Aiskhylos, Sophokles ve Euripides ile altın çağını yaşamıştır.¹⁵¹

2.2.3. Komedyalara Giriş

Komedy ve tragedya kelimelerinin kökeni ritüel alaylarında söylenen şarkılarla ilişkilidir. Tragedya kelimesi *tragodia*, yani keçi şarkısı (*tragos-odia*) gibi bir anlamdan türemiştir. Başlangıçta yarı ciddi yarı komik olan satirik drama zamanla ciddileşerek tragedyaya evrilmiştir. Komedy kelimesinin kökeni ise *komodei* kelimesidir. *Komos* durumunda söylenen şarkıdan gelir. *Komos* kelimesinin kökeninde ise *Komazein* vardır. O da dans ve şarkılarla şarap tanrısını onurlandırmaya giden, ciddiyetsiz-sarhoş erkek topluluğunun adıdır. Cümbüşle gözü dönmüş, erkek şehveti ve vahşeti barındıran gürültülü saldırgan ritüel alaylarından biridir komos. Yarı çıplak kostümleri hayvan postları ve kadınsı giysilerden oluşur. Müzisyen ve dansçıların eğlendirici işlev gördüğü bu hareketli tören alayı, neşeli kutlamadan yabani şiddete kadar türlü davranışlar sergiler. Gittikleri yerlerde insanlarla alay eder, cinsel içerikli şakalar yapar, küfrederler, “Yalnızca erkekler değil, erkek kılığına giren kadınlar da bu eril zevki deneyimler.”¹⁵² Kendini tanınmaz hale getiren bu erkekler korosunun simgesi ise fallustur. Fallus toplumsal düzenin (yasaklar) karşısında özgürlüğünü ve Tanrı Dionysos'u simgelemektedir.¹⁵³ Dionysos aynı anda gülen ve ağlayan bir tanrıdır. Gerçekleştirilen ritüel uygulamalarda tanrının bu farklı suretlerini aynı anda

¹⁴⁸ Latacz, s.41-71.

¹⁴⁹ Daniela Castaldo, ‘Yunan Müziğinin Görsel Tasviri’, Ed. Eco, *Antik Yunan*, s. 1217.

¹⁵⁰ Aristoteles, *Poetika*, IV. 1448-b, 15.

¹⁵¹ Simone Beta, ‘Klasik Çağ-Tiyatro’, Ed. Eco, *Antik Yunan*, s. 932.

¹⁵² Carl Kerenyi, *Dionysos/Yok Edilmez Yaşamın Arketip İmgesi*, (İstanbul: Pinhan, 2013), s. 301.

¹⁵³ Sarıkaya, ‘Dionysoscu Ritüeller ve Antik Yunan Tiyatrosunda Karşıtlıkların Biraradalığı’, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi* 29, (2019), s. 35,36.

görmek mümkündür. Daha sonra tiyatroya dönüştüğünde komedya türü tanrının gülen, tragedya ise ağlayan yönüne vurgu yapmaktadır. Komedyalarda haz, mutluluk ve şölen ön plana çıkarılırken tragedyalarda acı, keder ve ölümle karşılaşırız.¹⁵⁴ Atina'da tragedya ve komedyanın hızla gelişmesinin nedeni, toplumsal yapının birbirinden farklı, hatta zaman zaman birbiri ile çelişen değer yargılarına sahip olmasıdır. Tiyatro sanatındaki karşıtların çatışması dönemin toplumsal ruhunu beslemekte ve halkın tiyatroya içsel bir yakınlık duymasına aracılık etmektedir.¹⁵⁵ Aristoteles, komedyanın konusunu günlük yaşamdan seçtiğini ve soylu olmayan, kusurlu kişileri taklit ettiğini saptar. Komiği ya da bunun sonucunda ortaya çıkan gülme duygusunu ya da refleksini yaratan bu kusurdur. Komedinin üretmeye çalıştığı kahkaha, bir tür boşalımdır.¹⁵⁶ Komedya ahlaki yerginin de tek meskenidir. Antik Yunan komedyasının bugünkü komedya türünden çok hiciv türüne benzetmekte yerinde olur.¹⁵⁷ Komedya yazarları insanların gündelik hayatlarını tiye aldığı gibi dönemin ileri gelen insanlarına da hakarete varacak düzeyde göndermeler yapar. Komedya, acıları kutsayan ve dramatize eden tragedyanın aksine kendiyile, toplumla ve yöneticilerle dalga geçer. İronik yaklaşımıyla hayatın bayağılığını gözler önüne serer. Aristoteles bu durumu; komedya oyunu aşağı karakterli insanların taklididir diye yorumlar. Yine ona göre komedya; onlardaki kötülüğün tümünden değil, yalnızca gülünç olanından söz eder.¹⁵⁸

2.2.4. Komedyanın Evreleri ve Komedya Yazarları

M.Ö. 486 yılı Atina'da Büyük Dionysios Şenliğinde tragedya ile komedya türünde yapıtların da sergilenmesinin yasal olanak tanındığı yıldır. Bu süreç M.Ö 250 yılına kadar devam eder. Bu süre içinde komedya önemli iki evreden geçer: Eski komedya ve yeni komedya. Bu ikisi de birbirine orta komedya denilen bir geçiş dönemi ile bağlanır. Eski Komedya, Atina'nın Pelepones Savaşları'nda kesin yenilgiye uğradığı M.Ö. 405 yılında sona erer ve seksen iki yıllık bir süreyi kapsar. Yetmiş yıllık bir Orta Komedya döneminden sonra, Büyük İskender'in Yunan

¹⁵⁴ Sankaya, s. 39.

¹⁵⁵ Necdet Ekinci, 'Antik Yunan'dan Roma'ya Retorikten Propagandaya', Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 5, sayı 4, 2016, s. 156.

¹⁵⁶ Beliz Güçbilmez, 'Antik Yunan Tiyatrosu'nda İroni', Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi, s. 2, 2011, s. 113.

¹⁵⁷ Egon Friedell, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, (İstanbul: Alfa, 2017), s. 253.

¹⁵⁸ Aristoteles, *Poetika*, V. 1449-a, 35.

dünyasına egemen olduğu M.Ö. 336 yılında, seksen altı yıl sürecek olan Yeni Komedyaya evresi başlar. Komedyanın bu iki evresinde iki ayrı yüzyılın ve birbirinden başka iki dünyanın özellikleri yaşanmış, komedyaya içeriği ve biçimiyle her iki evrede de içinde bulunduğu dünyayı yansıtmıştır.¹⁵⁹ Eski Komedyaya döneminden bize sadece Aristophanes'in yazdığı 11 oyun kalmıştır. Bu dönemin komedyaya yazarlığı ile öne çıkan diğer isimleri Magnes, Krates, Kratinos ve Eupolis'tir. Özellikle Komedyada Eupolis ve Kratinos Aristofanes ile, Tragedyada Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in oluşturduğu üçlüyü oluşturur. Ne yazık ki hiçbirinden geriye belli fragmanlar dışında bir şey kalmamıştır.¹⁶⁰ Geçiş dönemi eserlerinden de elimizde hiçbir şey kalmamıştır. Yeni dönemden ise Menandros'un tamamı mevcut bir oyunu ile bazılarında oyunun ana temasını oluşturabildiğimiz fragmanları kalmıştır. Aristophanes eserlerinin çoğunu Peleponnesos savaşları döneminde yazmış, savaş dönemi Atina'sını tüm yönleriyle dile getirmiştir. Aynı zamanda dönemin söz söyleme özgürlüğünü fazlasıyla kullanmış, oyunları aracılığıyla halkı eğitmeyi de amaçlamıştır. Bunu yaparken toplumun ileri gelenlerini eleştirmiş, halkın içinde bulunduğu olumsuz durumları fark edip tepki vermesini beklemiştir. M.Ö. 404'te Atina savaşta kesin olarak yenilmiş ve karanlık bir döneme girmiştir. Hem toplumsal hem politik hem de ekonomik anlamda çöken Atina'da altın çağ sona ermiş ve Eski Komedyaya devri kapanmıştır.

Orta Komedyaya dönemi yazarlarının çoğu Atinalı değildir bununla birlikte eski komedyaya yazarlarındaki toplumu iyiye yönlendirme, vatan [Atina] sevgisi aşılama gibi politik kaygılar ortadan kalkmış Komedyaya yazarları "ozan" niteliği olmayan profesyonel tiyatro yazarlarına dönüşmüştür.¹⁶¹

Yeni Komedyaya evresine geçildiğinde işlenen konular: Genç aşıklar, aile ilişkileri, efendi-uşak ilişkileri, karı-koca ilişkileri, evdeki mutluluk, dışardaki cinsellik, ayrı düşmeler kavuşmalar, yanlış anlamalar-barışmalar ve para kaygısı olmuştur. Menandros'un oluşturduğu karakter tiplerinin çoğu günümüze kadar

¹⁵⁹ Ayşegül Yüksel, 'Antik Yunan Tiyatrosunda Komedyanın Evreleri', Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 33 (1-2), 1990, s. 557.

¹⁶⁰ Simone Beta, 'Klasik Çağ-Tiyatro', Ed. Eco, Antik Yunan, s. 939.

¹⁶¹ Yüksel, s. 563.

gelmiştir. ‘Menandros, işlediği konular, kullandığı öğeler, olaylar ve karakter-tiplerle, günümüze dek ulaşan komedyâ geleneğinin babası sayılmaktadır. (Lever, s. 119)’¹⁶²

2.3. Rol Kavramı

Atina’nın en parlak dönemi kabul edilen M.Ö. 5. yüzyıl aynı zamanda; Yunan edebiyatının zirve noktasıdır. Antik Yunan toplumunun edebiyatı ve gündelik yaşantısı; inancı ile iç içe geçmiş durumdadır. Antik Yunan inancında dünyayı yönettiğine inanılan on iki tanrı bulunur. Daha önce de bahsedildiği üzere dönemin tanrı anlayışı; yaratıcı tek bir tanrının oluşturulmuş temsillerinin, insanla kendi dilinde kurduğu iletişim üzerinden şekillenmiştir. Bu yüzden on iki olimposlu esasında halkın tanrıyı tanıyıp anlama çabasından türemiş bir nevi kendi temsilleridir. Bu temsillerin ayırıcı noktası kendilerinden daha üst varlıklar olduğuna inanmalarıdır. İnsanlar arasındaki hiyerarşiyi bile doğa yasası gibi algılayan bu toplum için, toplumun en üst seviyesindeki insanların da kendinden daha üstün varlıklar olduğuna inanmaları, hem kendilerinden daha üstün bir varlığa içinden çıkamadıkları işleri ısmarlamak için ihtiyaç duymaları sebebiyle, hem de reenkarne inancına sahip bir toplum olarak bulundukları hali koruma ve daha üst seviyeye ulaşma idealini, aynı zamanda şehrin mutluluğu ve düzenin korunması için kişilerin kendi arzu ve aşırılıkları karşısında kendi özgürlüklerini kendilerinin kısıtlaması gerekliliği ile şekillenmiştir.

Olimpos’ta başlangıçta altı eril altı dişil tanrı vardır. Olimpos’a sonradan dahil olup tanrıça Hestia’nın yerini alan tiyatronun tanrısı Dionysos ile bu eşitlik bozulur. Başlangıçta gizli ayinlerin sonrasında festivallerin tanrısı olan Dionysos kadınların tapındığı bir tanrıyken; ayinlerin festivallere oradan da tiyatroya evrildiği süreçte Dionysos eril yönetim tarafından kabul edilir ve bir kadın tanrıça kontenjanından erkek bir tanrı olarak Olimpos’a dahil olur. Artık tiyatro vardır ve tiyatroyu yazarlar, oynayanlar ve seyredenler erkeklerdir. Tiyatro sahnesinde oynanan roller eril gözün yansımasıdır ve dönemin prototipleri ancak bu şekilde oluşturulabilecektir. Rol kavramı sosyolojik açıdan düşünüldüğünde tiyatro sahnesi kadar hayatımızda da aktif olarak var olmaktadır. Zamanın ve mekânın sınırlarına takılan sahne, kullandığı tiyatral metafor ile toplumsal hayatın çözümlemesini yapmaktadır.

¹⁶² Yüksel, s. 566.

Siyasal, toplumsal ve ekonomik şartlardan bağımsız olarak İnsan içsel olarak hayatını, yaşamını ve çevresini anlamlandırmaya her şeyden fazla ihtiyaç duymaktadır. İnsan farkında olarak ya da çoğu zaman olmayarak toplumsal hayatta rol yapmaktadır. Bu roller bebeklik evresinden ihtiyarlığına kadar devam eden ‘öğrenilmiş davranışlar’ kümesidir. Kalıp halinde öğrenilen ve sürdürülen bu davranış kümeleri sayesinde insanlık çok rahat bir şekilde kategorize edilebilir haldedir. Çünkü her biri bir alem kabul edilen insanın, o farklı alemin içinde genelini kendisinin dahi ulaşamayacağı kadar derininde kalmıştır. Çok azı istisna insanlar birbirlerinin ‘rol halleri’ni bilirler ve insan da kendini ‘rol halleri’ üzerinden tanımlar. Kendini rolüne oyun oynadığını unutacak kadar kaptırmak bir yerde insan olmanın en büyük zaafıdır. Diğer taraftan oyuna girememekte insan olmanın en zayıf noktasıdır. Schiller: "...İnsan yalnızca oynadığı yerde tamamen insandır ..." ¹⁶³ der.

İnsan çocukluk evresinden ihtiyarlığına kadar birçok sosyal role bürünür. Bu roller cinsiyete, yaşa, zamana veya sosyo-ekonomik vb. durumlara göre farklılık gösterir ve zamanla değişir. Sosyal rol, en genel anlamıyla, kişiden beklenen davranışlar bütünüdür. Rol sabit bir konumu değil dinamik ve etkileşim halinde olan bir konumu ifade eder. Belirli bir sosyal konuma veya statüye bağlı beklenen davranışlar kümesidir. Rol eylem gerektirmektedir dolayısıyla odağı hareketler ve değişimlerdir. Rol çoğu zaman, kesin olarak toplumsal normlar tarafından belirlenir. Haliyle birey, beklenen sosyal davranışlarını değiştirme konusunda pek bir özgürlüğe sahip değildir. Sosyal roller bir toplumun kültürünün sabit parçaları olarak görüldüğü için bireyler de kültürlerindeki sosyal konumlara uygun rollerini yerine getiren aktörler sayılır. Ama Goffman'ına göre, bireyler farklı sosyal kontekstlerde girdikleri etkileşimlerle farklı rollere odaklanarak farklı farklı davranış modelleri oluştururlar. Bu düşünceye göre, roller sosyal kontekstlere göre değişim göstermekte ve çeşitlenmektedir. ¹⁶⁴ Rolün değişkenliğinin aksine statü statik bir konumu ifade eder. Kişinin toplum içindeki itibarının prestijinin ve konumunun ifadesidir. Kişinin konumu basitten karmaşığa doğru yapılanmış, başka insanların onu nasıl gördükleri, nasıl algıladıkları veya nasıl saydıkları ile şekillen bir ilişki ağı içinde ortaya çıkar. Bu anlamda statü bir algı konusu olup temel belirleyicileri meslek, aile konumu, sınıf,

¹⁶³ Fink, s. 14.

¹⁶⁴ Ömer Say, ‘Toplumsal Rol’, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2022.

eğitim, beceri, başarı, soy, ırk, etnisite ve cinsiyettir. Annelik ve babalık birer statüdür ve her birine toplumun yüklediği bazı roller vardır. Anne, çocuğuna karşı belli sorumluluklarla, önceden tanımlanmış davranış tarzlarını içeren rolüne uygun davranır. Baba da çocuğuna karşı sorumluluklarla dolu bir rol içeriğini sahneye koymak durumundadır. Toplumsal ilişkilerde statü kendisine yüklenmiş rollerle bir bütün olarak düşünülebilir. Sosyal statülerle ilgili bir ayrım onun insana doğuştan verileni ile onu insanın kendi emeğiyle kazanması arasında yapılır. Yani ‘verilmiş’ statülerle ‘kazanılmış’ statüler vardır. Cinsiyet statüleri, etnik köken, belli bir kast sistemi içindeki bir kast statüsü, bir şehirli olmak, belli statüdeki bir ebeveyne sahip olmak insana doğuştan bazı statüler verir. Buna mukabil insanın çalışarak, başararak, kendi emeğiyle elde ettiği statüler vardır. Geleneksel toplumda büyük ölçüde verilmiş statüler belirleyicidir.¹⁶⁵

Statü, toplumun bireyleri konumlandırma ve onlara anlam yükleme şeklidir. Bu bağlamda, statü kavramı, bireyin veya grubun toplumdaki yerini algılama ve anlama biçimidir. Statü, kişinin kendi düşüncelerini değil, içinde bulunduğu toplumun onun hakkındaki algısını ifade eder. Bireyin toplumsal güç, nüfuz ve saygınlığı, sahip olduğu statü ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, yüksek toplumsal statüye sahip olanlar genellikle daha etkili olarak görülmektedir. Her insan birden fazla statüye sahiptir. Çocuk olmak, ebeveyn olmak ya da öğretmen olmak farklı statü konumlarıdır. Statü konumları değişkendir. Statü değişimi, genellikle bireyin kendi bilincinin ve iradesinin ürünüdür; ancak bekar birinin evlenmesi gibi bazı durumlar, toplumsal bir töreni gerektirebilir. Bu tür statü değişiklikleri, bireyin kendi yaşamındaki önemli dönemeçler olmanın ötesinde, toplumsal ilişki örüntülerinde de değişikliklere neden olabilir. Statünün belirlenmesinde etkili birçok faktör bulunmaktadır, bunlar arasında soy, servet, işlevsellik, eğitim, din, biyolojik durum gibi önemli unsurlar yer almaktadır. Açık ya da kapalı, demokratik ya da totaliter farklılık gösterse de her toplumda soy bağı, bireye ayrıcalıklı bir konum kazandırır. Doğumun meşruluğu ve gayri meşruluğu da statüde belirleyici bir faktördür. Servet, adeta statünün evrensel bir ölçütüdür. Sahip olunan maddi değerler, statü için nesnel bir kriter olarak kabul edilir. Servetin kaynağı da önemlidir; yasa dışı yollarla elde edilen servet ile soydan gelen ve

¹⁶⁵ Yasin Aktay, ‘*Toplumsal Statü*’, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2022.

toplumsal olarak onaylanan yollarla edinilen servet arasında önemli bir prestij farkı bulunmaktadır.

Bireyin toplumsal statüsünün işlevselliği, yani sağladığı toplumsal fayda da statünün önemli bir ölçütüdür. Birey, toplum içindeki rolüne ve yaptığı işlere göre değerlendirilir. Bu değerlendirme, genellikle diğer insanların neyin doğru ve etik olduğuna dair düşüncelerine dayanır. Belirli işlevsel kategorilerin diğerlerinden daha yüksekte konumlandırıldığı açıktır. Bireyin toplumdaki yaygın inanç sistemi içindeki pozisyonu ve dinsel bütünlükle olan ilişkisi, toplumsal statüsü açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu, bireyin toplumun değerlerine ne kadar uygun olduğu, toplumsal normlara ne kadar saygılı olduğu ve genel olarak toplum içindeki yerini nasıl şekillendirdiği konusunda bir gösterge olarak kabul edilir. Bir diğer önemli etken ise; biyolojik durumdur. Cinsiyet, genellikle evrensel bir ölçüt olarak kabul edilir ve çoğu toplumda erkeklere kadınlardan daha yüksek bir statü verilir. Yaş da toplumsal statüyü belirlemede kullanılan bir ölçüdür; genellikle yetişkinlik, çocukluktan daha değerli olarak görülür. Bu ölçüt, toplumdan topluma değişebilir, bazı toplumlarda yaşlılar daha değerli kabul edilirken, diğerlerinde gençlere özel bir önem verilebilir. Cinsiyet ve yaşın yanı sıra, fiziksel görünüm ve güzellik standartları da değerlendirme süreçlerinde önemli bir rol oynar.

Verilmiş statüler, bireylere, doğuştan gelen farklılıkları ve yetenekleri dikkate alınmaksızın verilmiş statülerdir. Öte yandan, kazanılmış statüler bireye doğuştan verilmemiş olup, bireysel yetenekleri ve çabaları ile genellikle diğerleriyle rekabet sonucu elde ettikleri statülerdir. Bütün toplumlarda, verilmiş statülerin belirlenmesinde referans noktaları seçilir. Bu referans noktalarının tespitinde genellikle insanın doğuştan getirdiği özellikler göz önünde bulundurulur. En basit ve yaygın kullanılan referans cinsiyettir. Cinsiyet ilişkileriyle statüleri ayırmak ve belirlemek, bütün sosyal sistemlerde temel olarak kabul edilir. Tüm toplumlarda, kadın ve erkekten beklenen eylemler ve tutumlar farklıdır. Geleneksel toplumlar genellikle verilmiş statülerin daha etkin olduğu toplumlardır. Bireyin cinsiyeti ve yaşı, diğer insanların tepkilerini ve toplumun beklentilerini belirleyen önemli faktörlerdir. Hiçbir toplumda, kadına, erkeğe, çocuğa, yetişkine ve yaşlıya aynı muamelede bulunulmaz, onlardan aynı davranış biçimleri beklenmez.

Rol ve statü birbirinden ayrılamaz; statü olmadan rol, rol olmadan statü düşünülemez. Rol kavramı da statü gibi çift anlamlıdır. Bireyin sahip olduğu roller, sadece onun kendi belirlediği davranışlar değil, aynı zamanda toplumun ondan beklediği davranışlardır (Linton, 1936: 114). Başkaları ile ilişkilerinde kendi tavır ve tutumlarını sergileyen bir birey, bu davranışlarını sergilerken kendisinden beklenenlere uygun hareket etmektedir. Her ilişki, bir tür rol oynamak anlamına gelir. Rol, toplum içinde belirli bir pozisyonu işgal eden bireyden, toplumun genel beklentisine uygun davranıştan başka bir şey değildir (Gittler, 1957: 93). Toplumun bireyden beklentileri, onun davranışlarını sınırlamakta hatta belirlemektedir. Ancak, bu belirleme sürecinde bireyin kendisi pasif değildir. Bu nedenle, farklı bireylerin rol beklentilerine karşı gösterdiği tepkilerde benzerlikler olabilir, ancak aynı zamanda farklılıklar da mevcuttur. Toplumsal statünün aktif, dinamik ve canlı kısmı olan toplumsal rol, bir tür toplumsal tavır olarak düşünülmektedir. Toplumsal statü ve rol, adeta aynı şeyin farklı iki yüzü gibi görünmektedirler. Toplumsal statüler, bireyi belirli toplumsal kurallara uymaya zorlar. Bu kurallara uymak, yani toplumsal statünün normlarına göre davranmak, toplumsal rolü yerine getirmek anlamına gelir. Her statü, belirli rolleri yerine getirmeyi gerektirir. Statü, toplumun bireye yüklediği toplumsal onur ve saygınlığı temsil ederken, rol de toplumun bireyden beklediği belirli davranışları temsil eder.¹⁶⁶

Antik Yunan'dan dahası tarihin başlangıç noktasından¹⁶⁷ modern zamanlara kadar kadın rolleri son derece dardır, çünkü doğuştan getirdiği statüler bağlamında dezavantajlı konumdadırlar. Kadının sahip olduğu statüler, başta kadın olmak, anne olmak, eş olmak ve evlat olmaktır. Kadınlar normlara uygun koşullarda pozitif anlamda bunun ötesine geçememişlerdir.

¹⁶⁶ Tuncay Ceylan, 'Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol', Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2011 15 (1): 89-104, s. 93-94.

¹⁶⁷ Tarihi dönemler kastedilmiştir. Yani yazının kullanılmaya başlandığı ve yazılı eserlere ulaşabildiğimiz MÖ. 3200-4000 yılları ve sonrası.

2.4. Kadın Tipolojileri

2.4.1. Tanrıça Karakter Tipleri

Toplumdaki kadın tipleri Olimpos üzerinden okunmaya çalışıldığında 6 ana karakter oluşmaktadır. Her karakterin rol tipi statü ve davranış şekilleri tanrıça adları ile isimlendirilerek açıklanmıştır.

2.4.1.1. Hera Tipi

Hera: Yunanca ‘hanım’ anlamına gelir. Tanrı Kronos’un kızı olan Hera öncelikle zengin ve aristokratik ailenin karakteristik olarak güçlü kızı rolünü üstlenir. Gücünü tanrısallığından yani mensup olduğu aileden alan Hera bu durumu baş tanrı Zeus’un karısı¹⁶⁸ olarak perçinlemiş ve adeta ‘Zeus’un karısı’ olmanın üstüne çıkamamıştır. Sadık ve kıskanç eş¹⁶⁹ profili ile ünlenmiş, Zeus’un aleni ihanetlerini entrikalar çevirerek cezalandırmaya çalışmıştır. Başta istemediği halde kendisine tecavüz ettiği için evlenmeyi kabul ettiği Zeus ile şaşalı bir düğün ile birleşmiş bu evlilik sayesinde ulu tanrıça unvanı almıştır. Eşinin ihanetlerine karşı duyduğu öfkeyi ona yöneltemediği için genelde güçlü öfkesini masum insanlara acımasız oyunlar oynayarak yatıştırmış, Zeus’a karşı ise cinselliğini kullanmayı tercih etmiş, her zaman da ona sadık kalmıştır. Zeus’un zorbalığının dayanılmaz noktaya geldiği zamanda Olimposların ayaklanmasında başı çekmiş, başarısız olan girişimin neticesinde en ağır cezayı alan da kendisi olmuştur. Bu olay neticesinde de bütünüyle ‘eş olma’ statüsünde kalmıştır.¹⁷⁰ Azra Erhat mitoloji sözlüğünde Hera’yı şu şekilde tanımlar: Kişiliği ve efsaneleri hep bir kavga, kin, hınç ve geçimsizlik havası yansıtan sevimsiz bir tanrıçadır. Bütün kusurlarıyla kadını canlandırır Hera, dırdırcı, kıskanç, hırçın, inatçıdır, düzen kurar, ama hiçbir işi açık değildir, hasır altından su yürütür, gizli kapaklı yapar ne yaparsa, sevgi ve nefretleri hiçbir mantığa dayanmaz, silah ve yetkilerini kötüye kullanmaktan çekinmez, benzetmek gerekirse, her zaman ve özellikle zamanımızda örneklerine çok rastlanan varlıklı ve bencil burjuva kadını

¹⁶⁸ Homeros, *İlyada*, 1. 195-209.

¹⁶⁹ Örnek olarak bakınız: Homeros, *İlyada*, 1. 517-520.

¹⁷⁰ Graves, s. 68-69.

simgeler.¹⁷¹ Statüsel anlamda Hera tipik bir üst sınıf simgesi olsa da karakteristik olarak üstlendiği rol her sınıftan kadının temsili olmaya açıktır.

2.4.1.2. Athena Tipi

Eş olmayı reddetmiş ve daima babasının kızı¹⁷² olarak kalmayı istemiş olan Athena gücünü eril otoriteden alan yetenekli ve hırslı kadın rolündedir. Babası baş tanrı Zeus, Annesi yine bir tanrı olan Metis'tir.¹⁷³ Metis adı, Yunanca, akıl, us, bilgelik anlamına gelir.¹⁷⁴ Aklını annesinden, gücünü babasından alan Athena, babasının annesini ona hamileyken yutması üzerine babasının başından çıkarak dünyaya gelmiştir. Bu sebeple sahip olduğu her şeyi babasına borçlu olduğu imajıyla hareket eder. Kadını ve kadınlığı aşağılar. Bu tutumuna karşın ataerkil toplum onu bilge kabul eder. Saygın bir tanrıça olarak bilinir, bilgeliğini eril dil üzerinden konuşturur. Toplumda hemcinsini aşağılayarak var olan, her fırsatta cezayı hemcinslerine kesen, meşrutiyetini eril yönetimi desteklemek üzerinden var eden ve bu sayede saygın bir konum elde eden kadın rolünü temsil eder. Aşağıdaki örnek 'Athena Tipi' kadının hemcinslerini kötülemesinin en dolaysız örneğidir:

MEGADORUS: Ah! ne iyi kadın! Ver elini.

EUNOMIA: (iki yanma bakınır.) Kiminle konuşuyorsun? Kimmiş o iyi kadın?

MEGADORUS: Kim olacak? Sen.

EUNOMIA: Ben mi?

MEGADORUS: Yok, sen değil diyorsan ben de değil derim.

EUNOMIA: Senin gibi bir adama yakışan, doğruyu söylemektir. İyi kadın dediğin bir yerde bulunmaz: hepsi de birbirinden kötüdür, kardeşim.

MEGADORUS: Bana da sorarsan öyle, bacım; bak! bunda yanılıyorsun diyemem.

EUNOMIA: Şimdi lütfedip de beni dinler misin?

MEGADORUS: Ne demek! buyur, emret, dilediğin gibi söyle.

EUNOMIA: Düşündüm, düşündüm, senin iyiliğin için bir şey aklıma geldi; bir de kendisine söyleyeyim dedim.

¹⁷¹ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020), s. 135.

¹⁷² Homeros, *İlyada*, 1. 193-222.

¹⁷³ Hesiodos, *Theogonia*, 886-890.

¹⁷⁴ Erhat, s. 204.

*MEGADORUS: Var ol, bacım! Sen zaten hep benim iyiliğimi düşünürsün.*¹⁷⁵

Aşağıdaki diyalogda da Cleostrata Myrrhina adlı iki kadın ‘Hera Tipi’ ve ‘Athena Tipi’ için örneklik teşkil etmektedir:

CLEOSTRATA: Kocam bana kendi evimde kötülük ediyor, edepsizliğini günden güne artırıyor.

MYRRHINA: Ne dedin?

CLEOSTRATA: Öyle iste!

MYRRHINA: İyice anlayamadım ne dediğini? Neden yakınıyorsun, bir daha söyle bakayım.

CLEOSTRATA: Kocam üstüme kötülük ediyor, edepsizliğini günden güne artırıyor dedim. Ben hakkımı bile öne sürüp dinletemiyorum.

MYRRHINA: Söylediğin doğruysa, şaştım bu işe! Bizim bildiğimiz, asıl kocalar karılarına haklarını dinletemezler.

CLEOSTRATA: O mu dinletemeyecek! Benim bir karavaşım vardı, parasını kendim sayıp almıştım, kendim büyüttüm; ona göz dikmiş. Çiftlikte çalıştırdığı kölesine vereceğini söylüyor ya yalan, odalık edecek kendine.

MYRRHINA: Sen şu işi ta başından anlat bana. Yalnızız burada, dinleyen kimse yok.

CLEOSTRATA: Dediğim gibi işte.

MYRRHINA: O karavaş nasıl senin oluyor? Namuslu bir kadının kocasınınkinden başka parası olur mu hiç? Varsa ya ev masrafından çalmış ya kötülük ederek kazanmış demektir senin nen varsa hepsi kocanın değil midir?

CLEOSTRATA: Sen de hep beni paylar, bana kusur bulursun. Bir yol da benden yana ol.

MYRRHINA: Budalalık etme de benim sözümü dinle, benden öğüt sana: kocanı kızdırmaya, darıltmaya kalkma. Gönlünü eğlendirecekmiş, varsın eğlendsin, seni evde aç koymuyor, açık koymuyor ya! Bir eksiğin yok.

CLEOSTRATA: Aklını mı kaçırdın sen? Sende kadınsın, bu senin dediklerin senin de işine gelmez.

¹⁷⁵ Plautus, Çömlek, 135-145.

MYRRHINA: Çılgınlık etme, Cleostrata; hani söz yok mu, iste o sözü söylettirme kocana.

CLEOSTRATA: Hangi sözmüş o?

MYRRHINA: Kalkıp da sana: “Kadın, çık bu evden!” demesin, boşamaya kalkmasın seni.

CLEOSTRATA: Sus, sus hele!

MYRRHINA: Ne oldu ki susayım?

CLEOSTRATA: (evden çıkmış gelen Lysidamus'u gösterir.) - Baksana.

MYRRHINA: Neymiş senin gördüğün?

CLEOSTRATA: Kocam, geliyor işte. Haydi, sen giriver evine, çabuk ol.

MYRRHINA: Sen nasıl istersen; gidiyorum ben.

CLEOSTRATA: Boş bir vaktimiz olunca, gene buluşur, ikimiz bu işi bir konuşuruz.

MYRRHINA: Hoşça kal. (Evine-girer.)¹⁷⁶

2.4.1.3. Demeter Tipi

Demeter adının ‘Ge-meter’ toprak ana olarak açıklayanlar vardır.¹⁷⁷ Kibar ve merhametli bir kişiliğe sahip olan¹⁷⁸ Demeter’in tipik olarak büründüğü rol anneliktir. Çocukları vardır ama evli değildir.¹⁷⁹ Kızı Persephone’nin yeraltı tanrısı Hades tarafından kaçırılması¹⁸⁰ üzerine kızını bulmak için verdiği mücadele ile fedakâr, mücadelecî, cesur çocuğu için her şeyi yapabilecek anne karakteri ile bütünleşmiştir.

2.4.1.4. Artemis Tipi

Genç, özgür ruhlu, başına buyruk, sevdiklerine karşı sadık ve korumacı, sevmediklerine karşı sert ve intikamcı¹⁸¹, oldukça cesur ve inatçı bir karakter. Çoğu zaman nettir, ne istediğini bilir, alacak güçte ve kararlılıktadır. Tam olarak evcilleşmemiş biraz vahşi, kırsalda yetişip doğaya ve hayvanlara tutkun, güçlü ama

¹⁷⁶ Plautus, *Casina*, 185-215.

¹⁷⁷ Erhat, s. 85.

¹⁷⁸ Graves, s, 111.

¹⁷⁹ Hesiodos, *Theogonia*, 910.

¹⁸⁰ Hesiodos, *Theogonia* 914.

¹⁸¹ Homeros, *İlyada*, XX. 70. ; XXIV. 605.

alınan¹⁸², ilkel anlamda aile bağlarına düşkün, kardeşine ve annesine karşı oldukça korumacı kadın karakter rolündedir. Athena tipinin babacılığının aksine Artemis anneci karakterdeki kız çocuğu rolündedir. Ama babasını reddetmemiş mağrur ve sevimli¹⁸³ kız çocuğu rolü ile babasının gücünden yararlanmayı bilmiştir.¹⁸⁴ Artemis de Athena gibi bakire bir tanrıçadır, Yunan mitolojisinde bekareti korumak erkek egemenliğini reddedip özgür olmak anlamına gelir.¹⁸⁵

2.4.1.5. Afrodit Tipi

Kronos'un kızı¹⁸⁶ Afrodit, aşkın duygusal yanlarından ziyade tutku ve arzuyu temsil eder. Romalıların aşkı ciddiye alan, iyi kalpli bir ruh olarak tanımladıkları Venüs'e karşı Yunanlıların Afrodit'i biraz gülünç, ahmak, sadakatsiz, zevk peşinde koşan bir karakterdi. Afrodit aşk tanrıçasıydı ve tek işi sevişmekti bunun dışında bir işle ilgilenmesine hoş bakılmazdı, ilgi alanları; güzellik, tutku ve seks olmalıydı.¹⁸⁷ Afrodit denilince akla gelen güzeller güzeli, hep gülümseyen, işveli, cilveli, gönül alıcı bir kadın tipidir.¹⁸⁸ Güzelliği kusursuz yüz ve vücut hatlarına sahip olmasında değil, her an arzuyla sevişmeye hazır aurasındadır. Ödüllendirmek istediği tanrılarla ve ölümlülerle¹⁸⁹ sevişir çünkü bu onun verebileceği en değerli armağandır. Cinselliğini diğer tüm tanrıçaların/kadın tiplerinin aksine sakınmaz ve cömertçe paylaşır. İlişkilerinde oldukça kıskanç tavırlar takınabilir ama kendisi sadık bir aşık hiçbir zaman olmamıştır.¹⁹⁰ Çünkü onun ilahi/toplumsal görevi sevişmektir. Kendi arzusu dışında evlendirilmiştir yani tüm çapkınlıklarını evliyken yapar. Yunan toplumunda ya da panteonunda bekar bir kızın/tanrıçanın bu şekilde davranması kabul edilebilir değildir. Afrodit doğası itibarıyla arzusunu her şeyin önüne koyan, sunduğu cinsel hazlar karşılığında biraz övgü ve minnet bekleyen, istediğini elde edemezse hırçınlaşıp zarar veren¹⁹¹ kadın rolündedir.

¹⁸² Homeros, *İlyada*, XXI. 490.

¹⁸³ Hesiodos, *Theogonia* 920.

¹⁸⁴ Homeros, *İlyada*, XXI. 495-510.

¹⁸⁵ Kathleen Sears, *Mitoloji 101*, Çev. Ekin Duru, (İstanbul: Say Yayınları, 2020), S. 127-132.

¹⁸⁶ Doğum hikayesi için bakınız: Hesiodos, *Theogonia*, 155-195.

¹⁸⁷ Sears, s. 133.

¹⁸⁸ Erhat, s. 42.

¹⁸⁹ Homeros, *İlyada*, II. 820.

¹⁹⁰ Homeros, *Odysseia*, VIII. 267-300.

¹⁹¹ Homeros, *İlyada*, III. 415.

2.4.1.6. Hestia Tipi

Bakire tanrıçaların üçüncüsü Hestia'dır.¹⁹² Onun özgürlük anlayışı Athena ve Artemis'in aksine evinde sakin ve huzurlu bir yaşam sürmektir. Son derece evcil olan bu tanrıçanın kendine özgü bir hikayesi bile yoktur. Aynı zamanda hiçbir savaşa ve tartışmaya karışmamış tek isimdir.¹⁹³ O kendi halind uysal, problem çıkarmayan, uyumlu kadın portresidir. O kadar uyumlanır ki adeta varlığı silinir. Mitoloji sözlüğünde kendisinden; 'kişiliği olmayan soyut bir kavram olarak canlandırılır'¹⁹⁴ diye bahsedilir. Yok hükmündeki varlığı ile oldukça saygıdeğer, anlayışlı, erdemli, cömert, lekesiz bir tanrıçadır. Yunan toplumunda ideal genç kızların rol modelidir adeta. Bir genç kızdaki beklenen tüm meziyetler onun karakterinde toplanmıştır. Evinden çıkmayan, söz dinleyen, tartışma ve kavgadan kaçınan, iyi huylu, dürüst, hayırsever, iffetli genç kızlar aynı zamanda tanrıça Hestia gibi evvela ailenin sonra da toplumun koruyucularıdır. Yunan toplumundaki ideal kadın rolü budur. Hatta denilebilir ki tüm bu meziyetler arasında da esas olan silikliğidir. Atina toplumunda genç kızlara dair neredeyse hiçbir şey bilinmez. O yüzden diğer meziyetlerin ne kadarını taşıdıklarını da bilemeyiz, bu da önemli olanın buradaki iyi meziyetlere sahip olmak değil, sahip olduğunu varsaydıracak kadar gizli kapaklı yaşamak olduğunu düşündürür. Hestia *naif* karakteri ile olumsuz durumlarda güçlü kalma potansiyeli taşımayan bu yüzden de en kolay yoldan çıkabilecek karakter tipidir. Yunan erkeklerinin kadınların ahlakı hakkındaki genel yargıları göz önüne alındığında evlendiklerinde varsaydıkları kadın portreleri ile karşılaşmadıkları da ortadadır. Hestia bir tanrıça olarak bu riski göze almamış ve huzurunu kaybetmemek için evlenmemeyi tercih etmiştir.¹⁹⁵ Bu duruşuyla da Yunan kadınlarına ideal ve bütüncül örneklik teşkil edememiş ve 12 Olymposlu tanrı arasından çıkarılmıştır. Yerine yarı kadın yarı erkek, sanatın, şarabın ve eğlencenin tanrısı Dionysos gelmiştir. Hestia'nın soyut kişiliğine benzer şekilde Dionysos da amorf bir tanrıdır. Hestia kadın rolü, genel anlamda Yunan erkeklerinin evlendiği kadın tipidir. Yalnız bu tipte ideal olarak sunulanı bulamadığı için boşluğa ve karmaşaya düşen Yunan erkekleri tek eşli aile yapısında yaşamalarına rağmen olağan olarak eşlerini aldatmaktadırlar. Demosthenes'e ait olduğu söylenen

¹⁹² Hesiodos, *Theogonia*, 455.

¹⁹³ Graves, s. 93.

¹⁹⁴ Erhat, s. 145.

¹⁹⁵ Sears, s. 95.

nl zdeyişte de geçtiği gibi erkekler: Haz ve cinsel zevkler için hafif meşrep kadınlara [Afroditlere] günlük bakım, yasal soy ve yuvalarının sadık bekçileri olarak da karılarına [Heralara] sahiptiler.¹⁹⁶ Ama özellikle seçkin erkekler bu kadarıyla yetinmiyor ve entelektüel paylaşım için de *Hetairalar* a ihtiyaç duyuyordu. Yine de Yunan erkekleri bu kadınların hiçbiriyle aşk yaşayamayacaklarını çünkü ruhsal olarak denk olmadıklarına inanıyorlardı. İşte bu durum da oğlancılığın Yunan toplumundaki meşru zeminiydi. Yaşlı ve bilge bir erkek toy ve güzel olan erkeğe âşık olur ve onu elde etmek için abalardı. Bir kadına âşık olmayı ve onun peşinden koşmayı küçümseyen Yunan zihniyeti peşinden koşulan genç bir erkek olduğunda bu durumu saygıyla karşılıyordu. Genç olanın nazlı bir kız gibi davranması, aşığını bir süre peşinden koşturması, ondan gelen değerli hediyeleri kabul etmesi ve ilişki süresi boyunca cinsel ilişkide pasif olması beklenirdi. Bu silik ve uysal Hestialardan memnun olmayan toplumun, Tanrıça Hestia'nın Olimpos'taki yerini; kendine yakışır şekilde uysallık ve cömertlikle, erkek olarak bilinen ama kadınsı halleriyle, rolden role de girebilen Dionysos'a bıraktırma sürecidir aynı zamanda.

Belirtmemiz gerekir ki; Dionysos, Hestia'nın yerini tam olarak hiçbir zaman alamaz, özellikle küçük yerlerde ve halk arasında Hestia'ya ocak tanrısı ailenin ve toplumun koruyucusu olarak tapınılmaya devam eder. Hatta bu anlayışın günümüzde hala devam ettiğini Hestia rolündeki kadınlara ailenin ve toplumun koruyucusu olarak bakıldığını söylememiz abartı olmayacaktır.

Özetle evli olan üç tanrıçanın kadınlığın farklı üç yüzünü temsil ettiğini söyleyebiliriz. Afrodit cinselliği, Hera eş statüsünü, Demeter analığı temsil eder. Bakire olan üç tanrıçanın da üç farklı karakteri temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Athena: Zeki, güçlü, hırslı ve iddialı erkeklerle yarışmaktan çekinmeyen, maskülen bir karakteri temsil eder.

Artemis: zgrlğne ve bireyselliğine düşkün, inatçı, savaştan ve mücadeleden çekinmeyen, hiçbir koşulda boyun eğmeyen karakteri temsil eder.

Hestia: Uysal, kendi halinde, barışçıl, tartışmadan kaçınan, nazik ve iyi karakterli kadının temsilidir.

Bakire olan üç tanrıça da her şeyden önce özgürlüğünü tercih etmiş sonrasında karakterlerine uygun bir hayat yaşamışlardır. Rollerin ve statülerin değişken ve i içe

¹⁹⁶ Foucault, s. 224

geçerek var olduklarını hatırlamakta fayda var. Bir Hestia karakteri evlenip olağanlıkla Demeter ya da Hera karakterine bürünebilir. Athena aynı zamanda Afrodite rolünde olabilir. Tıpkı Yunan inancı için yaptığımız; tüm tanrılar tek bir tanrının yansımasıdır açıklamasında olduğu gibi tek bir insandan da farklı yansımalar tezahür edebilir. Antik Yunan edebiyatı bunun çeşitli örnekleri ile doludur. Çünkü insan olmak çeşitli roller arasında dolaşmayı gerektirir.

2.4.2. Kahraman Karakter Tipleri:

Latacz bugün elimizde yazılı halde bulunan antik tiyatro metinleri için; *‘daha başlangıçta, okunmak üzere değil işitilmek ve seyredilmek üzere yapılmışlardır’* der.¹⁹⁷ Bu eserler; 2500 yıldır aslına uygun şekilde sahneye konulmamış olmasına rağmen karakterler sahne dışında hala daha işitilmeye ve seyredilmeye açık oluşları ile değerlerini katlayarak hayatın içinde kendilerini göstermeye, işitilmeye ve seyredilmeye devam etmektedirler. Yine dönemin tiyatro seyircisi için Latacz: *‘Seyirci, ne olup bittiğini, bir kerelik alımlayışta hemen kavramalı, fakat niçin tam da öyle olup bittiğini kesinlikle hemen kavramamalıdır.’*¹⁹⁸ der. Bu da insanın hayatta olup bitenleri izlerken içine düştüğü durumun tarifidir. İnsan bu belirsizliği kendine açıklamak için Tanrısallığa ve kadere başvurur. Tiyatronun kökeni olan Dionisos kültü, her dönem için, insanın akılcılıktan kopabilmesi olarak görünür. Tiyatro sahnesindeki oyuncunun temel aksesuarı maskedir. Maske hayat sahnesinde var olan tüm insanlığın da temel duruşudur.¹⁹⁹ Maskenin temel etkisi ise karakter değişimidir. Tiyatro oyunlarında karşımıza çıkan karakterler tipten tipe rahatlıkla geçen, birçok rolü aynı anda sergileyen oyunculardır. Tıpkı hayatın içindeki insanlar gibi.

Toplumdaki kadın tipleri antik edebiyat üzerinden okunmaya devam edildiğinde karşımıza 7 karma karakter çıkmaktadır. Her karakterin rol tipi ve davranış şekilleri kahraman adları ile isimlendirilerek açıklanmıştır.

¹⁹⁷ Latacz, s.12.

¹⁹⁸ Latacz, s. 17.

¹⁹⁹ Latacz, s. 25.

2.4.2.1. Medea Tipi

Medea antik edebiyatın en güçlü ve en dikkat çeken kadın karakteridir. Hatta bir eşdeğeri erkek karakter olarak dahi karşımıza çıkmaz. Karakterinin bir benzerini hayatın içinde görmemiz de pek olası değildir çünkü o tanrıçalar karması karakteri ve yetenekleriyle eril dünyaya hükmeden anaerkil dönem kadınının temsilidir. Medea isminin sözcük anlamı: Akıllı, çare bulan demektir.²⁰⁰ Medea bir tanrıça olarak değil ama tanrı soyundan gelen, tanrısal özelliklere sahip büyücü bir kadın olarak tanıtılır. Güneş tanrısı Helios'un torunu, efsanevi kadın büyücü Kirke'nin²⁰¹ yeğenidir. Söylencesi²⁰² sadece büyü yapabilme gücüne sahip bir karakteri değil, insansı normları ve tanrısal sınırları cesaretle aşan,²⁰³ yaptıklarının dehşetinin farkında olduğu halde ürkmeden yoluna devam eden bir karakteri anlatır.²⁰⁴ Medea karakteri; kocasına sahip olduğu her şeyi veren kadın rolüyle adeta toprak ve bereket tanrıçası Kybele'dir.²⁰⁵ Akıllı, acımasız ve stratejik hamleleriyle seyircisini dehşete sürüklerken Athena gibi kabiliyetlidir. O büyüdeki hızlı ve olağanüstü değişimlerde olduğu gibi rolden role geçmekte son derece hızlı ve değişkendir. Bir adama duyduğu aşk karşısında her şeyi yapabilecek duruma geldiğinde adeta Yunanlıların biraz ahmak bulduğu Afrodite'e dönüşür çünkü onun evliliği güç için değil saf tutku için yapılmıştır. Kocasının ihanetini öğrendiğinde önce Hera'nın kıskançlığına ve intikam hırsına bürünür. Ve tıpkı Hera gibi öfkesini üçüncü şahıslara yöneltir. Medea son derece güçlü bir kadındır ve öfkesinin esas sebebi kıskançlık değil aşağılanma duygusudur. İhanet, yarı yolda bırakılmışlık, bir başkasının kendisine tercih edilmesi, yapılan olağan üstü fedakarlıkların hiçe sayılması, yaşanan ağır hayal kırıklığı Medea'nın içini intikam ateşiyle doldurur. Süt ninesinin dediği gibi: '*Ruhu şiddetlidir Medea'nın, kendisine*

²⁰⁰ Latacz, s. 266.

²⁰¹ Büyücü tanrıça olarak bilinir, ana yurdu İtalya'dır. Bir rivayete göre Güneş tanrı Helios'la Okeanos kızı Perseis'ten doğmadır. Başka bir rivayete göre ise, ay ve büyü tanrıçası Hekate'nin kızıdır ve büyücülüğü ondan almıştır. Odyseia ve Argonaut'lar destanlarında kendisinden bahsedilir. Detaylı bilgi için bakınız: Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 177.

²⁰² Medea'nın hem Argonaut'lar destanında hem de tragedyalarda sözü geçen serüvenleri şu adlar altında anlatılmıştır: Argonaut'lar, Iason, Aietes, Pelias. Bakınız: Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*.

²⁰³ Rodoslu Apollonios, *Argonautika*, 1655.

²⁰⁴ Latacz, s. 267.

²⁰⁵ En eski toprak tanrıçasıdır. Ana yurdu Anadolu'dur, çok fazla kaynakta adına rastlanır. Ana tanrıça dininin en eski ve en etkili tanrıçası olduğu düşünülmektedir. Adının Farklı Kullanımları: Kültepe tabletleri>Kubaba, Lidya'da> Kybebe, Frigya'da>Kybele, Hitit Kaynaklarında> Hepat, Sümer'de>Marienna, Mısır'da>İsis, Suriye'de>Lat, Girit'te >Rhea, Efes'te >Artemis, İtalya'da> Venüs. Detaylı bilgi için bakınız: Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*.

*fena muamele etmelerine tahammül edemeyecektir!*²⁰⁶ Kocasına göre Medea; barbarlar ülkesinin, kültürsüz ortamından gelmiş ve uygarlığa kavuşmuştur. O bir yabancıdır yani o bir sığıntıdır, dolayısıyla çocukları da bir sığıntıdır.²⁰⁷ *Medea şaşkın, hiddetini 'bana haksızlık yapma cüretini gösteriyorlar'*²⁰⁸ dizesiyle dile getirir. Sabrı ve sağ duyusu kalmayan Medea'nın içinden o evcilleşmemiş, kırsal, acımasızca intikam alan Artemis çıkar. Artık kırılgan ve üzgün Medea değildir, intikam ateşiyle yanıp tutuşan bir ordunun kumandanı gibidir, Medea'nın savaşta kuralları yoktur. O kurallar, o akılcılık, o ana merhameti beklentileri hep eril uygarlığın normlarıdır. Medea tam da bu noktada başka bir dünyaya ait olduğunu hissettirir. Medea kocasından intikam almak için evlatlarını öldürür evet ama o öldürmese de zaten intikam için gelenler onun çocuklarını öldürecektir. O kendi hatalarının cezası olarak, zafer uğruna kızını kurban eden Agamemnon'dan fazlasını yapmamıştır. O oyunu eril dünyanın kurallarına göre oynamıştır, şaşırtıcı olan sadece cinsiyetidir. O kadın olarak kendinden beklenmeyişi yapmıştır. 'Ben binlerce kurbandan yalnızca biriyim; biz kadınlar...!'²⁰⁹ dizesiyle acısını genelleştirmiş, kendisine/bireyliğine ve kadınlığına olan saygısını analığına tercih etmiştir.²¹⁰ Medea, incitilip değer görmeyen her kadının öfkesinin doruk noktasının temsilidir. Kendi durumunu, *'İşte şimdi Medea'yım: yeteneğim ıstıraplarımla serpildi'*²¹¹ dizesiyle dile getirir. Medea'nın dramı hemen her gün bir kadının hikayesi olabilirken tepkisinin bir benzerine denk gelmeyiz kolay kolay. Çünkü o Medea'dır, başka bir dönemin kadınıdır, gücünü olağanüstü yeteneklerinden alır. Günümüzde aşağılanıp, hor görüldüğü, hakarete ve ihanete uğradığı için gözü dönüp acımasızca intikam alacak erkek tipi oldukça olağan karşılanır ama aynı duruma düşen kadınlardan gelen benzer tepkiler şaşkınlık yaratır.

²⁰⁶ Euripides, *Medea*, 36.

²⁰⁷ Latacz, s. 273.

²⁰⁸ Euripides, *Medea*, 165.

²⁰⁹ Latacz, s. 272.

²¹⁰ Yunan kültürü kadına ve erkeğe ait olan erdemleri ayırmış erkekte hoş ve müsamahalı gördüğü davranışları kadında canavarca kabul etmiştir. Bu durumun sebebi insanlar arasındaki hiyerarşi inancıdır, hatayı hata yapan insanın konumudur. Hiyerarşinin en üstünde bulunan Tanrılar hata yapsa da kınanmaz ve bir ceza görmezler, onlara ayıp günah yoktur. Aksine onlara ceza ya da ayıplama kesmeye kalkmak kınanmaya sebep olur. Hephaitos'un Afrodite ile Ares'i basması örneğinde olduğu gibi.

²¹¹ Seneca, *Medea*, 910.

2.4.2.2. Klytaimestra Tipi

Trajik bir hikâyeye sahip olan Klytaimestra karakteri kendine yapılan kötülöklere tepki vermiş ve bedelini de Medea'dan çok daha ağır ödemiştir. Klytaimestra karakteri Hestia'nın Medea'ya dönüşümüdür. Belki de içinde bir Athena barındırmadığı için kocasından intikam almak için çocuklarını öldürmek yerine kocasını öldürmüş ve çocuklarının ölümcül öfkesini yaşamıştır. Zorla yaptırılan bir evlilik, sevimsiz ve ihmalkâr bir koca Klytaimestra'yı önce eşini aldatan, sonra da öldüren ve yaptıklarından pişmanlık duymayan bir kadına dönüştürecektir. Kimine göre Klytaimestra kıskanç ve kindar bir kadındır, kimine göre aşığının elinde bir araca dönüşen saf bir kadındır. Her halükârda kadınlığını ve insanlığını aşağılayan bencil kocasına karşı acımasız bir tutum sergilemiş; kocasının acımadan öz kızını kurban etmesi ve hiçbir bedel ödememesini de bu duruma gerekçe olarak sunmuştur.²¹² Esasında Klytaimestra içinde bir Demeter barındırmaz, onun öfkesi evlat kaybından ziyade zalim kocasının yaptığı her kötülüğün yanına kalışına dayanamamasıdır. Bu bir bakıma zalim eril tahakküme baş kaldırıştır ve cezasını baş kaldırdığı sistemin savunuculuğunu üstlenen kendi evlatlarının elinden çekecektir.²¹³ Klytaimestra önce susup sabreden, sabrı tükenince yakıp yıkan ve sonunda kaybeden kadın rolündedir.²¹⁴ Klytaimestra karakteri bu duruma şu şekilde isyan eder:

*Eğer bir kadının adı kötüye çıkmışsa, onun üstüne artık iyi konuşulmaz. Ama bence bu haksızlık!*²¹⁵

2.4.2.3. Antigone Tipi

Antik edebiyatın en etkili karakterlerinden biri şüphesiz Antigone'dir. Oldukça dramatik bir hayata sahip olan Antigone dram üstüne dram yaşar. Güçlü, kararlı, inançlı, inatçı ve son derece tutucu karakteriyle içinde bir Artemis taşır. Sadık, vefalı ve korumacı evlat ve kardeş rolünü canı pahasına üstlenir. Antigone yasalar karşısında boyun eğmeyen Artemis'in o tam evcilleşmemiş, kırsal yanını en güçlü biçimde oynar. Antigone son derece radikal bir karakter olarak saygıyla karşılanır. Antigone; kırsalda yaşayan, geleneklerine bağlı, babasının ve erkek kardeşlerinin saygınlığını kendi

²¹² Erhat, s. 178-179.

²¹³ Bakınız: s. 23-25.

²¹⁴ İlgili Kitaplar: Akhilos; *Agamemnon*, Sofokles; *Elektra*, Euripides; *Elektra ve Orestes* tragedyalari.

²¹⁵ Euripides, *Elektra*, 1015

canından değerli gören, töreyi kutsayan, devlet ve yasa fikriyle uzlaşmamış, baş kaldırmaktan çekinmeyen, dik kafalı ve son derece tutucu kadın rolündedir. Azra Erhat kendisinden: ‘Hayat hikayesi bize en çok dokunan kahramandır.’ diye bahseder.²¹⁶ Antigone tutucu karakteriyle töre cinayetlerinden, kan davalarına öldürücü geleneğin savunucusu ve sürdürücüsü rolündedir. Bu geleneği oluşturanlar kadınlar değillerdir ama yaşatanlar daima kadınlar olmuştur. Tuğrul: ‘*Antigone, baba yasalarına sadakat hikayesidir. Kız çocukları, babaların kurduğu düzenin kurban edilebilir koruyucularıdır.*’ diye söz eder Antigone’dan.²¹⁷

Antigone’nin kız kardeşi İsmene onun aksine boyun eğici, yasalara bağlı, uzlaşmacı bir tavır takınır. Aynı acıyı ve inancı paylaşmaktadırlar ama tavırları son derece farklıdır. Antigone baş kaldırmayı, İsmene itaat etmeyi seçer ve Antigone kardeşinden de yüz çevirir. Dışlanmış ve kırılmış İsmene hakkında ölüm kararı verilen kardeşi için bir kez daha krala yalvarmayı, onu akla ve sağ duyuya davet etmeyi dener ve sonuç alamayınca kardeşinin suçuna ortak olduğunu söyleyip birlikte öldürülmesi gerektiğini söyler.²¹⁸ Ama bu çabalar sonuç vermeyecektir. İsmene dışlanıp itilmişliği ile kalacaktır. İsmene tüm erdemleriyle bir Hestia gibi davranmış olsa da eril dünyada Hestia’nın değeri adı geçmediği sürecidir. Perikles’in ünlü ‘Cenaze Töreni Söylev’inde de belirttiği gibi:

“.... Kadınlar için en büyük ün, yaradılışınızın çizdiği sınırlar içinde geride kalmanız, erkekler arasında lehinizde olsun aleyhinizde olsun adınızın mümkün olduğu kadar az anılmasıdır.”²¹⁹

Antigone bu yolun tek yolcusu değildir elbette. Agamemnon’un kızı İphigeneia Yunan ordusunun zaferi için kurban edilmeyi²²⁰ eril bir dille yiğitçe şu sözlerle kabul eder:

*Vücudumu Hellas’a veriyorum.
Beni kurban ediniz! Troya’yı yakıp yıkınız!
Bunlar benim hatıramı uzun zaman yaşatacak.
Benim çocuklarım, düğünüm, şöhretim bunlar olacak.
Barbarların Yunanlılara değil,*

²¹⁶ Erhat, s. 40.

²¹⁷ Saime Tuğrul, ‘Ebedi Kutsal Ezeli Kurban’, (İstanbul: İletişim Yayınları 2010), s. 133.

²¹⁸ Latacz, s. 188-197.

²¹⁹ Thukidides, *Peloponnessos Savaşları*, (2-45).

²²⁰ İphigeneia’nın kurban edilmesini isteyen de tanrıça Artemis’tir. Daha sonra onun yerine bir geyik gönderdiği ve onu ölümsüz kılıp Olympos’a yükselttiği söylenir.

Yunanlıların barbarlara emretmesi lazım anne.

*Zira onlara esaret, Yunanlılara hürriyet yakıştır.*²²¹

Euripides bu sözlerin savunucu değildir ama bir babanın kızını kurban etmesi ve kızın buna razı olması anca vatanperverlik ve yüce gönüllülük ile açıklanıp kabul edilebilir. Bu duruma benzer bir örnekte kocasını savaşa gönderen Alkmene karakteri için geçerlidir, Yunan şairleri oluşturdukları kadın karakterlerin dilinden savaşı ve kahramanlığı sürekli över ve bunun kadınlar nezdinde böyle kabul edildiğinin altını çizerler.

*ALKMENE: Kocamı gördüğüm azıcık zamanda, bir gececik, biraz bahtiyar oldum. Sonra beni birdenbire, gün doğmasını bile beklemeden, koyup gitti. Kocam, herkesten ziyade sevdiğim yanımda olmayınca, dünyada yapayalnız kalmışım gibi oluyor. Gelmesi beni sevindirmişti, ama gitmesi daha da çok kederlendirdi. Ama düşmanlarımızı yendiğini, ocağına şanıyla, şerefıyla döndüğünü düşünüyorum da gene bahtiyarım. Evine şanla, şerefle dönsün de varsın benden uzakta olsun. Burada olmamasına sesimi çıkarmaz, katlanırım: kocam için savaşın kahramanı densin, ünü her yanda söylensin, ben beklemeye razıyım. Dünyanın en güzel mükâfatı, yiğit diye tanınmak değil mi? Yiğit diye ün salmak öyle bir saadet ki, onun önünde bir şey hesaba katılmaz. Hürriyeti de emniyeti de hayatı, serveti, vatani, çoluğu çocuğu, her şeyi koruyan yiğitlik... Yiğitlik dedin mi, her şey onun içinde. Bir kimsede yiğitlik olsun, artık onun her şeyi var demektir.*²²²

Kendisini kurban eden kadınlara bir başka örnekte Alkestis karakteridir. Daha önce bekareti korumanın anlamını açıklarken değindiğimiz gibi evlilik yoluyla kadın baba egemenliğinden koca egemenliğine geçmiş olur. Evli kadın için daha doğrusu koca egemenliğine geçmiş kadın için²²³ baba yasası yerini koca yasasına bırakır. Kadın koca yasalarının devamı için ölmeyi göze alır. Alkestis de kocası yaşasın diye onun

²²¹ Euripides, *Iphigenia Aulis'te*, 1370-1400.

²²² Plautus, *Amphitryon*, 635-650.

²²³ Bu her zaman paralel şekilde gerçekleşmiyor olabilir. Özellikle babası kocasından daha soylu kabul edilen kadınlar kocalarının egemenliğini kabul etmekte zorlanırlar. Bu yüzden antik Yunan da (ve ataerkil toplumların genelinde) erkeğin kadından daha soylu olması tercih edilir.

yerine ölmeyi kabul eder. Bu sayede de kendisinden cesur ve fedakâr kadın olarak bahsedilir. Alkestis hiç düşünmeden hayatlarını kocalarına ve erkek çocuklarına yani bir bütün olarak erkek yasalarına feda eden ödül olarak da ‘cevakâr kadın’ sıfatına layık görülen kadınların temsilidir. Bu sıfatın bize çok tanıdık gelmesi hikâyenin bir benzerinin Türk mitolojisinde de anlatılıyor olmasıyla paralel düşünülebilir.²²⁴

2.4.2.4. Hekabe Tipi

Erhat Hekabe’den ‘ilkçağ yazımında doğurgan ve bahtsız ana tipini canlandırır’ diye bahseder. ‘Hekabe tatlı dilli, cömert ve dini bütün bir ana olarak gösterilir.’²²⁵ Hekabe Demeter’in temsili rolündedir. Demeter’in Persephone’nin kaybettiğindeki arayış ve çırpınışlarını Hekabe’de de izleriz. Önce oğlu Hektor’un Akhilleus tarafından öldürölmesi sonra kızı Polyksene’nin Akhillus’un ruhuna kurban edilmesi akabinde Trakya kralına emanet ettiğı küçük oğlu Polydoros’un öldürölmesi üzerine intikam alma arzusuna kapılan Hekabe, Tarım ve bereket tanrıçası olan Demeter’in kızı Persephone’nin kayboluşunda yeryüzünü kuraklaştırıp kıtlığa ve ölüme sebep olması gibi Trakya kralını kör edip evlatlarını da öldürüp soyunu kurutarak intikam alır. Tüm acılarına ve köle edilişine rağmen asil ve erdemli duruşundan, acımasız intikam planına rağmen akıl ve hak yolundan ayrılmayan ulu kişi olarak temsil edilişinden ödün verilmez.²²⁶ Çünkü o her koşulda saygıyı hak eden ana rolündedir.

2.4.2.5. Elektra Tipi

Troya savaşında kızını kurban eden Agememnon ve bunun üzerine kocasını öldüren Klytimestra’nın kızı olan Elektra annesinden intikam almak için erkek kardeşi Orestes’i annesini ve aşığını öldürüp öçlerinin alması için yetiştirir. Elektra Athena gibi baba düzeninin takipçisi, baba yasalarının koruyucusu rolündedir. Antigone ile benzerlikleri olsa da Elektra daha karanlık taraftadır. Onun eline annesinin kanı bulaşmıştır. Kan davalarının en belirgin simgesidir. Öfkeli, intikamcı, fişekleyici kadın tipinin temsilidir. Freud’un etkisiyle baba sevgisi ile özdeşleşmiş olsa da onun sevgisi; tatlı dil, ilgi, merhamet ve ikram barındırmaz. O baba figüründen

²²⁴ Bakınız: Deli Dumrul hikayesi.

²²⁵ Erhat, s. 123-124.

²²⁶ Erhat, s. 124.

ziyade baba yasalarına bağlıdır. Onları korumayı kendine ödev edinmiş ve eyleme geçmiştir, bu yüzden hakkında negatif bir söylem pek bulunmaz.²²⁷ Euripides'in "Elektra" adlı oyununda kullandığı ifadeler 'Elektra Tipi'ni tanımlayıcı niteliktedir:

- Evde erkeğin değil de kadının sözünün geçmesi utanç verici değil mi? Kent içinde, erkeğin değil de annelerinin adlarıyla anılan çocuklardan da nefret ederim.²²⁸

2.4.2.6. Helena Tipi

Helena antik edebiyatın en ünlü kadınıdır. Ama onun tanımlayan tek kelime vardır; 'güzel', dünyanın en güzel kadını, uğruna savaşlar yapılan güzel, binlerce insanın ölümüne sebep olan güzel, güzeller güzeli Helena. Aslında Helena bir karakter olarak var olmanın ötesinde gerçek anlamda bir temsildir. O uğruna mücadele edilebilir güzelliğin temsidir. Güzel kadına sahip olmak erkek dünyasında bir erektir. Kadın ereğe dönüştüğünde tamamen pasifleşir. Helena'nın güzelliği Afrodite'ye bir güzellik midir bilemeyiz. Uğruna bu kadar mücadele edilen kadının varlığı sevgiliye nasıl hissettirir bilemeyiz. Onu elde eden mutlu mesut olmaz aksine o mutsuzluk ve savaş getirir. Denilebilir ki Helena erkek dünyasında bir güç sembolüdür. Bu yüzden uğruna birkaç erkeğin mücadele ettiği ama kendi varlığı itibariyle güzel ve pasif kalan kadının karakteridir. O mücadeleyi kazanan taraftan yana kolaylıkla olabilir. Tercihlerinden ve sebep olduklarından dolayı çoğu zaman hüznün ve pişmanlık duyar. Kimine göre iffetli kimine göre iffetsiz kabul edilebilir. Esasında akıntıya göre şekil almış, bilinçli olarak iffetli ya da iffetsiz bir davranışta bulunmamıştır. Hiçbir koşulda mutlu olamaması da sanki onun kaderidir. Yine de güzelliği ve tepkisizliği sebebiyle tanrıçalaştırılmıştır. Halk arasında kullanılan 'çirkin şans' tabiri bu temsilin şanssızlığının iyi bir ifadesidir.

2.4.2.7. Andromakhe Tipi

Akıllı, iyi, naif ve sevecen kadının temsidir. Kayın validesi Hekabe tipine yakındır, Akhilleus tarafından annesi, babası, kardeşleri, kocası ve bebeği öldürülmesine sonra da Akhilleus'un oğluna esir edilmesine rağmen acımasız intikam planlarına girişmemiştir. Her zaman sadık ve yapıcı olmuştur. Köle olduğu evde evin

²²⁷ Erhat, s. 100.

²²⁸ Euripides, *Elektra*, 935.

hanımının kısıkaçlıklarına ve canına kastedilmesine rağmen soylu ve sağ duyulu tavrından ödün vermemiştir. Andromakhe, Demeter ve Hestia karması tipiyle ideale en yakın iyi kadın tipidir.

Andromakhe'nin, Hermione'ye verdiği tavsiyeler de söylediklerimizi destekler niteliktedir:

'...Bir kadın kocasını her şart altında sevmelidir...

Sen bir adamın birçok kadınla evlenip,

Her biriyle sırayla yattığı soğuk Trakya ülkesindeki

Tiranlardan biri ile evlendirilmiş olsaydın,

Bu diğer kadınları öldürecek miydin?

O vakit, yalnızca şehvet peşinde koşan

bir kadın olarak gösterilirdin.

Davranışın tek kelime ile iğrenç.

Evet, bizim sorunlarımız kocalarımızinkilerden

daha büyük ama biz,

*nasıl çözüleceğini de biliriz...'*²²⁹

2.4.3. Komedyalara Yansıyan Karakterler:

Komedyaya hikayelerini eski, orta ve yeni komedyaya türü olarak üç bölüme ayırmıştık. Yunan edebiyatını ağırlıklı olarak eski komedyaya eserleri oluşturur. Elimizdeki eserlerin tamamı Aristophanes'e aittir. Orta komedyaya geçiş dönemidir ve o dönemden bize herhangi bir eser kalmamıştır. Yeni komedyanın bilinen tek temsilcisi Menandros'tur. Ama Latin komedyasının önemli yazarları Plautus ve Terentius, Menandros'un takipçileri sayılmaktadır.

'Eski Komedyanın temeli Attika demokrasisine dayandığı için, kamusal hayatta meydana gelen değişiklikler ve hatta demokrasi alanında baş gösteren bunalımlar doğaldır ki komik şiirde tepkiyle karşılanmıştır. M.Ö. 5. yüzyılın sonunda komedyalara damgasını vuran soru, kriz noktasına nasıl gelindiği ve nedenlerinin nerelerde aranması gerektiği sorusudur. Oyunun baş kişisi kamusal alandaki berbat gidişat karşısında ya ütöpik bir karşı tasarım geliştirir ya da normal koşulların tümüyle

²²⁹ M. Lefkowitz, M. B. Fant, *Women's Life In Greece And Rome*, The Johns Hopkins, University Press, Baltimore 2005, 11-31.

geri gelmesini sağlar: Kadınlar erkeklerin gücünü, gençler yaşlıların gücünü ellerinden alırlar, normal dünya düşsel bir yolla altüst edilir.²³⁰ Atina, Peloponnesos savaşları nedeniyle ciddi bir buhran içindedir. Atinalı, askerler ve generaller ölmüş, Atina donanması tahrip olmuştur. Sicilya yenilgisinin faturası radikal demokrasiye kesilmiş, halk meclisine gelecek her teklifi önceden görüşüp denetlemesi için on kişilik bir kurul oluşturulmuştur. Oligarşiye geçişin habercisi olan bu kurulun akabinde Atina’da güvensizlik ve korku havası hüküm sürmeye başlamış. İnsanların fikirlerini serbestçe söylemesi resmen yasak olmasa da hiç kimsenin fikrini açıkça söylemeye cesaret edemediği bir ortam oluşmuştur. Hatipler de genelde Oligarşi yanlılarıdır. Bu baskıcı ortamda halk meclisi kısa zamanda kendini feshetmiş, yerine 400 erkekten oluşan meclis ve 5000 oy hakkına sahip erkekten oluşan halk meclisi kurulmuştur.²³¹ Aristophanes eserlerini böyle bir ortamda sahneye koymuş, siyasal anlamda en güçlü kişileri çekinmeden eleştirmiştir. Aristophanes’e göre şairlerin birincil görevi insanlara iyi ve doğru olanı anlatmaktır. Gününün filozoflarıyla eş değer kabul edilen şair taşlama sanatını siyasal bir eleştiri ve halkı bilinçlendirmek için bir araç olarak kullanmıştır. Bu konudaki fikrini de *Kurbağalar* adlı oyununda aynı görüşü paylaştığı Aiskhülos temsili ile dile getirmiştir, aynı kaygıyı paylaşmayan Euripides’i de eleştirmiştir.

EURIPIDES: Peki Faidra efsanesi eskiden beri yok muydu zaten? Onu ben mi icat ettim?

*AİSKHÜLOS: Tabii, vardı... ama şair kötü olanın üzerini örtmeli ve sahneye çıkarmamalı. Nasıl küçük çocuklar öğretmenler tarafından eğitilirse, daha olgun çağdakiler de şair tarafından eğitilir. Başka yol yok... Biz yararlı ve iyi şeylerden söz etmeliyiz!*²³²

Aristophanes’in kadına bakış açısı döneminin düşünürlerinden farklıdır. Eserlerindeki kadınlar, toplumsal düzene başkaldıran, eleştiren, sokakta olan, konuşmaktan çekinmeyen bir yapıdadır. Aristophanes'in kadınları, Klasik Yunan kadınından beklenmeyen şekilde meclis kurar, bayramlarında kendilerine düşman olan erkeklere karşı planlar yapar, savaşın getirdiği yıkımı dindirmek için cinsel greve dahi

²³⁰ Bernhard Zimmerman, *Antik Yunan Komedyaları*, çev. Ayşe Selen, (İstanbul: Mitos- Boyut, 2017), s. 55.

²³¹ Zimmerman, s. 86.

²³² Aristophanes, *Kurbağalar*, 1055.

giderler. Aristophanes'in kadın imgesi evde oturmamakla kalmaz, devlete ve gidişatına da dur diyebilir.²³³

Eski komedyadan yeni komedyaya geçiş sürecinde bu kaygı tamamen ortadan kalkmış tiyatro siyasi mesaj veren, halkın sorunlarını ve isteklerini yansıtan, halk için öğretici olan yapı ve duruşunu değiştirmiş bireyin özel ve gündelik ilişkilerini anlatan bir yapıya bürünmüş, dil ve üslup özellikleri de değişmiştir. Aristoteles'e göre: 'Eski komedyaya yazarlarına göre güldüren şey ahlak dışı sözlerdir; oysa yeni komedyaya yazarlarına göre daha çok imalar güldürür, bu ise iyi duruma doğru önemli bir ilerlemedir.'²³⁴ Yanı sıra '*komedyanın tek tek kişileri taşıma biçimi de yerini insana dair genel temalara bırakmıştır.*'²³⁵ Ama tiyatrodaki bu değişimin siyasal değişimden bağımsız yaşandığını söyleyemeyiz. Özellikle yeni komedyaya oyunlarında sık sık işlenen alt ve üst kesimi birleştiren hikayeler [Modern tiyatrodaki zengin-fakir ilişkisi] dönemin siyasi düşüncesini yansıtır şekildedir. Dönemin lider politikacısı Demetrios'un etkilendiği fikir; Aristoteles'in orta sınıf kavramıdır. Bu açıdan ele alındığında, *Huysuz Adam*'da zengin aileyi yoksul aileye bağlayan çifte evlilik dikkat çekicidir.²³⁶ Böylece Yeni Komedyaya ile; Tragedyalardaki en soyluların ve Eski Komedyalardaki gibi en aşağı sınıfın anlatıları ayrımı ortadan kalkar ve en üst ve alt sınıf insanların hikâyesi ortak işlenir. Bu başka bir değişle sınıflarına göre insanları erdemli/erdemli diye ayıran görüşün de sona ermesidir. Menandros, aşağı sınıfın temsilcisi olan fahişe ve köleleri rol kişinin statü ve kökeninden bağımsız oyundaki soylu rolündeki şahsiyetten daha üstün kılan bir insaniyete büründürür. Örneğin: *Sisamlı Kız* (Samia) ve *Hakem Kurulu* (Epitrepontes) oyunları karşılaştırıldığında; her iki oyunda da salt çıkarları doğrultusunda hareket etmeyenler, tersine özverili davranışlarıyla her şeyin mutlu bitmesini sağlayanlar fahişelerdir.²³⁷ *Yine Kadının Nefret Ettiği Adam* (Misumenos) oyununda: *Getas* düzenbaz, çıkarıcı, köle rolünde değildir; daha ziyade genç efendisi için endişelenen, onun iyiliğini düşünen biridir.²³⁸

²³³ İlkay Şahin, 'Antik Yunan Yazarlarında Kadın İmgesi', Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2018. s. 53.

²³⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* 1128. a-b.

²³⁵ Zimmermann, s. 56.

²³⁶ Menandros, *Huysuz Adam-Düskolos*, Candan Şentuna, (İstanbul: Mitos-Boyut, 2014), giriş yazısı, s. 10.

²³⁷ Zimmermann, s. 237.

²³⁸ Zimmermann, s. 239.

Orta sınıfın oluşması için kaçınılmaz olarak ve tabii ki komedyanın kökenindeki bereket için yapılan kutsal evlilik ritüellerinin kalıntısı olarak Yeni Komedyada da olay zorunlu olarak bir evlilikle sonuçlanır.²³⁹

Dönemin baskın felsefi düşüncesi stoacılıktır bu da Eski Komedyanın sonlarına doğru, orta komedy ve yeni komedy dönemlerini de kapsayacak şekilde mutluluğun şehirde yani toplulukta bulunacağı fikrine karşın mutluluk için münzevi bir hayat yaşama fikrini öne çıkarır.²⁴⁰ Elbette ki buradaki münzevi hayat kamusal alandan uzak kalmaktır yoksa insanlardan büsbütün soyutlanmak değildir. Genelde *Huysuz Adam* hikayesinde de olduğu gibi kendini tamamen yalnızlaştıran insanlar kınanır ve mutsuz karakterler olarak anlatılır. Yeni Komedy; konularını aşk uğruna çevrilen entrikalar, yosma aşkları, baba-oğul ilişkileri, kayıp-kavuşma hikayeleri gibi alanlardan seçip; yalnız ve mutsuz olan bireyin yeni bir aile kurma ya da ailesini genişletmek suretiyle saadete ermesini işler ve nihai olarak düğün ve şenlikle final yapar.

Komedy eserlerinin en önemli özelliği edebiyatın diğer türlerine kıyasla bize sosyal ve gündelik hayat hakkında bilgi taşımış olmasıdır. Tanrıçalaştırılmış yahut kahramanlaştırılmış temsillerden farklı olarak halktan insanların en doğal halini, düşünce ve algılarını, idealleştirilen kadın tipinden ziyade izlenip yorumlanan kadın tiplerini tanımamıza olanak sağlamıştır. Tabii ki yine hatırlamakta fayda var ki komedyalara yansıyan bu kadın karakterler eril gözün alaycı ve yer yer aşağılayıcı anlatımı ile aktarılmıştır. Kadınların dürüst ve namuslu olmadığı inancını taşıyan ve oyunları ile bu düşünceyi halk nazarında perçinleyen ozanlar yer yer birbirlerini de eleştirmişlerdir. Aristophanes *Kadınlar Şenlikte* oyununda da şöyle der: Yarattığımız eserlerin doğası, bizim doğamızın yansımasıdır.²⁴¹ Genel olarak Aristophanes kadınları konu edinen komedyalarında erkeklerin eşleri konusunda çekindikleri noktaları alaycı bir şekilde sahneye koymuştur.²⁴² *Kadınlar Şenlikte* adlı eserinde Euripides'i eleştirerek kadınların bu tutumdan duydukları rahatsızlığı dile getirmiştir. Kendilerini despot, yalancı, sadakatsiz, dedikoducu ve güvenilmez olarak tanımlayan Euripides'e isyanlarını kadınlar şöyle dile getirirler:

²³⁹ Menandros, giriş yazısı, s. 11.

²⁴⁰ Zimmermann, s. 195.

²⁴¹ Aristophanes, *Kadınlar Şenlikte*, 165.

²⁴² Aristophanes, *Kadın Mebuslar*, çev. Erman Gören- Eser Yavuz, (İstanbul: İş bankası yay. 2019), giriş yazısı s. xxvii.

MİKA: Onun biz kadınları hor görmesinden ve biz kadınlara attığı iftiralarından ben de bıktım usandım! Bize etmediği hakaret kaldı mı ki ha? Biz kadınlara yakıştırmadığı tek bir rezalet yok, her türlü pisliği çirkefligi biz kadınlara mal ediyor! Biz kadınları rezil etmek için etmediği laf atmadığı iftira kalmaz. Evet bayanlar evet, Euripides! Biz erkekleri baştan çıkaranlar, alkolikler, gevezeler, kalleşler, kafadan hasta olanlar, kocalarının hayatlarını cehenneme çevirenler ve daha neler neler diyecektir yine, her fırsatta bir şeyler uydurup üzerimize atacaktır bu arsız herif. Ve kocalarımız da tiyatroya gidip bu zırvalıkları duyunca inanıyorlar tabii ve sonrasında eve geldiklerinde ise bize bir ‘merhaba’ demek yerine ne yapıyorlar? Bize şüpheyile bakıyorlar, evin her köşesini arayıp herhangi bir şey gizlemiş miyiz diye bakıyorlar; gizli aşıklarımız olabilir miş falan! Bu herif, kocalarımızın beynini tümünden yıkadı! Kafalarına her türlü zırvalığı tıktırdı! Kendine çiçekten bir taç yapmaya gör, yok efendim, kocan şüphelenir bir sevgilin falan mı var diye, çanak çömlek düşürmeye gör sonrasında aman aman kocan hemen haykırı verir: “Kafandan neler geçiyor senin, yine kimi düşünüyorsun ha? Eminim ki şu Corinthli yabancı heriftir yine!” Ah ah tanrılar yardımcısı olsun o kızın, eğer ki karnına sancılar girmeye görsün, ha bir de benzi solmuşsa eğer. Hemencecik salak abisi haykırıverir: “Bu kızın beti benzi solmuş, hiç iyi değil bu! Bu işte bir iş var, hamiledir kesin!” evlerimiz hem görüntü hem hal itibarıyla tam bir hapishaneye benzedi! Her köşede yeni kilitler, yok efendim kadınlar dışında kimsenin giremediği odalar ve kapı önüne dikilen bekçi köpekleri, yok efendim gizli aşıklarımızı uzak tutmak içinmiş hepsi, hah! Tamam anladık! Haydi hepsinden geçtik diyelim, peki ya bir zamanlar; evin idaresinde biz de sorumlu olurduk, o ne oldu? Hepsini aldılar elimizden, kendi evimizde mahpus olduk!²⁴³

Aynı dönem kadınlarının gözünde de erkekler çok muteber değildir, erkekleri beceriksiz, savurgan, kadın düşkün, kıskanç, kaba, yetersiz, takdirsiz, kıymet bilmeyen, güvensiz tipler olarak görürler. Aynı eserde koro kadınların düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

KORO: Alçak heriflerden bahsediyoruz ya şimdi. Hepsi sizlerin arasındadır, bizim değil! Oburlar, şişkolar, haydutlar, kaçakçılar, köle tüccarları, falan falan! Hepsi de oradalar, sizlerin içinde. Erkeklerin! Evet, öyle!

²⁴³Aristophanes, *Kadınlar Şenlikte*, 385-410.

Her fırsatta ‘ekonomiden bahsederler, uzun uzadıya konuşurlar! Fakat bunu, babalarından kalan malları ve paraları çarçur ederken yaparlar tabii! Metelik bile tasarruf edemezler, asla! Oysaki bizler, nasıl tasarruf edeceğimizi iyi biliriz. Kocalarımızdan bazıları mızrak uçlarındaki demiri bile kaybetmişler! Evin hiçbir yerinde bulamıyorlar; diğerleri ise, savaş alanındaiken ellerindeki kalkanları sırtlarından taşıyorlar herhalde!’²⁴⁴

Aristophanes *Kadın Mebuslar* adlı eserinde erkeklerin siyasal alandaki beceriksizliklerini eleştirirken yönetimi kadınlara devreder ve kadınların özellikle anne oldukları için askerleri koruma konusunda çok daha gayretli olacaklarını, para bulmakta ve tasarruf etmekte daha iyi olduklarını, konuşmakta maharetli iş yapmakta uyanık olduklarını söyler.

Öylece bırakalım yönetsinler, yalnız şuna dikkat edelim:

Her şeyden evvel anne olduklarından askerlerimizi korumaya can atacaklardır. Hem kim çocuklu bir kadından daha çabuk onlara kumanya yollayabilir?

Para bulmada da bir kadından daha cingözü yoktur.

Ayrıca yönetirken de hiç aldanmayacaktır.

Zira kendileri aldatmaya alışıktır.²⁴⁵

Atinalıların Perslerle olan savaşlarında kadınların ne kadar vatansever oldukları vurgulanmaktadır. Aristophanes bitmek bilmeyen Peloponnesos savaşı için de yine sahneye kadınları çıkarır. Erkeklerin hayatlarında güç arzusundan daha baskın hangi arzu olabilir sorusuna cinsellik cevabını veren de Aristophanes’dir. Güç savaşları nihayete ermeyip iş içinden çıkılmaz hale gelince Aristophanes kadınlar aracılığı ile erkekleri dize getirir, kimine göre Aristophanes bu fikriyle kadınları aşağılamaktadır, kadınların savaşı durdurmak için yapabilecekleri hiçbir şey yoktur ve cinselliklerini kullanmak zorunda kalırlar, esasında erkekler bir akıl tutulması yaşamakta anlamsız bir güç savaşı uğruna vatanlarını 27 yıl süren ve sonunda en iyi

²⁴⁴ A.g.e. 815-830.

²⁴⁵ Aristophanes, *Kadın Mebuslar*, 230-235.

siyasetçilerini, askerlerini, yaşlılarını, hatiplerini kaybettikleri altın çağını yaşayan memleketlerini bir daha toparlanamaz hale getirecek bir kaosa, manevi ve ahlaki olarak geri dönülmez noktaya getiren ekonomik ve ruhsal çöküntüye sürüklemiş olmalarını eleştirmekte, bu akıl tutulmasına sebep olan güç arzusunu ancak daha baskın bir arzuyla aşabileceklerini göstermeye çalışmıştır. Hatta denilebilir ki ozan sıfatıyla kadınlara da yol göstermeye, fikir vermeye çalışmıştır. Özellikle eril dünyayı rasyonel gören, akılla doğayı kontrol altına alabileceklerine inanan, ruhsal ve fiziksel anlamda erkek üstünlüğünü savunan Yunan düşüncesine ağır bir eleştiridir bu durum. Kadınların irrasyonel tutumları, dengesiz davranışları anlamsız şekilde takıp takıştırdıkları çözüm olacaktır 27 yıldır çözümü bulunamayan savaşa. Dünyayı kontrol etmek çok iddialıdır erkek kendi başlattığı savaşı bitirememekte, kendi doğasını kontrol edememektedir. Kadınlar o doğayı, süslü pabuçlar ile yine kendi irrasyonel doğalarına uygun şekilde kendine getirecektir. Aristophanes ironik üslubu ile ütopik bir dünya kurar ve aklından geçenleri kadın karakterler aracılığı ile sahneye taşır:

- *LYSISTRATA: Devletin işlerini ele almalıyız. Yoksa ne Peloponez, kalır ortada...*

- *KLEONIKE: Aman ne iyi olur kalmazsa!*

- *LYSISTRATA: Ne Boiotia kalır...*

- *KLEONIKE: Sakın, sakın, o canım balıklar...*

- *LYSISTRATA: Ne de Atina demeye dilim varmıyor. Orasını sen düşün. Ama dinle, şimdi bütün kadınlar burada toplanırsak, Boiotialılar, Peloponezliler, bizler hep bir araya gelirsek, Yunanistan kurtuldu demektir.*

- *KLEONIKE: Böyle parlak işleri kadınlardan nasıl beklersin? Akıllı kişilerin işleri bunlar. Bizim işimiz gücümüz boya sürünmek, takıp takıştırmak, sarı fistan, süslü pabuç edinmek...*

- *LYSISTRATA: İşte bunlar bizi kurtaracak; o sarı fistan, o kokular, o süslü sandallar, o incecik gömlekler...*

- *KLEONIKE: Nasıl?*

- *LYSISTRATA: Nasılı yok, onlar girdi araya, erkekler o zaman zor mızrak atarlar birbirlerine.*

- *KLEONIKE: Ah nerde o günler! Neler yaparım, neler kendime!*

- *LYSISTRATA: Zor kuşanırlar kalkanı...*
- *KLEONIKE: Ne güzel kumaşlar giyerim!..*
- *LYSISTRATA: Kılıç, kargı taşıyamaz olurlar...*²⁴⁶

Yeni Komedyâ; toplumsal meselelerle ilgilenmeyi bırakıp insani ilişkilere odaklanmıştır. Bunun neticesi olarak da gündelik ilişkilere dair yansımalar oyunlarda daha fazladır. İnsani ilişkilerin ve özellikle kadın erkek ilişkilerinin eskiye kıyasla daha modern düzeye geldiği süreçte, kadınlara karşı tutumun ve tanınan hakların daha insaflı olduğu gözlemlenebilir yine de kadınlara bakış hala daha negatif bir perspektif sunmaktadır. Menandros'un oluşturduğu Huysuz Adam tipi aşırılıklarıyla ön plana çıkan, geçmişin temsilcisi olarak sevimsiz bir ihtiyar olarak karakterize edilmiştir. İnsan arasına karışmaktan hoşlanmayan ihtiyarın kadın ve erkeklere karşı tutumunda bariz bir farklılık yoktur. Her iki cinsten de hoşlanmaz. Klasik bir genç çiftin evliliğe giden süreçte babayı ikna etmek için çevirdiği entrikaların anlatıldığı oyunda, genç aşık evleneceği kızıdan şöyle bahseder:

- *SOSTRATOS: Eğer bu kız kadınların arasında büyümemişse, yaşamdaki kötülüklerin hiçbirini bilmiyorsa, bir teyze ya da nine tarafından korkutulmamışsa, tam tersine yabani ve kötülükten nefret eden babasının yanında soylu bir şekilde yetiştirilmişse, böyle bir kız bulmak mutluluk değil de nedir?*²⁴⁷

Yine benzer şekilde karı-koca arasındaki bir tartışma için arabulucu olarak çağrılan bir başka baba da kendi kızı hakkında benzer yorumlar yapar. Diyaloglardan eskiye kıyasla kadınlara karşı çok daha insancıl bir tutum gösterildiği ama köklü yerleşik fikrin de bariz şekilde korunduğu anlaşılmaktadır.

- *İHTİYAR: Kızım beni çağırmış ama işin ne olduğunu, benden ne istediğini söylememiş. Söylememiş ama anlamıyor değilim: kocası ile kavga etmiş olacak. Kadın kısmı kocasına drahoma götürdü mü ille sözümü geçireceğim der, burnu büyür, çekilmez olur. Doğrusu, kocaları için de kusursuzdur denemez; kadınlar katlanmalı, katlanmalı ya, e katlanmanın da bir sınırı*

²⁴⁶ Aristophanes, *Lysistrata*, 25-50.

²⁴⁷ Menandros, *Düskolos*, (*Huysuz Adam*), 385-390.

vardır. Bir yandan da düşünüyorum... bizim kız beni çağırtmış, hiç için çağırtmaz ki elbette bir şey olmuştur, büyük bir kavga çıkmıştır. Her neyse, şimdi anlaşılacak. İşte, kızım burada, evinin önünde duruyor, kocası da yanında. Damadın kaşları çatık. Demek içime doğan doğruymuş. Yanına varayım da bir konuşayım.

KADIN: Hadi, karşılayayım babamı. (İhtiyara doğru yürür): Günaydın babacığım.

İHTİYAR: Günaydın kızcağızım. Beni çağırtmışsın, geldim iste. Ne var ne yok? Beni çağırtman ağır bir iş için değil ya?... Neden öyle sıkkın duruyorsun? Kocan neden öyle uzakta duruyor da buraya gelmiyor? O da öfkeliye benziyor. Yoksa aranızda bir kavga mı oldu? Atışıyor musunuz yoksa? Söylesene, kabahat kimde? Ama kısaca anlat.

KADIN: Benim hiç, ama hiçbir suçum yok. Ondan hiç şüphelen olmasın. Ama artık bu evde yaşayamam ben, çekemem bu adamı. Beni al götür buradan.

İHTİYAR: Ne var? ne olmuş?

KADIN: Benim canım yokmuş, ben bir insan değilmişim gibi etmediğini koymuyor bana!

İHTİYAR: Kim?

KADIN: Kim olacak? beni verdiğin adam, kocam.

İHTİYAR: Gene mi kavga? Sen de kocan da gelip bana yakınmayın, ne haliniz varsa kendiniz görün diye kaç defa söylemedim mi?

KADIN: Ne yapayım, babacığım? elimde mi?

İHTİYAR: Bana mı soruyorsun? İstesen elinden gelir elbette. Kocanı saymalısın, nereye gittiğini, ne yaptığını gözetlememelisin diye sana kaç defa söylemedim mi?

KADIN: Bir kapatması var benim kocamın, hem de getirmiş, ta yanı başımda oturtuyor.

İHTİYAR: Pek iyi etmiş; senin bu yaptıkların üzerine o kadını elbette daha çok sever.

KADIN: Gidip O kadının evinde içiyor.

İHTİYAR: Yani senin hatırın için adamcağız içmeyi bırakacak mı? Canı nerede ister orada içer. Şirretlik derler seninkine... Ne hacet! senin hoşuna gitmiyor

diye artık kimselerin evine gitmesin, kendi evine de kimseyi çağırmasın... Yani senin aklınca bir erkek evlendi mi, karısının kulu kölesi mi olacak? Oldu olacak, adamcağızın eline bir öreke ver, hizmetçilerin arasına oturt, sana yün eğirsin!

KADIN: Demek ben seni bana değil kocama yardım edesin diye çağırtmışım! Sen beni koruman gerekirken kalkmış, ondan yana oluyorsun.

İHTİYAR: Bir suçu varsa, sana çıkıştığımdan çok ona da çıkışırım. Ama adamcağız sana elmas alıyor, hizmetçi tutuyor, evinde bir şeyin eksik değil, bir dediğın iki olmuyor; eh! sen de biraz çeneni tut, aklını başına topl!

KADIN: Sen öyle diyorsun, ama kocam benim sandığımdan giyeceklerimi alıyor, elmaslarımı, ziynetlerimi alıyor, gidip hepsini kapatmalarına veriyor.

İHTİYAR: Öyle bir şey yapmışsa, doğrusu, kabahat etmiş; yapmadıysa, senin suçsuz bir insanı kötülemeğe kalkman daha büyük bir kabahat.²⁴⁸

Erkeklerin başka kadınlarla olan ilişkileri her ne kadar tamamen yasaklı bir durum gibi algılanmasa da kadınların bu durumdan duydukları memnuniyetsizlik ve verdikleri tepki kocalar tarafından caydırıcı olacak seviyeye yükselebilmiştir. Plautus *Urgan* adlı oyununda bu çekinceyi şu şekilde ifade ettirir:

DAEMONES: (Yalnız) Şu kızcağızların imdadına koştuğuma iyi ettim doğrusu. Onlar da artık benim adamlarımdan sayılır; ikisi de güzel, ikisi de hoş! gidecek yaşta! Ama bizim hayin karı bırakmaz ki! Bir işaret etmeyeyim diye gözlerini benden ayırmıyor...²⁴⁹

DAEMONES: (iki kızla birlikte evinden çıkar.) - Doğrusu, kızlarım, dinim hakkı için size iyilik etmek istiyorum ya, sizin yüzünüzden karı beni evden kovacak diye korkuyorum. Kendisine nispet eder gibi eve odalık getirdim diyecek. Sonra tapınağa ben sığınmak zorunda kalacağım, iyisi mi şimdi siz gidin.²⁵⁰

²⁴⁸ Plautus, *İkizler*, 755-805.

²⁴⁹ Plautus, *Urgan*, 895.

²⁵⁰ *Urgan*, 1045.

Söz konusu kadınların ihanet ihtimali olursa yaklaşım her zaman daha serttir:

- Doğrusu ya, acınacak hal bu kadınların hali. Zavallıları erkeklere kurban ediveriyorlar. Erkek canı istedi mi, zamparalığını ediyor, bir kapatma buluveriyor; karısı duydu mu, bir cezası yok, ama bir kadın evinden çıkar da kocasından gizli şehre gitti mi, kocası çatır çatır boşayıveriyor. Kanunlar hep erkeklerden yana! Kadına neyse, erkeğe de öyle olmalı değil mi? Bir kadın namuslu ise, bir koca yetiyor ona; erkek de bir kadınla kalamıyor mu? Kötülük eden kadının cezası ne ise çapkınlık eden erkeğin cezası da o olmalı. Her yer kocasız kadınla dolu; hele kanunu değiştirsinler, bakalım erkekler de karısız kalmıyor mu? daha bile çok olur?²⁵¹

Kadınlar masum olduklarında bile sürekli şüphe ve zan altında tutuluyor, sözleri hatta yeminleri bile itibar görmüyordu:

ALKMENE: Ben sana doğruyu söylüyorum, ama sen inanmadıktan sonra, doğru söylemişim ne çıkar?

AMPHITRYON: Sen kadınsın, yeminden korkmazsın.

ALKMENE: Bir suç işlememiş olan neden korksun da kendini müdafaa etmesin?

AMPHITRYON: Dilinde de kuvvetlisin ha!

ALKMENE: Elbette, ben namuslu bir kadını, neden susacakmışım?

AMPHITRYON: Evet, namuslu, namuslu! sözde namuslu.

ALKMENE: Hayır, Amphitryon, sözde değil yalnız... Benim sana getirdiğim çeyiz çimen, öyle herkesin çeyiz çimen dediği şey değildir: benim asıl çeyizim namus, utanma, kendimi tutma, ailemle iyi geçinme, tanrılardan korkma, soyumu sopumu sevme gibi şeylerdir; benim asıl çeyizim kocamın dediğinden çıkmamak, iyilere iyilik edip zavallılara acımak huyumdur.

SOSIOS: Bu kadının dedikleri doğru ise, demek namus dirilip karşıma dikilmiş.²⁵²

²⁵¹ Plautus, *Mercator (Tecimen)*, IV. 6, 5-10.

²⁵² Plautus, *Amphitryon*, 835-845.

Kadın gündelik hayatında da sürekli sözüne güvenilmez, aldatan kadın önyargısıyla yaşamak zorundadır:

PALAESTRİO: Kadın milleti değil mi, surat, çene, hıyanet, kötülük, küstahlık, kendine, güven, hile dedin mi, hepsi vardır onda. Biri onu suçlarsa, bir yemin basarak üste çıksın. Onda yalan dolan, yapmacık, onda yalan yeminler, onda hile, onda tatlı hareketler, onda aldatmalar oh, ne ararsan bulunur, sanki cebinde hazır. Çünkü bir kadın ne kadar az kötü olursa olsun, başkasına muhtaç olmaz. Evinde her şeyi, her fena hareketini örtecek tuzu biberi bulunur.

253

Kadın demek bu anlama gelir diye düşünen eril bir dünyada var olma mücadelesidir onunki, kendisinden ne istendiğini düşünmeden boyun eğmesi beklenir, akla, vicdana, sağ duyuya neyin uygun olduğunun da bir önemi yoktur çünkü bunu düşünmesi gereken o değildir:

SOSTRATA: Bir suç işledimse, Chremes'ciğim, bilmeden işledim.

CHREMES: Bak, buna inanırım; sen öyle değil desen de ben bilirim gene öyle olduğunu. Sen zaten hangi işini bilerek, düşünerek yaparsın ki? O işte de kabahat üzerine kabahat işledin. Ne demiştin ben sana? o kızı yok ediver demiştin, yani öldürecektin; ama sen benim sözümü dinleyeceğine kızı öldürsünler diye başkalarına bırakmışsın, böylelikle yaşamasına bir umut kalsın demişsin... Şimdi onları bırakalım bir yana: diyelim ki kıyamamışsın, analık duygusu uyanmış... Peki... Ama senin o kıyamaman, o analık duygusu neye vardı? Senin meramın neydi? Düşün bir kere. Sen kızını, o ihtiyar kadına verivermişsin; o ne isterse yapacak, dilerse kızı kötülüğe sürükleyecek, dilerse pazara götürüp satacak... Öyle dedin kendi kendine, değil mi? Kız ölmesin de ne olursa olsun! Hak nedir, iyilik kötülük nedir, akıl nedir, bilmeyen insanlarla ne yapılabilir ki? Hoşlarına giden işi görsünler de sonunda zarar gelirmiş, umurlarında bile değil!

SOSTRATA: Doğru, Chremes'ciğim, yanlış bir iş gördüm, bir suç işledim. Ama sen affediver; sen akıllısın benden, şimdi sana danışmağa, senden yardım istemeğe geldim.

²⁵³ Plautus, *Miles Gloriosus* (Palavracı Asker), II. 2, 187-194.

SOSTRATA: Affetmeyeceğim de ne yapacağım, Sostrata? Ama ben böyle yumuşak davrandıkça senin kabahatlerin, düşüncesizliklerin çoğalıyor... Neyse! O eski işi açtın, elbette bir diyeceğin vardı da onun için açtın; söyle bakalım.

*SOSTRATA: Biz kadınlar akılsız oluruz, türlü saçmalara inanırız...*²⁵⁴

²⁵⁴ Terentius, *Heauton Timorurnos*, (Özünün Celladı), IV. 631-650.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada ortaya koymak için çabaladığımız şey çok uzun zamandır insanların, çalışmamız özelinde antik Yunan kadınlarının yaşadıkları hayatların ve karakterlerinin, onlara öğretilen ve dayatılan statü ve rollerden ibaret olduğudur. Statüyü bize veren toplumdur ve rol de toplumun bizden beklentisidir. Toplum statüleri adil dağıtmadığı gibi, beklentilerini karşılamayanlara da adil davranmaz. İnsan normlara uygun şekilde yaşamını idame ettirmek istiyorsa içinde bulunduğu toplumun beklentilerini karşılamak durumundadır.

Çalışmamızın ilk kısmında; İncelediğimiz toplumun kısa tarihini ve M.Ö. 5. Yy. kadınlarının yaşam şartlarını anlattık. Kadınların geçirdikleri statü değişimini ve bu durumun dünden bugüne siyasal, ekonomik, dinsel, sosyolojik ve psikolojik sebeplerini izah etmeye çalıştık.

İkinci kısmında; oyun kavramının insanın hayatı üzerindeki merkezi rolü üzerinde durduk, oyunun inanç ve dine dönüşümünü, dinle bütün hayatı sarışını, hayatın içindeki konumuyla bilinenden bilinmeyene giden bir yola dönüştüğünü, insanın yeryüzünde izleyip gördükleriyle gökyüzündeki olası tanrıları tasvir etmeye başladığını, bunu bilinmezliklerle baş etme, tanrıyla iletişim kurma yolu olarak bilip inandığını söyledik ve bu oyunun tiyatro sahnesine çıkışını ve gelişimini anlattık. Bir sonraki aşamada rol ve statü kavramı hakkında bilgi verdik ve akabinde bin yıllardır kaçınılmaz olarak kadınların nasıl kendilerine tanınan kadın, anne, eş ve evlat statülerinin ötesine gidemediklerini antik Yunan edebiyatından örneklerle göstermeye çalıştık. Komedi oyunlarındaki halktan karakterlerin hikayeleriyle de geçmişin nasıl örneklendirilip bugüne taşındığını edebiyat aracılığı ile bize iletilen veri üzerinden okumaya çalıştık.

Çalışmamız boyunca ara ara anlatımımız kaçınılmaz olarak feminist bir yaklaşım sergilemiş olsa da özünde amacımız meselenin kadın erkek meselesi olmadığı, rol, statü ve iktidar mücadelesinin olduğu, iktidar mücadelesinin statü ve rollerin dağılımının göstergesi olduğunu vurgulamaktır. Karşıt örneklerin anaerkil süreçte de yaşandığı o zaman da ezilenin erkek cinsi olduğu bazı mitolojik anlatılardan da çıkarsanabilir. Bu durumun en tipik örneğinin de çok eskiden beri var olan tanrıya insan kurban etme geleneği üzerinden takip edebiliriz. Başlangıçta kurban edilen cins

erkek olurken²⁵⁵ ataerkil yönetim hâkim oldukça kurban edilenler bakire genç kızlar olmaya başlamıştır.²⁵⁶

Zimbardo'nun meşhur 'Stanford Hapishane Deneyi'ndeki²⁵⁷ göstergeler, insanların kendilerine sunulan rollere girme, oynama ve kabullenme potansiyelinin ne kadar yüksek olduğunu anlatmaktadır. Bin yıllardır kadınlar için belirlenen kadın, anne, eş ve evlat rolleri artık değişmekte ve gelişmekte ama kalıplar sabit kalmaktadır. Bu da değişimin iyi bir şey olmadığı inancını pekiştirmekte, değişimin anomik²⁵⁸ bir durum olarak algılanması sonucunu doğurmaktadır. Toplum kendi oluşturduğu normlara uymayanları yalnız ve değersiz hissettirmekle, onları oyundan dışlamakla cezalandırmaktadır. Halbuki yaptığı en iyi şeyin oyun kurmak ve ustalıkla oynamak olduğunu hatırlayan insan için bu bir ceza değil olsa olsa yeni bir fırsat olabilir.

Öneriler:

- Tarafımızdan kısaca değinilmiş olan oyun kavramına ontolojik yaklaşım oyun, din ve toplumsal hayat ilişkisi üzerinden daha detaylı çalışıldığında insana ve topluma dair çok daha geniş bir perspektif sunacaktır.

²⁵⁵ Kraliçe tarafından temsili olarak seçilen kralın yıl sonunda bereket için kurban edilmesi adeti için (bakınız: Graves, s. 25.), Mezopotamya mitolojisinde İştar'ın aşıkalarının öyküsü için (bakınız: Gilgamiş destanı, 40). Hz. İbrahim'in erkek çocuğunu kurban etmesi hikayesi ve insan kurban etme geleneği hakkında daha detaylı bilgi için (bakınız: Mehmet Emin Bars, Üç Yazma Metinde Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Yıl 6, Sayı 12, Bahar 2020.)

²⁵⁶ Bakınız: Euripides, *Iphigenia Aulis'te*, 90.

²⁵⁷ Stanford Hapishane Deneyi, 1971 yılında Philip Zimbardo liderliğinde bir grup araştırmacı tarafından gerçekleştirilen, mahkûm ve gardiyan rollerinin psikolojik etkilerini inceleyen çalışmadır. Deney, Stanford Üniversitesi'nde bulunan sahte bir hapishanede 24 lisans öğrencisinin seçilerek gerçekleştirilmiştir. Bu deneyde, mahkûm ve gardiyan rollerini üstlenen öğrencilerin çok kısa sürede bu rolleri benimseyerek, öngörülen sınırları aşan ve bazı katılımcılar üzerinde olumsuz etkiler bırakan bir duruma geldiği gözlemlenmiştir. Gardiyanların sadistik eğilimler sergilemesi ve mahkûmların duygusal travmalar yaşamaları, deneyin beklenenden daha fazla etkileşim ve olumsuz sonuçlara yol açmasına sebep olmuştur. Deney, altıncı gününde sonlandırılmıştır, ancak katılımcıların psikolojik etkileri uzun süre devam etmiştir. Bu deneyin etik boyutları, katılımcıların sağlığına yönelik riskler ve psikolojik travmalar nedeniyle geniş bir tartışma konusu olmuştur. Deney aynı zamanda 2001, 2010 ve 2015 yıllarında çekilen üç farklı filme de ilham kaynağı olmuştur. Zimbardo'nun çalışması hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Philip Zimbardo, *Şeytan Etkisi -Kötülüğün Psikolojisi-*, çev. Canan Coşkan, İstanbul: Say yay. 2017.

²⁵⁸ Durkheim tarafından geliştirilen Anomi kavramı norm belirsizliği, toplum ve birey arasında beklentilerin karşılanmamasından dolayı meydana gelen çatışma hali olarak tanımlanır. Toplum tarafından bireye dayatılan kurallar yaptırım gücünü kaybeder ve norm belirsizliği yani kaos oluşur. Özellikle hızlı toplumsal değişim süreçlerinde yani geçiş dönemlerinde, eski kuralların tasfiye olup yenilerinin oluşmadığı eğreti kural ve kurumların baş gösterdiği dönemlerde yaşanır. Detaylı bilgi için bakınız: Enes Kabakçı, 'Anomi', *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2022.

- Oluşturduğumuz tanrıça tiplerinin eril tanrılar kısmı eksik kalmıştır. Aynı zamanda oluşturulan karakterlerin Antik Yunandan günümüze edebiyat, televizyon ve sinemaya aktarılan temsilleri üzerinden de bilhassa günümüz dünyasına daha yakın karakter örnekleri üzerinden çalışılması anlamlı olacaktır.
- Yine tarafımızdan oldukça yüzeysel olarak ele alınan anaerkil dönemin, beş bin küsur yıllık tarihsel sürece ve bilhassa günümüze yansıyan sosyolojik ve psikolojik etkileri çok geniş bir çalışma alanı oluşturmaktadır ve detaylı olarak çalışılmaya toplumsal olarak ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aiskhülos, *Oresteia, Eumenidler*. çev. Yılmaz Onay, İstanbul: Mitos-Boyut yayıncılık, 2016.
- Aiskhülos, *Zincire Vurulmuş Prometheus*. çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: İş Bankası yayınları, 2015.
- Aktay, Yasin. 'Toplumsal Statü'. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. Tübitak Popüler Bilim Yayınları. 2022.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: Phoenix yayınları, 2019.
- Akyüz, Yakup, 'Eski Yunan'da Çocuk ve Çocuk Eğitimi', Ed. Osman Köse, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, Samsun: CBKY, 2016.
- Apollonios, Rodoslu, *Argonautika*, çev. Ari Çokona, İstanbul: İş Bankası yayınları, 2018.
- Apollonius, Rhodius, *Argonautica*, Edited and translated by William H. Race Hardcover, Harvard University Press, 2009.
- Aristophanes, *Birds. Lysistrata. Women at the Thesmophoria*, Edited and translated by Jeffrey Henderson, Harvard University Press, 2000.
- Aristophanes, *Eşekarıları, Kadınlar Savaşı ve Diğer Oyunlar*, İstanbul: İş Bankası yayınları, 2019.
- Aristophanes, *Frogs. Assemblywomen. Wealth*, Edited and translated by Jeffrey Henderson, Harvard University Press, 2002.
- Aristophanes, *Kadın Mebuslar*, çev. Erman Gören- Eser Yavuz, İstanbul: İş bankası yayınları, 2019.
- Aristophanes, *Kadınlar Şenlikte*, çev. Yılmaz Güleriyüz, Ankara: Töz yayınları, 2019.
- Aristophanes, *Kurbağalar*, çev. Ayşe Selen, İstanbul: Mitos-Boyut yayınları, 2011.
- Aristoteles, *Magna Moralia*. çev. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan yayıncılık, 2016.
- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Aristoteles, *Poetika*, çev. Samih Rifat, İstanbul: Can Yayınları, 2021.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

- Aristotle, *Metaphysics, Volume II, Books 10-14. Oeconomica. Magna Moralia*, Translated by Hugh Tredennick and G. Cyril Armstrong, Harvard University Press, 1935.
- Aristotle, *Nicomachean Ethics*, Translated by H. Rackham, Harvard University Press, 1926.
- Aristotle, *Poetics. Longinus: On the Sublime. Demetrius: On Style*, Translated by Stephen Halliwell, W. Hamilton Fyfe, Doreen C. Innes, and W. Rhys Roberts, Harvard University Press, 1995.
- Aristotle, *Politics*, Translated by H. Rackham, Harvard University Press, 1932.
- Aydemir, Leyla, 'Eskiçağ'da Tapınak Köleleri: Hierodouloi / Hetairai' , Anadolu Araştırmaları Dergisi, s. 27, 2022.
- Aydemir, Leyla, 'Eskiçağ'da Tapınak Köleleri: Hierodouloi / Hetairai' Anadolu Araştırmaları Dergisi, sayı. 27, 2022.
- Bars, Mehmet Emin. 'Üç Yazma Metinde Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i Kurban Etmesi', Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, Yıl 6, Sayı 12, Bahar 2020.
- Baysal, Mehtap, 'Antik Yunan Eğitiminde Cinsiyet Eşitsizliği', Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2022.
- Beta, Simone, 'Klasik Çağ-Tiyatro', çev. Leyla Tonguç Basmacı, ed. Umberto Eco, *Antik Yunan*, İstanbul: Alfa yayınları, 2019.
- Bettalli, Marco, 'Polislerin Ülkesi Yunanistan', çev. Leyla Tonguç Basmacı, ed. Umberto Eco, *Antik Yunan*, İstanbul: Alfa yayınları, 2019.
- Bettini, Maurizio, 'Edebiyat-Giriş', çev. Leyla Tonguç Basmacı, ed. Umberto Eco, *Antik Yunan*, İstanbul: Alfa yayınları, 2019.
- Blanck, Horst, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, çev. İslam Tanrıkut, İstanbul: Arion yayınları, 1999.
- Bottero, Jean. *Gilgamesh Destanı*, çev. Orhan Suda, İstanbul, Yapı Kredi yayınları, 2013.
- Briffault, Robert, *Analar*, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul: Payel Yayınları, 1990.
- Bulut, Dilan Ezgi, 'Antik Yunan Toplumunda Evlilik ve Evlilik Ritüelleri', Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2019.
- Butterworth, E. A. S., *Some Traces Of The Pre-Olympian World In Greek Literature And Myth*, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1966.
- Carastro, Marcello 'Tanrıların Dünyadaki Varlığı: Yunanistan'da Kült', çev. Leyla Tonguç Basmacı, ed. Umberto Eco, *Antik Yunan*, İstanbul: Alfa yayınları, 2019.

- Castaldo, Daniela, ‘Yunan Müziğinin Görsel Tasviri’, çev. Leyla Tonguç Basmacı, ed. Umberto Eco, *Antik Yunan*, İstanbul: Alfa yayınları, 2019.
- Ceylan, Tuncay Ceylan. ‘Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol’, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (1): 89-104. 2011.
- Coler, Ricardo, *Kadın Krallığı*, İstanbul: Nemesis Kitap, 2010.
- Croix, Geoffrey Ernest Maurice de Ste, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, çev. Çağdaş Sümer, İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- Çapar, Ömer, ‘Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt, 29, sayı, 1-4, 1978.
- Çobanoğlu, Özkul, ‘Türk Mitolojisinde Anaerkil Dönem Üzerine Tespitler’, Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde, Ed. Timur Kocaoğlu, İstanbul: Kutlu Yayınları, 2020.
- Diakov, V., Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi Cilt: 1*, çev. Özdemir İnce, İstanbul: Yordam Kitap, 2017.
- Diogenis Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2015.
- Ekinci, Necdet, ‘Antik Yunan’dan Roma’ya Retorikten Propagandaya’, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 5, sayı 4, 2016.
- Emiroğlu, Kudret- Aydın, Suavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları 2003.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020.
- Erol Er, Sadık, *Emil Michel Cioran*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Etgü, Yıldız Tilbe ‘Tarihöncesi Çağlardan Demir Çağına Eski Mezopotamya’da Kadının Üretimdeki Rolünün Sosyal Yaşama Etkisi’, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4/1, Mart 2022.
- Euripides, *Elektra*. Çev. Furkan Akderin, İstanbul: Mitos-Boyut yayıncılık, 2009.
- Euripides, *İphigenia Aulis’te*, çev. Ari Çokana, İstanbul, İş Bankası yayınları, 2017.
- Euripides, *Medea*, çev. Metin Balay, İstanbul: Mitos-Boyut yayıncılık, 2014.
- Fink, Eugen, *Bir Dünya Sembolü Olarak Oyun*, çev. Necati Aça, Ankara, Dost Kitabevi, 2015.
- Firestone, Shulamith, *Cinselliğin Diyalektiği*, İstanbul: Payel yayınları, 1979.
- Foucault, Michel, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2007.

- Freeman, Charles, *Antik Akdeniz Uygarlıkları-Mısır, Yunan ve Roma*, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- Friedell, Egon, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, İstanbul: Alfa, 2017.
- Gates, Charles, *Antik Kentler*, çev. Barış Cezar, İstanbul: Koç Üniversitesi yayınları, 2019.
- Graves, Robert, *Yunan Mitleri*, çev. Uğur Akpur İstanbul, Kolektif Kitap 2015.
- Güçbilmez, Beliz, 'Antik Yunan Tiyatrosu'nda İroni', Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi s. 2, 2011.
- Güveloğlu, Ali. 'Eski Yunan Tanrılarının Melez Güçleri: İsim-Biçim ve Güç Arasında Paradoksal Bir İnceleme'. *Kutsal ve Hayvan*, Edi. Süleyman Turan, (Ankara: Nobel yay. 2020), 127-148.
- Hesiodos, *Theogonia*. çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: İş Bankası yayınları, 2016.
- Homeos, *İlyada*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, İstanbul: İş Bankası yayınları, 2014.
- Hmeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, İstanbul: İş Bankası yayınları, 2014.
- Isocrates, *To Demonicus. To Nicocles. Nicocles or the Cyprians. Panegyricus. To Philip. Archidamus*, Translated by George Norlin, Harvard University Press, 1928.
- İlin, M –Segal, E., *İnsan Nasıl İnsan Oldu*, çev. Ahmet Zekerya, İstanbul: Say Yayınları, 2006.
- İplikçioğlu, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- Kabakçı, Enes. 'Anomi', Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2022.
- Kerenyi, Carl, *Dionysos/Yok Edilmez Yaşamın Arketip İmgesi*, İstanbul: Pinhan, 2013.
- Kılıç, Cengiz. 'Antik Yunan Toplumunda Ataerkil Toplum Yapısı ve Felsefenin Feminist İncelemesi: Mitolojiden Düşünceye Kadın', 2019.
- Ksenophon, *Oikonomikos*, çev. Ari Çokona, İstanbul: İş Bankası yayınları, 2020.
- Latacz, Joachim, *Antik Yunan Tragedyaları*, İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları, 2016.
- Lefkowitz, M.- Fant, M. B. *Women's Life In Greece And Rome*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2005.
- Leroux, Gabriel-Contenau, Georges, *Eski Akdeniz ve Yakın Doğu Uygarlıkları*, İstanbul: Varlık yay. 1966.

- Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi, 2004.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Martin, Övün Selim, ‘Anaerkil Yapıdan Ataerkil Topluma Dönüşümde Yazının Rolü’, BELGÜ, Özel Sayı, 2023.
- Martin, Thomas R., *Eski Yunan Tarih Öncesinden Helenistik Çağa*, İstanbul: Say yayınları, 2012.
- Menander, *Aspis. Georgos. Dis Exapaton. Dyskolos. Encheiridion. Epitrepontes*, Edited and translated by W. G. Arnott, Harvard University Press, 1979.
- Menandros, *Huysuz Adam-Düskolos*, çev. Candan Şentuna, İstanbul: Mitos-Boyut yayınları, 2014.
- Morgan, Lewis Henry, *Eski Toplum 1*, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Payel yayınları 1994.
- Mutluay, Nazmiye, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ankara: Ütopya yayınları, 2007.
- Nietzsche, Friedrich, *Ecce Homo*, çev. Can Alkor, İstanbul: İş Bankası yayınları, 2011.
- Nietzsche, Friedrich, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, çev. Nusret Hızır, İstanbul: Elif Yayınları, 1963.
- Pascal, Blaise, *Düşünceler*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul: İş Bankası, 2017.
- Pepe, Laura, ‘Yunan Hukuku’, çev. Leyla Tonguç Basmacı, ed. Umberto Eco, *Antik Yunan*, İstanbul: Alfa yayınları, 2019.
- Pironti, Gabriella, ‘Yunanların Tanrıları ve Tanrıçaları’, çev. Leyla Tonguç Basmacı, ed. Umberto Eco, *Antik Yunan*, İstanbul: Alfa yayınları, 2019.
- Plautus, *Amphitryon*, çev. Nurullah Ataç, Ankara: Maarif Basımevi, 1958.
- Plautus, *Amphitryon. The Comedy of Asses. The Pot of Gold. The Two Bacchises. The Captives* Edited and translated by Wolfgang de Melo, Harvard University Press, 2011.
- Plautus, *Casina*, çev. Nurullah Ataç, İstanbul: Maarif Basımevi, 1963.
- Plautus, *Casina. The Casket Comedy. Curculio. Epidicus. The Two Menaechmuses*, Edited and translated by Wolfgang de Melo, Harvard University Press, 2011.
- Plautus, *Çömlek*, çev. Nurullah Ataç, Ankara: Maarif Basımevi, 1958.
- Plautus, *İkizler*, çev. Nurullah Ataç, Ankara: Maarif Basımevi, 1946.

- Plautus, *Palavracı Asker*, çev. Nurullah Ataç, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948.
- Plautus, *Tecimen*, çev. Nurullah Ataç, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1946.
- Plautus, *The Little Carthaginian. Pseudolus. The Rope*, Edited and translated by Wolfgang de Melo, Harvard University Press, 2012.
- Plautus, *The Merchant. The Braggart Soldier. The Ghost. The Persian*, Edited and translated by Wolfgang de Melo, Harvard University Press, 2011.
- Plautus, *Urgan*, çev. Nurullah Ataç, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945.
- Plutarch, *Moralia, IX - Table-talk, Books 7-9. Dialogue on Love*, Translated by Edwin L. Minar, Jr., F. H. Sandbach, and W. C. Helmbold, Harvard University Press, 1961.
- Pomeroy, Sarah B., *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, çev. Oğuz Yarlıgaş, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Pomeroy, Sarah B., *Spartan Women*, Oxford University Press, 2002.
- Ponting, Clive, *Dünya tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Alfa yayınları, 2011.
- Rosenberg, Donna, *Dünya Mitolojisi*, Ankara: İmge yayınları, 2000.
- Sarıkaya, Nazım, 'Dionysosçu Ritüeller ve Antik Yunan Tiyatrosunda Karşıtlıkların Biraradılığı', *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, s. 29, 2019.
- Satış, Baki, *Çifte Balta Labrys*, İstanbul: Arkeoloji Sanat yayınları, 2008.
- Say, Ömer. 'Toplumsal Rol', *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2022.
- Sears, Kathleen. *Mitoloji 101*, çev. Ekin Duru, İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- Solak, Âdem, *Şiddeti Anlamak*, Ankara, Hegem Yayınları, 2009.
- Stone, Merlin, *Tanrılar Kadıncık*, çev. Nilgün Şaman İstanbul, Payel yayınları, 2000.
- Strathern, Paul, *Wittgenstein*, çev. Murat Lu, İstanbul: Gendaş, 1998.
- Şahin, İlkay 'Antik Yunan Yazarlarında Kadın İmgesi', Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2018.
- Şenel, Alâeddin, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.
- Şener, Sevdâ, *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, Ankara: Dost Kitabevi, 2006.

- Şimşekdir, Özge, ‘Antik Yunan ve Roma Topluluklarında Toplumsal Cinsiyetin Şekillenmesi ve Cinsellik Kavramı’, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim yayınları, 2008.
- Terence, *Phormio. The Mother-in-Law. The Brothers*, Edited and translated by John Barsby, Harvard University Press, 2001.
- Terentius, *Özünün Celladı*, çev. Nurullah Ataç, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1946.
- Thomson, George, *Tarih Öncesi Ege I*, İstanbul: Payel yayınları, 1983.
- Thukidides, *Peloponnessos Savaşları*. çev. Furkan Akderin, İstanbul: Belge yayınları, 2019.
- Tuğrul, Saime. *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban*. İstanbul: İletişim Yayınları 2010.
- Veblen, Torstein, *Aylak Sınıfın Teorisi*, çev. Zeynep Gültekin-Cumhur Atay İstanbul, Babil yayınları, 2005.
- Vido, Stefania De, ‘Modelin Yaygınlığı: Göletteki Kurbağalar’ çev. Leyla Tonguç Basmacı, ed. Umberto Eco, *Antik Yunan*, İstanbul: Alfa yayınları, 2019.
- Xenophon, *Memorabilia. Oeconomicus. Symposium. Apology*, Translated by E. C. Marchant and O. J. Todd, Harvard University Press, 2013.
- Yüksel, Ayşegül. ‘Antik Yunan Tiyatrosunda Komedyanın Evreleri’. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 33(1-2), 557-569. 1990.
- Zimmerman, Bernhard. *Antik Yunan Komedyaları*, çev. Ayşe Selen, İstanbul: Mitos-Boyut yayınları, 2017.